

Tartalom

OLÁH K. Tamás: Lost in translation (vers)	3
BÍRÓ Tímea: Különút ■ Szívesség ■ Élethiány ■ Cserbenhagyás (versek)	5
POBORAI Örs: Újév napján ■ Mint egy dal ■ Információ (versek)	8
Aaron BLUMM: Kishegyes-kalauz amerikai turistáknak (próza)	10
BARLOG Károly: I'm Sick Of You (próza)	12
KOCSIS Árpád: Bitte (próza)	15
FEHÉR Miklós: Remélem, holnap is bombáznak (próza)	17
TERÉK Anna: A mennyország tornáca (dráma)	21
Miljenko JERGOVIĆ: Apa (részletek az <i>Otac</i> című regényből) (OROVEC Krisztina fordítása)	33
Marko ČUDIĆ: Önboncolgatás (Utólagos elmélgedések Miljenko Jergović <i>Otac</i> című könyvéről)	41
SZARVAS Melinda: Irodalomtörténeti szerep és identitás (Szenteleky Kornél, „a Vajdaság Kazinczyja” (tanulmány)	45
SÁGI VARGA Kinga: Szöveg és kép a neoavantgárd jegyében (Juhász Erzsébet: <i>Fényben fénybe, sötétben sötétbe</i>) (tanulmány).	53
GAZSÓ Hargita: Irodalomtudomány és irodalmi muzeológia (esszé)	61
BERÉNYI Emőke: Vajdasági Skizo (Lénárd Róbert: <i>Skizopolisz</i>) (kritika)	67
RIZSÁNYI Attila: És ami mögötte van (Hász Róbert: <i>Ígéretföld</i>) (kritika).	70
KELEMEN Emese: „Üsszál tovább, fiam, ha beledöglesz is!” (Totth Benedek: <i>Holtverseny</i>) (kritika)	75
HERÉDI Károly: A pöttyöstől a pixelig, avagy a nagykorúsodó gyerekirodalom (Lovász Andrea: <i>Felnőtt gyerekirodalom</i>) (kritika).	82
BÓZSÓ Izabella: Kárókatónák a zentai színpadon (Zentai Magyar Kamaraszínház: <i>A kárókatónák még nem jöttek vissza</i>) (kritika)	88
A színházlét hívószavai (Erdély Perovics Andreával, Kőrösi Istvánnal és Lénárd Róberttel MAGÓ Attila beszélget)	91

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A számot Berényi Emőke, Patócs László és Sági Varga Kinga szerkesztette

A fedőlapon és a számban Molnár-Csikós Virág alkotásait közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. július. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

lost in translation

à Jill
„*Ce n'est pas une image juste,*
c'est juste une image.”
(Godard)

emlékszem ahogy
fehér ujjaiddal
a kávéscsészét fogtad
s inhaláltad a forró lomha gőzt
egy bőröndben ruháid
egymáson heverték
nyirkos tányérok a pulton
éjjel még elmosogattál
utoljára
s én kérdeztem
miközben nem
tudtam rólad
levenni a szemem
hogy legalább
közösén használjuk el
a megmaradt időt
de válaszaidból
a jelentés
a fordításkor elveszett
talán félreértettük
magunkat is
te elrepültél
én a csepegő
tányérokka maradtam
egy sötét konyhában
s elmosódtak a dolgok

részletei
milánóból küldtél később
fotót magadról
egy kanapén fekszel
valami olcsó hotel
virágmintás
tapétája előtt
betakar a képzaj
arcod elfedi
hajad sima szövete
tested görbéit síkba képezi
a mesterséges fény
bárki lehetnél immár

Különút

Az éjszaka gerincén ülünk,
halkuló mulatás.
Csigolyák közt
a vezeklés botorkál.
Az egyik ember csak
akkor tudja megölni
a másikat,
ha az már
előtte se élt.
Felettünk a sírást
dajkálja a szél.
Törékeny tereken
kóborolunk,
egymást feladva.
Gombok nélkül
maradt kabát
alatt keressük a meleget.
Befúj a szél.
Dagad az üresség.

Szí vesség

„Akasszátok föl magatokat!”
mondta Anyám.
Mi pedig kiszaladtunk
az udvarra.
Kinyílt a ház ajtaja.

Megijedtünk, hogy kapunk tőle
néhány pofont,
de csak kijött segíteni
kötelet keresni.

Élethiány

leerőlteti a torkán
a két deci vizet,
hogy levegőhöz jusson
a pohár feneke,
ha ő már nem.
a konyhamérlegen leméri
a veszteséget,
majd nagyokat harap
apja öt év múlva diagnosztizálható
tüdőrákjába,
ami most még csak
füstcsíkokban tekereg
a karácsonyfa körül.
a mindennapi kenyérre
szavazna,
a stabil anyaságra,
nem valami
mellét döngető,
hazugságtól habzó szájú
pártra.
halmozódó keserűség,
amitől meg kéne válni,
de egy nőnek nem illik hányni.
combjához szorított szoknyában
bolyong a lakásban.
korgó gyomra hangosabb,
mint az anyja ordítása,
amikor kiveszik méhéből
az elfertőződött spirált.
a hamutartó szaporodó

csikkjei sajjgóvá
duzzasztják
a télikabát hiányát.
mindenre nem jut.
mindenre nem jut idő.
három fadarab
holnap fog elégni.
csak a hangszerré vált fa teste
tud halála után hangot kiadni.
egy feldolgozatlan szerelmi
csalódás
hever a szennyekosárban,
amitől mindennek penészszága
van a házban.
a kölcsönvett érzéketlenséget
elfelejtette visszaadni,
s úgy bűzlik,
mint az utcasarkon ülő
hajléktalanon a lyukas zokni.
már nem emlékszik
minden vigasztaló szóra.
mindenre nem.

Cserbenhagyás

Kiköltöztem magamból.
A szívkamráról hullik a vakolat.
Lehúzza a redőnyöket a szél,
a kilincsre szédül az alkonyat.
A gombok szétgurulnak,
ütközik a peremük.
Ködfátyol a vér.
Elengedem a fehér vitorlát.
Nyel a tenger.
Megakadok a torkán.

Újév napján

Ráfagyunk az útburkolatra,
merültünk egyet.
Összeroppantottuk a félelmeinket,
de semmi sem változik újév napján.
Minden fehér, én lemegyek
az aluljáróba.
A tömeg vár, fekete és fehér
szalag a szájukban.
Nem mutatom a félelmem,
veszek egy újságot.
Azt írja a címlapon:

Mint egy dal

Tartsd erősen a mikrofont,
ez a te dalod.
Elhozom neked.
Harcolunk, hogy szótlanok
maradhassunk.
Szavak, amiket be kell lélegeznem.
Hogy bőrszíjak
vagy vasláncok,
nem számít.
Hiába mondom, ha itt vagyunk...
És itt vagyunk. Mi leszünk, akik
megteszik.
Magunk ellen küzdünk ahelyett,

hogy egymás ellen küzdenénk.
És a harangok.
Semmi sem maradt.
Semmit sem adtunk, semmit
nem veszíthetünk.
A generációnk névtelen marad.
Segíthetnél magadon, nézz körül,
csak nincs időd,
hogy jót vagy rosszat csinálj.
Készen állok az indulásra.

Információ

Este lett.
Adj valamit, amivel dolgozhatok,
kézbesítsd nekem a sötétből.
Most olyan távolinak tűnik.
Komplikált vagy,
nehezen olvasható.
Ha sokáig szorongatlak,
savassá válsz.
Éppen hogy lélegzem,
veszélyessé tettem a helyzetet.
És tudom a titkaid
a múltból.
Információk, csak összezavarnak,
de már a levegőben vannak.
Nem fordulhatsz vissza.
A nevemen gondolkodsz,
tudom, hogy érdekel,
de számíthatok rád?
Mint a szétpattant lövedék szilánkjai,
égetsz. Gyors vagy.
Tudom a neved.

Kishegyes-kalauz amerikai turistáknak

Szeptemberben történt, hogy a San Francisco-i kulturális külügyminiszter helyettese, Kovács Béla, akinek az ősei az első világháború előtt Kishegyesen éltek, javasolta az elnöknek, hogy Peking, Brugge, Havana, a braziliai Youmen-cu és egy csomó ismeretlen mexikói városka mellett a szülőfaluja is legyen a testvértelepülése San Franciscónak. Az elnöknek nagyon tetszett az ötlet, de azt ajánlotta Bélának (aki egyébként a magánéletben is jó barátja, valamint a felesége titkos szeretője volt), mielőtt hivatalosan is bejelentik a tervüket, látogassanak el Hegyesre, hogy körbenézzenek, miként is gazdagíthatná egymást a két település. A városi költségvetés reprezentációs keretéből még pont futotta egy szerényebb tengerentúli útra, már csak egy látogatás-jóváhagyási beleegyezésre volt szükség a falubeliektől. A hegyesiek nagyon örültek a felkérő levélnek, megtisztelőnek érezték, és azonnal válaszoltak is a megadott e-mail címre.

A francóiak december 2-án érkeztek Szerbiába, a temerini repülőtérre landolt a gépük. A hegyesiek küldöttsége a kijáratnál várt rájuk. Hatan jöttek a repülővel: az elnök, a helyettes, a titkár, az elnök felesége, az USA San Francisco-i nagykövete és egy újságíró. A bérelt kombik délben álltak meg Kishegyes központjában, ahol a helyi versmondó kör szavalataival, a kézimunkacsoport ajándékaival és egy-egy virágcsokorral várták őket. A vendégek közül ugyan csak Béla vélt érteni egy-két szót a Wass Albert- és Márai Sándor-versekből, de amikor látták, hogy a tolmácsuk könnyezni kezd, ők is a zsebkendőik után nyúltak.

A szerény ünnepség után a Kátai-tanya felé vették az irányt. Ebédre májgombóclevest és marhapörköltet kaptak. A küldöttségnek nagyon ízlettek az ételek, de leginkább a helyi pálinkákat dicsérgették. Amikor a desszert és feketekávé után a szobájuk felé vezették őket, egy békésen

legelésző szamarat láttak meg a fához kötözve. Mint kiderült, egyikük sem látott még se szamarat, se lovat, se tehenet, se disznót, se pulykát, se libát, se tyúkot, kivéve John Smith-t, aki korábban már látott ilyen állatokat az interneten. A küldöttséggel érkező újságíró szorgalmasan körbefényképezett minden különlegességet.

Másnap a faluban kószáltak. Megnézték a központot, a vendéglátók megmutatták a hidakat. Elmentek a Titoverbászi úti hídhöz is, ahol a tanácselnök elmesélte, hogy az már 1849-ben is állt, itt futamították meg Guyon Richárd magyar tábornok csapatai a kétszeres túlerőben lévő Jelacsics Sándor hadseregét. A falusiak kivezették őket a Dombos Festre is, ahol megkóstolták a Női Fórum sült lángról. Az Önkéntes Menekültvadász Egyesület zenekara néhány magyar és angol dalt is eljátszott, miközben a vendégeket feketicsi borokkal kínálgatták. A borok ugyan senkinek sem tetszettek, de a vendégek azért illemből abból is vásároltak tíz-tíz litert.

December 4-én közösen kísérték a romba dőlt Pecze-kastélyhoz. Körüljárták a valamikor impozáns épület maradványait, és Michal Gore, az elnök megígérte, ha visszaérnek a városukba, önkéntes adományokat gyűjtenek az épület újjáépítésére. A hegyesi polgármester, aki ekkor már kicsit részeg volt, arról kezdett el beszélni, hogy a következő szkupstinaülésen indítványozni fogja, a jövőben túlélési helyett meghalási stratégiákat támogatasson a község szociális alapja. Az elnök feleségének lába ekkor egy pillanatra megbicsaklott, de Kovács Béla szerencsére a háta mögött állt, és gyorsan a hó alá kapott.

A küldöttség repülőgépe december 10-én indult vissza. A repülőtéren az elnök megható szavakkal búcsúzott a hegyesiektől, támogatásáról biztosítva a kicsiny települést, s ő maga is meg volt róla győződve, hogy komolyan beszél.

Original text by Csőke Márk

I'm Sick Of You

(ad notam Iggy Pop)

A hűtő előtt állsz, a tejtermékeket vizslatod, amikor belép a boltba. Rögtön arra gondolsz, hogy tulajdonképpen pokoli egyszerű a választás. Nem a sajtról van szó, arról, hogy füstölt legyen, trappista, edami, ementáli vagy gomolya. Nem is a tej zsírtartalmáról, az ízlésesen felhalmozott Túró Rudikról és Kinder tejszeletekről. Hanem a nőről.

Egy perccel ezelőtt még arra gondoltál, hogy visszateszed a kosarat a helyére, oda, a mozgásérzékelős bejáratú ajtó mellé, kifordulsz az üzletből, felszállsz a következő 7-es buszra, és elindulsz bele a vakvilágba. Nincs mitől félned, hiszen úgysem vár rád otthon senki. Senki sem kérdezi meg tőled, hogy ugyan hol jártál ilyen sokáig. Nem kell lódítanod arról, hogy a kollégáid megint kicseszték veled, így a nyakadba szakadt egy csomó meló, a főnököd meg azt mondta, Szabó, ha ezeket az ügyeket nem zárja le még ma, holnap már be sem kell jönnie dolgozni. Nem kell szégyellned magad azért, mert a mosogatóban halomban áll a koszos edény, rajtuk a múlt héten odakozmált maradékkal. Nem mondja senki, hogy már megint te vagy a soros, hiszen mindenben és mindig egyedül te vagy soron, mióta az Icával szétmentetek...

De most bejött ez a nő, és te nem is gondolsz az Icára. Vagy ha gondolsz is rá, nem úgy. Mintha soha nem lett volna köztetek semmi, mert mindvégig ennek a nőnek tartogattad magad, aki most bejött. Egyszerűen ez a nő *icátlanít*, megszabadít az emlékeidtől, légüres térbe helyez, és most arra gondolsz, ha valamiért kilépne azon az ajtón, abba biztosan beledöglene.

Benn kell tehát tartanod őt, vagy menni utána, ha úgy alakul. Ám egyelőre még itt van, ezzel a helyzettel kell valamit kezdened. Talán, ha elindulnál felé...

Néhány lépés mindössze, és máris vele szemben állsz. Pontosabban csak egy polc van közöttetek. Ha elnézel a lizstek között, látod az arcát, a homlokán az anyajegyet, a szemében – amely most a polcon jobbról balra pásztáz – valami irigylésre méltó nyugalmat, olyat, amelyről sejtet, hogy neked soha nem lehet részed benne.

Aztán a szemedbe néz, riadtan fordítod el a fejed. Mintha nem készült volna fel rá. Arra, hogy csak úgy beléd lássanak. Ez a nő a tekintetével képes lenne kicsalni belőled a lelket. Elképzeled, ahogy megtáncoltatja a CBA koszos kövén, közben a lélek leráz magáról minden fölösleget. Perreg le róla, ami nem kell, mint ósdi házakról a vakolat, a malter, végül nem marad más, csak a vöröslő téglahús.

Vörös a lélek, úgy hiszed. Hiába mondják, hogy láthatatlan. Vöröslő, sikamlós, puha anyaga van, mint akármelyik belső szervnek. Kimetszhető, eldobható. Vagy legalábbis jó lenne, ha. Erre gondolsz, mióta az Ica otthagyt. Fekete Mercedesszel jött érte egy kopasz, nagydarab pasas. A kapuban kérlelted, hogy maradjon még, de ő vissza sem nézett. A hájfej kiköpött a letekert ablakon, az Ica segge alatt ropogott a bőrülés.

Egy hónapja már, hogy hallod ezt a ropogást, a bőrét, s egyúttal magányodnak e különös zenéjét. Egy hónapja nem tudta elnyomni semmi, de most itt ez a nő. Már percek óta nézi tanácstalanul a roskadásig megrakott polcokat, mire döntesz, és odalépsz hozzá.

Segíthetek, kérdezed. Ja, hogy maga itt dolgozik? Azt hittem, vásárló, válaszolja erre. Eltöprengsz azon, hogy milyen lehet egy CBA-ban dolgozni, mondjuk csemegepultosként. El is határozod, hogy a következő alkalommal megkérdezed a szomszéd Ferit, hogy mit érez, miközben a Bathány téri Sparban zöldséges aszpikot szeletel. Közben mintha egy másik világból szűrődnének át a lány szavai: dugóhúzót szeretnék venni. Azt sajnos nem tartunk, válaszolod neki, és szinte észre sem veszed, hogy ezzel része lettél egy kiszámíthatatlan játéknak. Régi mesék jutnak eszedbe, álruhába öltözött királyokról, akik ezáltal jutottak valami mélyebb igazságok birtokába. Hát, miért ne történhetne végre veled is valami jó?

Tulajdonképpen ma szabadnapos vagyok, toldod meg egy újabb szemmel az egyre hosszabbodó, hamiskásan csillogó hazugságbizsu-fűzért, és itt lakom a közelben, az Ilka utcában. Kölcsönadhatom a saját dugóhúzómat. Oké, mondja ő, és már neki is lódultatok a Thököly útnak. Gyűröd magad alatt a járdát, haladsz előre, úgy, ahogy korábban, *icátlanul*, és próbálsz számba venni, mi minden múlhat most egy dugóhúzón. A tárgyak hallgatással döntenek sorsunkról – jut eszedbe a sparos Feri múltkori mondata. Sokan mondják, hogy okos gyerek ez a Feri. Bölcsész. Ilyeneket beszél, ha épp nem a húst darálja, vagy a tavaszi aszpikot szeleteli.

Már az első lépcsőfordulóban előbányászod a kulcscsomót. A tárgyakról meg a véletlenről beszélsz. A nő minden mondat után csak annyit mond, ja. Miközben a zárba tolod a kulcsot, azért fohászkodsz, hogy jöjjön össze. Mindegy mi, csak ezzel a nővel. Aztán belököd az ajtót, a nő a hallban lerúgja a cipőjét. A nappali szőnyegén, egy táskahalmon, kisírt szemmel ül az Ica.

Bitte

Kétféle metrókocsi van. A korszerűbbekben az ablakok mentén futnak a padok, az utasok szemben ülnek. Ha a szerelvény végén vagy elején áll, s nincs tömeg, átlát a vagonokon, s látja a kocsi mozgását, ahogyan jobbra-balra sodródik, ahogy emelkedik és süllyed. Ugyanaz ismétlődik. Sárga korlátok, fekete kapaszkodósíjak, lehajtott ablakok, gombnyomásra kicsapódó ajtók. A hírfal képernyői a mennyezeten. A régiekben kupék állnak, négyen nyomorognak egyben. A kupék nyitottak, a kocsi zárt, nincs átjárás. Ugyanaz ismétlődik. Tarka műanyag ülésbuzat, lábtartónak használt fűtőtest, kétszárnyú fémkilincs, a hírfal képernyői a mennyezeten. Az ajtók záródásakor villogó lámpa.

Bitteaufstáigjen.

Szálljon föl az A platzon. Ne váltson jegyet. Utazzon a H platzig. Hat megálló. Kerülje az ellenőröket.

Újabb fajta szerelvény érkezik. Ezeket az ellenőrök is jobban kedvelik. Kettesével jönnek, közrefogják az utasokat. Egy szakaszt zárnak le, az egyikőjük előrerohan. Míg rohan, a mellére tűzi az igazolványát. Jegyeket, bérleteket. Bitte. Van hogy hárman jönnek. Jöjjön velem, a következő állomáson leszállunk. Bitte. Van hogy egy egész állomást lezárnak, s a leszállókat ellenőrzik. Utazzon tovább egy állomást, szálljon le, gyalogoljon vissza.

Velem nem basztok ki.

Ha a szerelvény végén vagy elején száll föl, s nincs tömeg, átlát az egészen. Látja, hol szállnak föl az ellenőrök. Ha éppen.

Maradjon nyugodt. Táskáját engedje le a válláról, tegye a lábához. Ülőhely nincs, állnia kell, kibírja. A szíj helyett a kapaszkodórudat szorítja. Kézfeje bütykein megfeszül a bőr. Maradjon nyugodt.

Könnyebb, ha nem visz magával pénzt.

Már az állomáson kinéz magának egy nőt. A közelében ül le, a szemközti padra. Kicsit odébb tőle. Ha lesz hely. A nő a telefonján olvas. Tesztével a vágány felé fordul. Az utasok egyedül állnak, mindenki a vágány felé fordul. A falat nézik. A telefonjukat nézik. A talpfákon ugráló egereket nézik. Fejükön fülhallgató. A falat nézik. A falakon függő hirdetéseket nézik. Forduljon féloldalt. A szerelvény mindjárt érkezik. Szél kerekedik az alagútban. Megfodrozza a nő szoknyáját.

Állapítsa meg, hogy jó lába van.

Jó lába van.

Bitteaufstáiggen. Nem száll föl. Várt. Megöleli. A nyakánál közel húzza magához. Az ajtók záródnak. Az ablakon keresztül látja, távolodva látja. Nem látja már.

Ki tudja, milyen törvénynek engedelmeskedve, a vagon majdnem teljesen kiürül.

Egy másik nő vonja el a figyelmét. A K Tornál szállt föl, ülőhelyet is talált. Szemben, kicsit odébb ül le. Nincs veszve semmi. Észrevétlen oldalpillantásokkal megsaccolja a nő korát. Még nincs harminc.

Figyeljen a megjelenésére.

A nő hintáztatja keresztbe tett lábát. A cipő hegye fel-felemelkedik a lábhegyénél. A sarokba ült, hátával az ablaküvegnek támaszkodik, csípőjét előrenyomta, elterül az ülésen. A kabátja szarait szétvetette, kezét összefonta az ölében. Tekintete elmereng a hírfal felé. De nem a híreket olvassa. Gesztenyebarna haja a vállára omlik.

Figyelje meg a cipőjéből kitüremkedő zoknit. Állapítsa meg, hogy milyen színű.

Zöld.

Leszálláshoz készülődik. A hatodik állomás következik, H platz. Karjára veszi a táskáját, a legrövidebb utat keresi az ajtóig. Amikor már majdhogy célhoz ér, egy utolsó pillantást vet a nőre. Megtorpan. A nő a legtermészetesebb mozdulattal az orrához nyúl. Előbb a bal orrlikát túrja meg, majd pedig az ujjai a jobb orrlikba vándorolnak. Hosszú, keskeny ujjai vannak. Az orrnyerge meggörbül, orrcimpái földuzzadnak. Végül ujjjaival összecsapintja az orrát, megdörzsöli, az arca kipirul.

Essék szerelembe.

Azonnal.

Újabb megálló következik, vakító fények gyúlnak. Az ajtó nyomógombja pirosból zöldre vált, az ajtók szétcsúsznak. Bitteaufstáiggen.

Elfelejt leszállni.

A nő felocsúdik, a kabátjából előveszi igazolványát, a nyakába akasztja, s elkiáltja magát.

Remélem, holnap is bombáznak

A szobában csak egyetlen gyertya ég. Öten ülünk a nappaliban. Anyu és apu szorosan egymás mellett, a bátyám a puffon játszik, én pedig a nővérem ölében gubbasztok. Félelem terjeng a levegőben. A redőnyök teljesen lehúzva, csak a félrecsúszott sötétítőn keresztül hatol be fény a házba. Fény, amely még a benti környezetnél is sötétebb és baljósabb. Először csak a fülsiketítő hangot hallom, aztán már a remegést is érzem. Szétárad az ablakokra, a bútorokra, de még a szüleimre is. Repülők szállnak el a házunk felett. Bombázók. Nem tudom, mindez mit jelent, csak azt, hogy az embereknek rossz. Nekem nem. Én szeretem. Ilyenkor mindig együtt vagyunk. Nincs áram, de egy helyiségben ülünk, általában gyertyafény-nél, néha elemlámpánál. Hajában főtt krumplit eszünk, jó sósan, kenyérrel meg töpörtyűvel. Apám hangosan csámcsog, és ilyenkor csak erre tudok figyelni. Az őrlőbe kerget, de nem szólok. Aztán meg olyan apás hangokat ad ki magából, amit csak egy apa tud. Összekulcsolják a kezüket anyuval, de anyu kibontakozik az ölelésből, és megtöri a gyászos csendet.

– Kártyázunk?

– Römi? – kérdez vissza a bátyám.

– Amit akartok.

Anyu meg sem várja az újabb választ. Szobapapucsban csoszog ki az előszobába. A tatáéktól kapott régi, poros bútoron csak a tárcsázós telefon meg egy színben hozzáillő telefonkönyv kap helyet. Az első oldalra anyu nyomtatott betűkkel felírta a tatáék, a nenáék meg a Valiék számát. Csak a legfontosabbakat, hogy bármikor fel tudjam őket hívni, ha valami baj van. Ezeket a betűket megtanultam, bármikor felismerem őket, a számokat meg már fejből tudom százig. A múltkori bombázásnál felhívtam a tatáékat, mert azt hittem, baj van, de a mama vette fel, és ő egyből megnyugtatót. Mondta is, hogy amint elmennek a repülők, menjek el hozzájuk: csinál nekem cukros kenyeret. Szeretem a mamát. Mindig megetet

meg megitat. Ha őszinte akarok lenni, el kell mondanom, hogy elég válogatós fajta vagyok, de ő pontosan tudja, miket kell adnia nekem, hogy a kedvemben járjon. A galambhúst imádom. Mellé meg állandóan hideg narancsos Mambót kapok a cikcakkos díszítésű pohárból. A mamáéknál finomabb a Mambo. Nálunk nem ugyanaz. Meleg is, meg a pohár is más, nehezebb megfogni, fölemelni, és még cukros kenyér sincs, galambról nem is beszélve. Hallom, ahogy anyu a polcokon keresgél, de nem találja a kártyákat.

– Zoli, hova tetted a múlt héten? – érdeklődik hangosan.

– Ott kell lennie valahol – hangzik apám válasza.

Hallom a csoszogást, anyu jön a kártyákkal. A sötétben csak azt látom, hogy elhúzza maga elől az ajtóra akasztott szőnyeget, és bebújik alatta. Szép alakja van. Kicsit teltebb homokóra, meztelenül apró hurkák jelennek meg a hasán. Tudom, mert már megfigyeltem. Amikor nincs meleg víz, mindig forral nekünk, és beleönti egy nagy lábosba. Abban aztán jól megmosakodunk mindnyájan, ő meg utoljára marad, amikor tiszta moscsok és hideg az egész. Néha vacog, de gyorsan megtörülközik, és jól bebugyolálja magát a ruháival. Még a pongyoláját is fölveszi, a derekánál két erős húzással egy csomót köt, aztán nyuszifüleket készít. Abból is kettőt. Jó szorosra köti, nem is tudom, miért, talán mert ha megfeszül rajta, biztonságban érzi magát. Akkor nem bántják a bombák. Már hozza is a paklit, az asztalra teszi, ahonnan előbb leveszi a terítőt és a virágot, majd egy ronggyal letörli az üveges tetejét. Az asztal csak piszkosabb lesz, de nem szólunk semmit. Ez már ilyen automatizált mozdulat anyunál, észre sem veszi, hogy mit csinál. A két testvérem és én is odahúzódunk a kisasztal mellé, apám meg se mozdul. Valahogy kikászálódok a nővérem kezéből, mert én is játszani akarok. Anyu megszámolja a lapokat. Két csomag kártyával römizünk, az egészen pontosan száznyolc lap, négy dzsókerrel.

– Írjuk? – kérdezi a nővérem.

– Úgyis én nyerek – hangzik a bátyám nagyképzű válasza.

– Csak szépen. Hozom az örökírot – nyugtatgat anyu.

Utolsó leszek. Nem azért, mert nem ismerem a játékot, hanem mert kicsi a kezem, és nem tudom megtartani mind a tizennégy kártyát, és amikor lesz egy tercem, azonnal megszabadulok tőle. Lefordítva teszem az asztalra. Így nem tudok kézből takarni, és a többiek is mindig tudják, hogy mikor állok olyan jól, hogy kipakolhassak. Amikor véletlenül megnyerek egy kört, akkor is csak nagyon keveset hozok rajtuk. Anyu lesz a harmadik, hiába próbál engedni, még ő sem tud ilyen rosszul játszani. Csak az első hely a kérdéses, azt mindig más viszi el. Vagy a bátyám, vagy a nővérem. Apu meg nem szól közbe. Eleinte öten ültünk ebben a körben, de ak-

kor mindig apu nyert, és hamar abbahagytuk a römizést. Ő csak ül a háttérben, a sötétben épphogy csak megérinti arcát a gyertya pislákoló lángjának fénye. Figyel. Nem ránk vagy a játékra, hanem a kinti hangokra. Valahogy úgy érzem, magasabban van tőlünk, mintha állna, pedig mindannyian ülünk. Néha sóhajt egyet, aztán elkezd horkolni, felriad, tovább figyel, álmában is hallgatózik. Mi csak zsugázunk tovább, ahogy ő mondja. Így múlik el a délután. Este nem tudom, mi történik, mert a folyamatos sötét kifáraszt, és amint ráununk a játékra, el is alszom.

*

Másnap telefoncsörgésre ébredek, de nem kelek fel azonnal. Egyrészt, mert utálok a reggeleket, és legszívesebben a szakadt pokróc alatt melegednék egész nap, másrészt meg szeretek hallgatózni. A nenémek hívtak, hogy minden rendben van-e. Anyu mondta, hogy igen, aztán még beszéltek valamiről, meg a Rajko hangját is hallottam, mert ő mindig hangosan beszél. Kiabálva. Őt is szeretem, mert békén hagy, amikor náluk nézzük a tévét. Reggelire két szelet pirítóst kapok joghurttal.

– Ma átmegyünk a Valiékhoz egy kicsit, apáddal és Sanyival meg elmentek pecázni.

Nem szólok egy szót sem, nincs értelme vitázni, hiszen ha anyu ezt mondja, így is lesz. És egyébként is, örülök, hogy pecázni megyünk, mert ott mindig csönd van, és a Sanyi jó horgász. Alig bírom kívánni, mire beülünk a Yugóba, bepakoljuk a botokat, és elindulunk. A velebiti kanálisra megyünk. Ott nagyon sok a törpeharcsa, de most nem is halászlére való, szeretnék fogni. Négy pecát hoztunk magunkkal, mindenkinek jut egy, és még egy fölőslég is van, az a titkos fegyver, azzal csapjuk be a halakat. Azt hiszik, senki nem figyeli őket annál a horgnál, és nyugodtan csemegézhetik a gilisztákat, de mi ügyesen elosztjuk a feladatokat. Süt a nap, a kanális vizében látom a bárányfelhőket; a tücskök ciripelnek, mi meg feszülten hallgatunk és figyelünk. Én közben a száraz fűvet tépdeselem, olykor-olykor rá is harapok egy szálra, igazi falusiasan, mert titkon én is szeretnék falusi lenni. És akkor! Hirtelen eltűnik a pecabotom úszója, és én egy világbjáknok focikapus reflexét megszegyenítve ugrom érte, majd ugyanezzel a lendülettel ki is rántom a halat. Hatalmas csattanással landol a fekete Yugo tetején, egészen addig hátradobtam. Apu és Sanyi azonnal nevetni kezdenek.

– Na nézzük, mit fogtál! – kiáltja derűsen Sanyi.

– Ügyes vagy, fiam, ez egy ponty!

– Egy ponty? Pontyot fogtam? Pontyot fogtam, apu! Itt, Velebiten!

– Bravó, bravó! Szerintem mehetünk is haza, a csúcson kell abbahagyni – mondja Sanyi.

– De hát csak most fogtuk ki az első halat!

Minden hiába. Apu és a Sanyi összenéznek, a széles mosoly eltűnik az arcukról, és csak bólintanak.

– Jobb, ha megyünk, fiam – zárja rövidre apám.

Elhallgatok én is, és büszkén engedem vissza a kis pontyot a vízbe. Halkan elköszönök tőle, beszálllok a kocsiba, miután apu előrebuktatta az ülést. Hátul egyből lefekszem, és észre sem veszem, már el is alszom. Elmosódott hangokat hallok, közben a szemhéjam mögött érzékelem az utcalámpákat, és azt játszom, hogy egyikről a másikra ugrálok. Mire hazakerünk, lassan sötétedik. Apu szólítgat, megböki a vállam, és én felkelek, de nem akarom kinyitni a szemem. Szerintem ő is tudja, hogy ébren vagyok, de nem szeretnék magam besétálni, ezért két erős kezével megfog, kiemel a kocsis hátsó üléséről, és a vállára terít. Így cipel be a házba, ahol az előszobában összetalálkozunk anyuval, és én rámosolygok, és így tudja, hogy ébren vagyok, de nem akartam kiszállni az autóból. Apu bevisz a szobámba, óvatosan letesz az ágyra, és még be is takar. Nagyot sóhajt. Így megy ki a konyhába. Anyu pedig utána jön be, csak annyira, hogy megsimogasson, és egészen a nyakamig felhúzza a paplant.

– Szép álmokat, kisfiam! – puszt is nyom a homlokomra, majd becsukja a szobám ajtaját.

Én meg csak abban reménykedem, hogy holnap is bombázni fognak.

A mennyország tornáca

Szereplők

SZTANIOL (idős halott férfi)
SZANISZLÓ (fiatal halott férfi)
PORTÁS (középkorú nő)
PITYU (fiatal férfi)
GIZI (fiatal nő)

Szín: a mennyek kapuja. A kapu előtt egy nagy íróasztal, telis-tele papírokkal, bélyegzőkkel, üres kávéscsészékkel. Egy középkorú nő ül az asztalnál, és masszírozza a halántékát, láthatóan fáj a feje. Két férfi áll az asztaltól nem messze, Szaniszló és Sztaniol, utóbbi teljesen meztelen. Várákosznak, megilletődöttek, látni rajtuk, hogy elveszettek. Sztaniol fázik, Szaniszló érdeklődően nézelődik.

SZTANIOL Hej, de sokat kell itt várni... Mikorra végzünk szerinted?

SZANISZLÓ Nem tudom. Bár nem biztos, hogy itt is hatvan percből áll egy óra, s hogy egy perc itt is hatvan másodpercig tart. *(Maguk mögé néz)* Jó sokan vannak. Jó sok jó ember van. Ezek szerint. Ennek örülhetünk.

SZTANIOL Igen, igen. Csak én már fáradt vagyok azért. Legalábbis azt hiszem. Ez az egész meghalás meg az alagút meg a fény. Meg már mióta várunk itt. Azért már jó lenne fölvenni valamit. Kicsit kényelmetlen így, ilyen meztelenül...

SZANISZLÓ Azt elhiszem. Hideg van. Vagyis azt hiszem, hogy hideg van. Furcsa ez. Mintha az ember érezné meg nem is érezné a hideget.

SZTANIOL Igen.

SZANISZLÓ A nagyapámnak régen levágták a lábát. Na, neki volt ilyenje, hogy nem volt ott a lába, csak az a faláb ugye a lába helyén, és még

azt is simogatta, mert mondta, hogy fáj. Hiába nincs ott az a láb, csak a láb helyén a fa, azt mondta, hogy mintha az a faláb is fájna.

SZTANIOLO Fáj a falába?

SZANISZLÓ Igen, azt mondta. És simogatta. Néha még masszírozta is.

SZTANIOLO Érdekes.

SZANISZLÓ Lehet, ha az ember lábát levágják, akkor az a láb már a mennyországba kerül. Azért is érzi meg nem is egyszerre az ember.

SZTANIOLO Hát az lehet.

SZANISZLÓ Mintha az ember már fél lábbal akkor a mennyországban volna?

SZTANIOLO Hehe, előreküldte a lábát az öregapád. *(Nevet)*

SZANISZLÓ Ne neved, most komolyan. Ha levágják a lábadat, akkor az lehet, hogy ide kerül. Azért is érzi meg nem is az ember.

(Hallgatnak.)

SZANISZLÓ Már ha ez itt a mennyország egyáltalán.

SZTANIOLO Hát ezt nem tudom. Mindenesetre jó lenne, ha legalább egy gatyát hozna valaki végre.

SZANISZLÓ Hát az jó lenne.

(Hallgatnak, nézelődnek)

SZANISZLÓ De akkor ez már a mennyország, mert meghaltunk. Az már biztos, hogy meghaltunk.

SZTANIOLO Igen, ezen már én is rágódok egy ideje. De ha fázik az ember, nem tud olyan könnyen gondolkodni.

SZANISZLÓ Lehet, hogy te már nem is fázol, csak úgy megszoktad halálod közben, hogy úgy megmaradt benned a fázás. Nem?

SZTANIOLO *(szuszog, gondolkodik)* Hát én nem tudom. Tényleg lehet.

SZANISZLÓ Azt nem mondta soha senki, hogy a mennyországban hideg lenne. Akkor viszont lehet, hogy ez mégsem a mennyország.

PORTÁS Ez nem a mennyország, ez még csak a tornáca. Kérjük a kedves frissen érkezetteket, hogy halkabban fecsegienek, ne akadályozzák a munkánkat!

SZTANIOLO Elnézést, mikor végzünk itt?

PORTÁS Mondom, ne fecsegienek! Így csak még lassabban haladunk.

SZTANIOLO Nem kaphatnék...

PORTÁS *(félbeszakítja)* Mondom, ne fecsegienek! El se hiszem...

SZTANIOLO Igen, rendben. De nem kaphatnék addig egy gatyát, amíg itt csendben várunk? Kicsit fázok, meg hát... kényelmetlen is. Vannak itt mások is, ha jól látom, ott áll egy gyerek. Azért csak nem kéne... *(Mutat lefelé, szégyenkezik)*

PORTÁS Én nem tudom, nem is értem. Maguk értik, amit én mondok?
(Tágotlan, szájbarágósan) Hal-kab-ban! Értve? Jó.

SZANISZLÓ *(suttogva)* Ha ez itt a mennyek tornáca, akkor biztos nem kéne már fáznod.

SZTANIOL De azért egy gatyát...

SZANISZLÓ Hát takard el magad a kezedd!

SZTANIOL Jó. *(Eltakarja magát)*
(Hallgatnak, várnak.)

SZANISZLÓ Szerinted miért várunk, mikor nincs is előttünk senki?

SZTANIOL Hát nem tudom.

SZANISZLÓ Kérdezzük meg, hogy mi következünk-e, lehet, hogy a hölgy nem is tudja, hogy mi jövünk. Lehet, hogy itt nekünk kell kezdeményeznünk.

SZTANIOL Hát nem tudom, kérdezd meg.

SZANISZLÓ Inkább te kérdezd meg.

SZTANIOL Én? Pucéran kérdezzek ilyeneket? Hát azt inkább nem.

SZANISZLÓ *(a Portáshoz)* Elnézést, kisasszony!

PORTÁS Mondom, halkabban!!! *(Megdörzsöli a halántékát, majd kiszól a függöny felé)* Pityu, van még valahol paracetamol? Széthasad a fejem.

SZANISZLÓ *(Sztaniolhoz)* Na látod, neki is fáj a feje. Akkor ezek szerint ez a tornác, ez mégse olyan, mint a mennyország. Akkor a nagyapám lába is azért fáj, mert nem bírt bemenni a mennyekbe. Itt rostokolt az az egy láb szerintem. Azért is fáj annyira neki a helye. Mondjuk, egy láb pár nélkül nehezen is menne be.

SZTANIOL *(csóválja a fejét, hallgat)*

SZANISZLÓ Na jó, mindegy. Elnézést, kisasszony, mi jövünk?

PORTÁS Majd ha szólítom magukat, akkor jönnek.

SZANISZLÓ De nincs is előttünk senki.

PORTÁS Ember, hallgasson el. Majd ha szólítom: jön. Addig meg: vár. Ennyi. Kezden el hallgatni, de gyorsan.

SZANISZLÓ Jól van, hát akkor én hallgatok. Csak gondoltam, hogy mivel nincs előttünk senki, akkor mehetnénk. Hogy hát időt spóroljunk, meg a barátom fázik így pucéran.

PORTÁS *(a függöny felé)* Pityu! Van még paracetamol?

PITYU *(kintről bekiabál, nem látjuk, csak a hangját halljuk)* Keresem! Kis türelmet. *(Beszalad egy pohár vízzel és a pirulával)* Itt van. *(Kisétál)*

PORTÁS *(lenyeli a tablettát, a pohár vizet, néz maga elé, vár, felnéz az órára, rámosolyog Sztaniolékra, néz megint maga elé, vár, majd elmosolyodik)*
 Kérem a következőt! Most jöhetnek.

SZANISZLÓ Jó napot, kérem, mi együtt jöttünk.

PORTÁS Hmm... netán melegék?

SZANISZLÓ Jaj, nem, dehogy, neem, nem. Csak valahogy együtt haltunk meg.

PORTÁS Értem. A homoszexualitás sem gond, van mindenre megoldás, ez itt mégiscsak a mennyek birodalma. Vagyis csak a tornáca. De azért elintézzünk mindent. *(Áljóindulattal mosolyog)* Na mutassák, milyen papírokat hoztak!

SZTANIOL Papírokat? De hát senki sem mondta, hogy hozzunk papírokat. Kérem, én pucéran haltam meg, nem volt nálam semmi.

PORTÁS *(összeráncolja homlokát, két kézzel masszírozza halántékait)* Már megint... *(Hátraszól)* Pityukám, légy szíves, írd már egy jelentést, hogy ezekkel a papírokkal egyre több baj van. A legtöbbjük nem hoz magával. Egy csomó embert vissza kellett már küldenem az életbe, hogy hozzanak igazolványt és papírokat. De ez így nem megy, akadályozzák a gördülékeny megboldogulást. Ezeket meg most nem tudom visszaküldeni, mert már eltemették őket. A múlt heti népirtás miatt feltorlódott kicsit a munkánk. Szóval na! Írd egy jelentést, légy szíves, hogy megoldás kell erre a helyzetre, ha nem küldhetek valakit vissza.

PITYU *(besétál a színre)* Jó, de hogy írjam? Most akkor ez jelentés vagy kérelem?

PORTÁS Jelentés.

PITYU De arra nincs formanyomtatványunk. El fogja fogadni így bárki is ott feljebb?

PORTÁS Nem tudom, oldd meg!

PITYU *(a színpadról kifelé sietve kiabálja)* Gizi! Gizike, gyere már, van itt két ember papírok nélkül, kéne írni egy nyilatkozatot!

PORTÁS *(hátraüvölt)* Nem nyilatkozatot, hanem jelentést, az istenit! *(Sztaniolékhoz)* Pardon! Egy kicsit várniuk kell.

PITYU *(kihajol a színpadra a függöny mögül)* Elnézéset kérem. *(A színpadra lógó fejjel kiabálja a függöny mögé)* Gizi! Nem nyilatkozat, hanem jelentés!

GIZI *(csak a hangját hallani, nem jön fel a színre)* Arra van formanyomtatvány?

PORTÁS *(egyre idegesebben)* Nincs...

PITYU *(üvölti)* Nincs! Gizi! Nincs!

GIZI *(az ő feje is megjelenik a függőnynél, Pityué mellett)* Iktassunk be egy ilyen kérelmet, hogy fogalmazzanak formanyomtatványt jelentésre?

PORTÁS *(a függöny mögé rugdossa Pityut)* Tűnjetek már előlem! *(Észbe kap, hogy mégiscsak a mennyek kapuja előtt áll, moderálja magát, és ne-*

gédes vigyorral, elbűvölő hangon folytatja) Persze hogy kérvényezzük a nyomtatvány beiktatását, de csak miután megírtátok a jelentést, lepecsételtétek és elküldtétek. Ne feledjétek a pecsétet! *(Vigyorog egyet Szaniszlóra és Sztaniolra, de a vigyor átmegy vicsorba)* Na, akkor folytassuk, kérem! Szóval nem hoztak magukkal papírokat. Akkor vegyük fel az adataikat, szépen, sorban. *(Sztaniolhoz)* Magával kezdjük. Név? *(Tollat ragad, felírja az adatokat egy papírra)*

SZTANIOL Sztaniol Imre.

PORTÁS Született?

SZTANIOL 1944. február 27-én, Verbászon.

PORTÁS Anyja neve?

SZTANIOL Sztaniol Júlia, született Farkas.

PORTÁS Vallási felekezete?

SZTANIOL Római katolikus.

PORTÁS Állampolgársága?

SZTANIOL Ez is kell?

PORTÁS Én kérdezek, maga válaszol.

SZTANIOL Értem.

(Hallgatnak, a Portás vár, egyre türelmetlenebb.)

PORTÁS Állampolgársága?

SZTANIOL Szerb.

PORTÁS Nemzetisége?

SZTANIOL Magyar.

PORTÁS Az meg hogy lehet? Várjunk csak.

SZTANIOL Magyar.

PORTÁS Jó, de van erről papírja?

SZTANIOL Hát itt nincs. De otthon van, hazaugorhatok érte. Mondták, hogy kelleni fog még az a magyar igazolvány, ha igazolnom kell, hogy magyar vagyok. De eddig nem kellett...

PORTÁS Na látja! De miért nem hordja mindig magánál, ha egyszer mondták, hogy mindig hordja magánál, mert bármikor igazolnia lehet vele a magyarságát?

SZTANIOL Mondom, hogy meztelenül haltam meg. De hazaugrok érte. Bár nem tudom, most mennyire vagyunk messze a lakásomtól...

PORTÁS Neeem, nem. Nem, nem. *(Rázza a fejét)* Nincs időnk most a maga feltámasztására, meg komplikált is lenne. A kiirtottak miatt lett a torlódás, ami miatt meg magát már rég eltemették. És hosszadalmas lenne az embereknek megmagyarázni, hogy hogyan is támadt fel valaki, aki nem a Megváltó, s még az ítélet napja is távol van. Jönnének a kérvények és az elégedetlenségüket jelentő levelek, a tüntetések, a hi-

tetlenkedés elburjánzana, mert ha valaki feltámad, akkor miért nem támadhat fel mindenki, és nekem ehhez se időm, se erőm, és amúgy sem tartozik a munkakörömbe. Szóval nem ugrik haza.

SZANISZLÓ Pedig egyszerűbb lenne. Nincs itt maguknál olyan, hogy hiánypótlás?

PORTÁS Én kérdezek, maguk nem. *(Maga elé mormogva)* Jaj, most mit csináljak? *(Gondolkodik, majd Szaniszlóhoz fordul)* Jól van, akkor addig vegyük föl a maga adatait. Neve?

SZANISZLÓ Szaniszló János.

PORTÁS Született?

SZANISZLÓ 1984. április 19-én, Adán.

PORTÁS Anyja neve?

SZANISZLÓ Szaniszló Júlia, született Stein.

PORTÁS Vallási felekezete?

SZANISZLÓ Görögkeleti.

PORTÁS *(megvetően)* Maguk aztán ráérnek ott a földön. *(Ironikus hangfekvésben folytatja)* Római, keleti, ortodox... Győzze a szent észben tartani ezt a sok irányzatot, kapcsolatot. Ha az anyja született Stein, akkor miért nem református? Az volt a szokás, hogy reformátusok lesznek a... a... a Steinek.

SZANISZLÓ A görögkeleti jobban tetszett a nagyanyámnak. Szerette az ikonokat.

PORTÁS Ah, ez a folytonos bálványimádás...

SZTANIOL Ó, ezek szerint ön református?

PORTÁS Ebbe most ne menjünk bele. *(Háttra)* Pityu! Hozz egy kombinált vallásváltó bejelentőt! Megint egy váltóssal akadtam össze!

SZTANIOL *(Szaniszlóhoz, értetlenül)* Váltós?

PORTÁS *(rájuk se néz)* Váltós, aki vagy akinek közeli felmenője élete során vagy azt megelőzően, felekezetet váltott. Mindent számon kell tartsunk a pontok miatt.

SZANISZLÓ Miféle pontok?

PORTÁS Aminek alapján meghatározzuk, melyik szinten kell elhelyeznünk magukat. Jut eszembe, aláírták a hívői névjegyzéket? Az plusz húsz pontot ér.

SZTANIOL Hívői névjegyzék? Az meg micsoda?

PORTÁS Tehát nem írták alá. Mindegy.

PITYU *(bejön egy papírral a kezében)* Itt a váltó. Kiket keressek ki?

PORTÁS Sztaniol Imre, Farkas Júlia, Szaniszló János, Stein Júlia. És nézd meg, kérlek, kedves, hogy az egyháztagsági díjat fizették-e rendszeren és milyen rendszerességgel. *(Szaniszlóékhoz)* Tudniillik, aki kam-

pányszerűen fizet, temetés vagy kereszteleés előtt, annak pontlevonás jár. Az úgy azért mégsem ér, nem igaz? A rendszeresség a jó. De ezt maguknak is tudniuk kell.

SZTANIOLO Hát ezek a pontok... De mit érnek ezek a pontok, mi van, ha nem lesz elég?

PORTÁS Ne legyen ilyen kishitű, biztos elég lesz az... Térjünk vissza magára, Szaniszló úr. Állampolgársága?

SZANISZLÓ Szerb.

PORTÁS Nemzetisége?

SZANISZLÓ (*szégyenlősen*) Magyar. (*Mentegetőzve*) De csak félig! Mert ugye félig sváb vagyok!

PORTÁS Még ez is. Hát meddig komplikálják még?

PITYU (*be*) Itt vannak. Persze, hogy kampányszerű fizetés, és az is csak 1982 és 1989 után.

PORTÁS Miért nem fizették rendszeresen?

SZTANIOLO Hát tudja, a kommunizmus meg a háború... Fizettük mi, csak biztos elkeveredett a papír. Nálunk a templomok gyakran égtek porig.

PORTÁS Szerbiában?

SZANISZLÓ Az Vajdaság.

PORTÁS Pláne!

SZTANIOLO Hát ott épp nem égett le egy sem, de mit tudom én. Nagy ilyenkor a keveredés.

PORTÁS Nálunk nincs keveredés. Na mindegy, hagyjuk. Nézzük a pontjaikat. Sztaniol, magánál a gyónás nemhogy csak és kizárólag ünnepkor volt, de olyan ritkán gyónt, hogy... én nem is értem. Minek jött ide ennyi gyónás után? Mit csináljunk, mit csináljunk?

SZTANIOLO Hát, ha ajánlhatnám, kerítsünk nekem egy gatyát, mert... ez így egyre kellemetlenebb. (*Szaniszlóhoz*) Mi lesz, ha ideadja azt a sok papírost, és nekem meg kell fognom, akkor mivel takarjam majd el magam? Még csak az kell, hogy meglássa a...

SZANISZLÓ Majd a papírokkal takarod el. Jó nagy papírok ezek. Még szerencse.

SZTANIOLO Igen, ez jó ötlet!

PORTÁS Ne beszélgessenek! Figyeljenek!

(*Figyelnek, a Portás tőri a fejét, rágódik.*)

PORTÁS Jó, hát mindegy, most már úgyis késő van, meg a fejem is fáj... Essünk túl rajta, mondjuk ki, van elég pontjuk a mennyek birodalmába való bevándorlásra.

SZTANIOŁ Hála az égnek!

PORTÁS Csak nekem.

SZANISZLÓ És az én pontjaim? Én sosem voltam gyónni. Az most baj?

PORTÁS Bejutott maga is.

SZANISZLÓ De én nem...

PORTÁS Bejutott, punktum. Na, most akkor térjünk át a további problémákra. (*A függöny felé*) Pityuuuu! Kihoznál két katalógust?

PITYU (*csak a hangja hallatszik*) Elfogyott. Még tegnap. Tudod, a kiirtottak elvitték az összeset.

PORTÁS De róluk kiderült a végén, hogy nem is voltak keresztények. Akkor minek vitték el a katalógusokat? Ott fönt nincs nekik sajátjuk?

PITYU De van. Csak mindegyiknek tetszettek a katalógusban lévő képek.

PORTÁS Megörülök! Szóval. Nem tudom megmutatni, de majd akkor lassan magyarázom, hogy megértsék. Szaniszló, maga választhat, hogy akkor most a szerb vagy a sváb részlegbe akar kerülni, maga meg Sztaniol, mehet egyenest a szerbbe, már várják.

SZTANIOŁ Várjunk, mért megyek én a szerbbe?

SZANISZLÓ Én nem is tudok németül! Mit csináljak ott a svábokkal?

SZTANIOŁ Nem akarok a szerbek közé menni! Azok nem is katolikusok! Most hogy van ez kérem?

PORTÁS Jaj, hallgassanak, hallgassanak, egyszerre csak egy beszéljen! Mindjárt lejár a munkaidőm, nincs sok időm. Meg már erőm sem. Szóval. Lévéen, hogy mindketten szerb állampolgárok, így egyértelmű, hogy a szerb mennyországba kerülnek.

SZANISZLÓ Nem lehetne abba, ahol a húsz szűz várja a férfiakat?

PORTÁS Minél többször szakít félbe, annál tovább tart. Szóval, a szerb mennyországból már visszajelezték, hogy mehetnek. Lévéen, maga Szaniszló, félig sváb, így dönthet saját belátása szerint, hogy a németek közé vagy a szerbek közé kíván felvételt nyerni.

(*Csodálkoznak, hallgatnak.*)

PORTÁS (*folytatja*) Na jó! Azt még nem mondtam, hogy van még más lehetőségük is.

SZTANIOŁ Mehetünk a magyarok közé? Hála istennek!

PORTÁS Nem, a rendszernek. De figyeljenek, mert csak egyszer mondom el!

SZANISZLÓ Jó.

PORTÁS Mivel mindketten Jugoszlávia felbomlása előtt születtek, lehetőségük van a jugoszláv mennyországba kérelmezni a felvételt, bár azért mi nem vállalunk felelősséget. Mármint a körülményekért meg

a nemzeti összetételért. Azok mind nagyon furcsák. Azt az utasítást kaptuk fentről, hogy ne is bolygassuk a témát, mert őket még az Úristen sem érti. Szóval ez van. Szaniszló, hogy döntött?

SZTANIOL De kérem, nem lehetne, hogy mi a magyarok közé kerüljünk?

PORTÁS Hát van magyar igazolványuk?

SZTANIOL Mondom, hogy otthon.

PORTÁS Azzal sokra már nem megyünk.

SZTANIOL Én a magyarok közé szeretnék kerülni, anyámék is ott vannak. Tudja, nekik még oda szóltak a papírjaik, nem lehetne, hogy beengednek?

PORTÁS A szabály az szabály. *(Gondolkodik)* Tudtommal van egy kisebb, magukat csángóknak hívó közösség, akiknek a tagjai kiszakadtak a magyarok közül, azok elég befogadóak szoktak lenni. A múltkor például felvettek két pakisztáni kislányt maguk közé.

SZTANIOL De én az apámék mellé szeretnék kerülni. A volt feleségem is oda fog kerülni. Ő magyar. Nem lehetne, hogy utána megkapom a lehetőséget, hogy én is oda kerüljek? Bár igaz, hogy ő még él...

SZANISZLÓ Most gondolkodom, hogy a németeknél mi van? Ha oda kerülök, az mivel lesz jobb vagy rosszabb nekem? Végtére is, mindig érdekelt anyám kultúrája. Bár sosem beszélt velem németül... Van itt valami lehetőség megtanulni a nyelvet? Vagy ez rám van bízva?

PORTÁS Egyszerre csak egy kérdést, egy problémát oldunk meg. Verstehst? *(Kacsint Szaniszlóra, majd Sztaniolhoz)* Maga elvált?

SZTANIOL Igen, még 1982-ben.

PORTÁS Hát, ahogy elnézem, jó hatással volt magára, mert azóta fizette az egyházi díjat...

PITYU *(bekiabál)* De nem rendszeresen!!!

SZTANIOL Hát nehéz volt az asszonnyal. De én akkor is szeretném, hogy valahogy átkerülhetnék a magyarok közé. Azért mégis. Nem lehetne a feleségem révén? Mert én nem akarok... nem akarnék mostantól még tovább szerbül beszélni, meg...

PORTÁS Mi baja a szerbekkel?

SZTANIOL Hát semmi, csak... Én ezt máshogy képzeltem. Azt hittem, hogy...

PITYU *(Sztaniolhoz)* Hinni csak a templomban kell. Itt minden más, mint ahogy képzelik. *(A Portáshoz)* Édesem, én megyek. Az asztalodra készítettem a papírokat meg a kávépénzt. Csak a te részedet kell hozzátenned. Holnap találkozunk. *(Suttogva)* Ezeket a csehszlovákokat meg küldd el gyorsan! Ne hagyd, hogy túlóráztassanak! Na szevasz! *(El)*

PORTÁS Szevasz! (*Sztaniolhoz*) Nem tudom, uram, döntsön gyorsan, nekem lassan mennem kell, a váltás meg két órán keresztül tart, vagy most dönt, vagy fázik még itt két órát egy szál semmiben. (*Szaniszlóhoz*) Akkor adhatom a német bejelentkező lapot? Ki tudja tölteni?

SZANISZLÓ Mondom, hogy nem tudok németül.

SZTANIOL Nem akarok a szerbek közé menni. Azok nem is katolikusok. Mit csináljak én köztük?

PORTÁS Hát vannak különböző foglalkozások, tamburaóra, guszlaleckék... Amúgy katolikusok, hozzánk kerülnek a szerb-horvát keverékek. Azokkal jól ellesz, azok is kb. úgy össze vannak zavarodva, mint maga. Csak ülnek és gondolkodnak. Na adhatom akkor a bejelentőlapokat?

SZTANIOL Nem! Én a magyarok közé akarok kerülni. Mit kéne csinálni, hogy oda beengedjenek?

PORTÁS Hát, először is, kéne a magyar igazolvány. (*Mosolyog*) Az ügyebár kilőve. Nem tudom. Esetleg, ha tudna mutatni papírt arról, hogy nem hozott magával büntudatot, vagy ha van arról papírja, hogy szokott eleget keseregni...

SZTANIOL Milyen papírok? Nem látja, hogy meztelenül haltam meg? Nincs nálam semmi. De én magyar vagyok, hát miért nem érti meg?

PORTÁS Papírok nélkül sajnos nem tehetek semmit. Nekem is meg van kötve a kezem. (*Szaniszlóhoz*) Hier ist es. Bitte hier unterschriften!

SZANISZLÓ Tessék?

PORTÁS Én se tudok németül. Írja itt alá, és mehet.

SZANISZLÓ De akkor ott engem senki sem fog érteni. Nem tudom, lehet, hogy végül is ez a végzetem. Ha anyám annak idején többet beszélt volna velem németül... De akkoriban már egyik sváb sem beszélt úgy. Mindegyik magyarul tanult. Anyám is. Nem volt jó, ha az ember német volt a jugoszlávok között. Tudom, mikor az unokatestvéreim jöttek, és játszottuk a neretvai csatát, akkor mindig nekünk kellett játszani a németeket, és ők lehettek a partizánok. Sánta sváboknak hívtak minket. Még játékon kívül is. De az a játék... Hát az volt ám csak a szörnyűség. És kérdeztük apámat, hogy nem lehetne, hogy egyszer már végre mi legyünk a partizánok, az unokatestvérek meg a németek? De ő azt mondta, hogy nem, nem, mi vagyunk a házigazdák, nekünk kell játszani a németeket, a vendéggyerekek meg hadd leheszenek partizánok, ha már vendégségbe jöttek. Elég szörnyű volt. Mert tudja, a németek mindig veszítenek a neretvai csatában. Az unokatestvéreim meg hát... elég véres kezű partizánok voltak mindig a játékban. Azt a megaláztatást...

PORTÁS Akkor megy a jugoszlávok közé?

SZANISZLÓ Na ott biztos nincsenek partizánok.

PORTÁS Hát azok nincsenek. Bár azt hiszem, van köztünk egy-két kiábrándult nyomorék, aki aztán megtért.

SZANISZLÓ Gondolja, velük lehetne játszani? És lehetnék én is a partizánok egyike? Ők meg kipróbálhatnák, hogy milyen németnek lenni. Az jó kis lelkigyakorlat, nem?

PORTÁS Kérem, ez itt nem purgatórium, nem próbál ki senki semmit. Ez itt a mennyek birodalma. Itt nem játszanak neretvai csatát. Itt mindenki békés és nyugodt.

SZANISZLÓ Mindenki?

PORTÁS Mondjuk, ott vannak a szombatisták. Na, azok alszanak, olyan nyugodtak. Várják az ítélet napját, akkor fognak feltámadni. De mondjuk, van a másik véglet is, ott vannak a székelők. Azok fölmentek a legfelsőbb felhőre, senki sem tudja, mit csinálnak, nem engednek föl maguk közé senkit.

SZTANIOL Őhozzájuk nem lehetne belejelentkezni? Ők biztosan megértenének...

PORTÁS Mondom, hogy nem engednek fel maguk közé senkit. Valahogy kiszabadultak a románoktól. Mi sem értjük. De én ezzel nem is akarok foglalkozni. Tudják: ne szólj szám, nem fáj fejem! Valaki biztos odafigyel rájuk. Amúgy tényleg ne vitázzunk tovább. Ha jobban belegondolok, nincs miért pattogniuk, az erdélyiek is a románok közé kapják a beutalójukat.

SZANISZLÓ Milyen érdekes, tudtommal azok is ortodoxok. Vagy nem?

PORTÁS Mindenütt vannak megtértek, átjelentkezettek, keverékek stb. Menjenek maguk is a szerbek közé, és akkor én is mehetek haza végre. Jó?

SZANISZLÓ Maga nem itt lakik?

PORTÁS Nem, én ateista vagyok. Mi, akik itt dolgozunk, mind ateisták vagyunk, éppen azért, hogy ne legyenek visszaélések. Én nem is értem magukat. Nem látják, hogy ez a sok vallás csak mindent összezavar?

SZANISZLÓ Esetleg mehetnének magával?

PORTÁS Van tagadó nyilatkozatuk?

SZTANIOL Nincs. Még a fenekembe dugva sem hoztam papírokat. Nincs nálam egy sem.

PORTÁS Meg van kötve a kezem. Na, írják alá vagy a szerbet, vagy a jugoszlávot, és haladjunk.

SZTANIOL Én a magyarok közé...

PORTÁS Tudom, de nem lehet. Ne károgjon!

SZTANIOL És ha fizetnénk? Vagy mit tudom én. Csinálnánk valamit magának. Lehetnénk a csicskásai. Akkor el tudná intézni valahogy?

PORTÁS Hát nem tudom... Az ilyesmi sosem jó. Meg úgyis kitudódik. Túl közel vagyunk itt már a Jóisten szeméhez, ami amúgy is mindent lát. Ezzel viccelődniük sem volna szabad.

(Sztaniol és Szaniszló elszomorodnak, a Portás szíve megesik rajtuk.)

PORTÁS Na, egye fene, most már úgyis vége a munkaidőmnek... Segítetek kérvényt írni.

SZTANIOL Megteszi? Jaj, köszönjük asszonyom, jaj, hát az életünket menti meg ezzel!

PORTÁS Azt már nem igazán. De haladjunk. Segítetek megírni. Aztán iktatjuk, lepecsételtetem Gizikével, és akkor azt majd előbb-utóbb elbírálják. De van egy kis baj, az elbírálásra azért várni kell egy kicsit.

SZTANIOL És hol kell várnunk?

PORTÁS Hát van egy kisebb gyűjtőfelhőnk.

SZANISZLÓ És kik vannak még ott?

PORTÁS Hát... egy-két elzászi német, pár macedóniai albán, albániai görög, csehországi németek, egy halom határon túli magyar meg pár indián, akik akaratuk ellenére lettek megkeresztelve. Ott velük várhatnak.

SZANISZLÓ Nahát! Hát maguknak sem egyszerű...

PORTÁS Ugye? Na jöjjenek, megírjuk, szerzünk magának egy gatyát, és mehetnek. *(A függöny felé)* Gizi, keríts már elő egy-két üres papírlapot! *(Maga elé)* Sírba visz engem ez a munka...

(Kimennek.)

Apa

Részletek az *Otac* című regényből

XIX.

A rendelőjéig egy folyosón lehetett eljutni, amely aztán derékszögben megtört és tovább vezetett. A folyosó teljes hosszában székek sorakoztak mindkét oldalon. Itt ültek és váraoztak a páciensek a nap bizonyos szakában – kora reggel, majd délután egy óra körül.

Szürke, kifejezéstelen arcukkal az amerikai filmekben ábrázolt gyűjtőtáborok foglyaira hasonlítottak. Észre sem vettek engem, pedig szinte kopaszra voltam nyírva, és punkos bőrkabátban meg akkoriban még nem szokványos fülbevalót viselve vonultam el előttük.

Kezdetben talán éreztem is valamit irántuk, talán féltem tőlük, mint ahogyan a gyerekek félnek a betegektől és az egyenruhás emberektől, de az évek során megszoktam őket, a mulandóságukat és a névtelenségüket, és nem gondoltam rá, hogy ezeknek az embereknek a többségét egy-két hónap múlva nem látom többé, mert elköltöznék az Ahiret vidékeire, a mennyek királyságának várótermébe, vagy egészen egyszerűen, az ateista felfogással összhangban, elrothadnak a boszniai földben. (Mellesleg, vajon az efféle magyarázat nem részben a rossz marketing következménye az egykori keleti kommunizmusban, főként az egykori Jugoszlávia államaiban? Az ateisták tényleg nem tudtak kitalálni a rothadó testnél és a vele együtt elmúló léleknél kevésbé lelombozó dolgot?)

Apám rendelője apró és szűkös volt, aszketikusan berendezve, mindig egyforma maradt minden modernizáció, bővítés és átrendezés után. A fal mellett egy régi, zöld bőrrel bevont heverő állt, amely valószínűleg még Ferenc József idejéből származott, s ezt használta a vizsgálatok alkalmával. Erre heveredett le apám, ha volt egy kis üresjárata az éjszakai ügyeletekor. Átellenben egy iskolapad állt székkal meg egy Olivetti írógép, amelyen a diagnózisokat és a recepteket gépelte.

Általában rövid ideig tartózkodtam itt. Néhány kurta, közhelyes mondat, két feszélyezett ember beszélgetése, két egymástól elszigetelt kellemtelenség, amely néha egybefonódik.

És így ment ez legalább hetente kétszer.

Zsebpénzt adott (a tartásdíjat a nyolcvanas években postán küldözgette), s néha kivett ezt-azt a szekrényből a páciensektől kapott ajándékok közül: bonbont vagy egy nagy Kraš csokoládét, abba a jellegzetes vékony fehér papírba csomagolva.

Egyszer egy igazi finom bőrből készült, szép, nagy férfi pénztárcát ajándékozott nekem. De mint utóbb kiderült, nem nézett bele előtte a rekeszekbe, zsebecskékbe. Mikor hazaértem, a tárca mélyén jól elrejtve egy aranypénzre bukkantam. Soha nem szóltam neki erről az aranypénzről. A pénztárcát jó húsz évig használtam, míg csak szét nem esett, Zágrábban költözésemkor is megvolt még. Nem bánnam, ha egyszer valami csoda folytán visszatérne hozzám mindaz a pénz, amely valaha keresztülment ezen a tárcán. Az aranypénzt pedig, azt hiszem, elveszítettem valahol.

Kórházi beszélgetéseink sokkal élénkebbek, hosszabbak lettek, és csodák csodájára: bensőségebbek is – már amennyire kettőnk beszélgetése egyáltalán bensőséges lehetett –, amikor a nyolcadik ülés után bonyolódott a helyzet Jugoszláviában, és amikor, valahogyan éppen ugyanabban az időben, kommentátor lett belőlem.

Hasonlóan gondolkodtunk a dolgokról, azzal a különbséggel, hogy ő mindig enyhébben ítélkezett, és velem ellentétben meggyőződése volt, hogy mindennek rossz vége lesz.

XX.

Ki nem állhatta a kék borítékokat.

Nem engedélyezte, hogy a páciensek értékes ajándékokat hozzanak neki.

Azért volt az az aranypénz is elrejtve, mert egy páciens, valakinek az apja vagy az anyja, tudta, hogy a doktor nem fogadja majd el, neki pedig valamilyen okból kifolyólag fontos volt, hogy az ajándék mégis célba érjen. Az is lehet, hogy babonából úgy hitte, a gyógyulás nem lesz teljes, ha az orvos nem kapja meg hálaajándékkul azt az aranypénzt, amellyel együtt az idült leukémiás doktor s az immár felépült beteg bevonul valami hősi eposzba vagy népmondába – hisz onnan származik az az aranypénz is valójában.

Mindent, amit életében tett, a törvényt tisztelve tette.

De nem hiszem, hogy ez lehetett az egyetlen oka annak, hogy ki nem állhatta az értékes ajándékokat. Valahogyan minden eleve kuszán állt az

életében, ő meg gyenge volt hozzá, vagy nem volt benne akarat, hogy megpróbálja megváltoztatni a dolgokat, hogy kilépjen a keretek közül, amit a család és a társadalom megszabott neki.

Ha ébredt is benne szenvedély valami iránt, igyekezett ezt a szenvedélyt kioltani.

Az egyetlen dolog, amiben kitartó és megingathatatlan maradt, az az orvosi hivatása volt. Páciensei az éjszaka kellős közepén is hívhatták, ha megfájdult valamijük, ő azonnal kipattant az ágyból, és rohant, ahová kellett.

Orvosnak annyira jó volt, hogy úgy hitte, minden más téren is nyugodt kellene, hogy legyen a lelkiismerete. De nem volt az, így hát még többet dolgozott a kórházban, hátha ettől majd megnyugszik.

Minden mástól, az életétől és tőlem is, mind valós, mind átvitt értelemben, az orvostudományba menekült.

Ha mélyebben értelmezzük a jelképes vonatkozást – ami minden biznnyal nem túl tisztességes dolog az apámmal szemben, viszont önmagában véve stilisztikailag vonzó lehetőség –, elmondhatjuk, hogy sokaknak meghosszabbította az életét, és hogy sokak akut leukémiája krónikussá vált, mert a doktor nem tudott, s nem is akart apa lenni.

A pácienseknek jól meg kellett gondolniuk, mit lehet ajándékozni egy efféle doktornak.

Valószínűleg azok az ajándékok voltak a legmeghatóbbak, amelyeknek nem maradt nyoma: a házi tojással megrakott, papírszalvétával letakart kosárák; a travniki sajtot rejtő kis bödönök, az áttetsző fehér gézbe csomagolt friss túró; a kopasztott tyúkok, a vad- és házinyulak, a Szarajevó környékén a hetvenes években halban bővelkedő tavakból horgászott pisztrángok és élő pontyok; a mákos és diós kalácsok, kuglófok és a húsvéti aprósütemény; a Szarajevó környéki falvakból való, háromféle vallási felekezethez tartozó szegény emberek ajándékai. Számukra, még mielőtt a televízió minden emberi nyavalya élő kirakatává vált volna, a leukémia inkább égi csapás volt, valami szörnyű átok, Isten büntetése, mintsem betegség, amelyben az ember szenved, és ha úgy kell lennie, Isten békéjével meg is hal.

Ők a doktort azzal a kevéssel ajándékozták meg, amijük volt, és ami a bosszantó, örök életű jugoszláv mitológiában és mitomániában mérhetetlenül értékes volt: házi tojással, házi hússal, házi süteménnyel...

Nem sokkal később, amikor a szakadék köztünk és a világ közt mélyebb lett a Sirat híd átívelte szurdoknál, éppen a mi háborúnk idején, azokban a napokban, amikor apám nyugdíjba ment, megszületik a házi élelmiszer-előállítás mítoszána a szó minden értelmében vett globális és planetáris megfelelője.

A biotermesztéssel előállított élelmiszer, amely nem tartalmaz genetikailag módosított összetevőket, felkerül minden nagyobb bevásárlóközpont speciális részlegének polcaira. Azok a rühös, ráncos kis almácskák – pont olyanok, mint amik gyermekkorunkban az újszarajevói távfűtő művek óriáskéményei árnyékában, a szocializmus nehézipara szmogjában fuldokló almafákon teremtek – többször annyiba kerülnek, mint a hatalmas, pirosuló almák, melyek erősek, egészségesek, mint az Irakban szolgáló amerikai katonák. A tetszetős terméstől irtóznak a gazdagok, akár a mi időnkben – a szocialista öngazgatás és a jugoszláv kormányok gazdasági stabilizációs politikája korában, Veselin Đuranovićtól Milka Planincon át a háború előtti Ante Markovićig – irtózott a nép mindentől, ami nem hazai és házi, hanem idegen és üzemi.

Ebből az irtózásból és ebből a mítoszról születtek aztán eléggé érdekes helyzetek is. Például a banán megbélyegeztetett, mintha a mesterséges színezékek és ízfokozók üzemében készülne, vagy mintha mindennap rovarölő szerrel permeteznék, ugyanakkor viszont elfogadtatott az a kollektív vízió, miszerint a banán az őserdőben terem. S van-e az őserdőnél természetesebb és valamiképpen otthonosabb környezet? A banán nem tekintetett egészséges élelmiszernek, ugyanabba a gyűlölt élelmiszeripari-kulturális halmazba került, mint a csokoládé és a hamburger, és itt is maradt egészen a kommunizmus bukásáig. Talán az is hozzájárult ehhez, hogy a banán egész évben elérhető volt, az összes többi gyümölcs és zöldségféle pedig idényjellegűen jelent meg a piacon. Az üvegházi termelés, amely a tél kellős közepén is megvásárolható termést kínál, szinte egyáltalán nem létezett, így hát a banán talán azért is bélyegeztetett meg, mert nem tartotta tiszteletben a természet törvényeit, illetve olyan tájegységekről érkezett, amelyekben ezek a törvények nem érvényesek. „Házi” tehát az, ami az év azon szakában nő ki a földből, amikor a rend szerint érnie és nőnie kell. Minden, ami ettől eltér, az rendellenes és egészségtelen.

A Sokolac és Pale térségéből való páciensektől (akikről később még ejtek szót ebben a búcsúesszében) a lehető legkülönlegesebb ajándékokat kapta: leölt malacokat, féldisznókat, melyek bőrén, valami soha le nem tisztázott szabályszerűség értelmében, töltőtollal, szép, szabályos nyomtatott betűkkel, mint egy iskolai füzetben, ez a felirat állt: „doktor Jergović számára”.

Már kisgyermekként undorodtam ezektől a dedikációktól.

És rájöttem arra is, hogy miért, amikor a hetvenes évek végén először megnéztem a *Keresztapát*. Az a lófej a vetetlen ágyban a romanijai hegyvidéki fiatal malacokra írt dedikációkat juttatta eszembe, amelyeket szabályt szegve a disznóvágás szezonján kívül vadásztak le, hogy ily módon járjanak kedvében a doktornak.

Miért írták rá ezeket a dedikációkat?

Talán mert az ajándékot orvosnak szánták, egy tanult embernek, s mert az ajándék a városba ment, ahol minden, ami fontos, írásban van lefektetve?

Abban az időben Romanija vidéke két dolgról volt híres: egy füves-emberről, aki a hiedelem szerint képes volt meggyógyítani olyanokat, akikről az orvostudomány már levette a kezét, és egy guszlás énekmondóról, aki állítólag a legjobb volt egész Jugoszláviában. És úgy tűnik, azért számított a legjobbnak, mert a hetvenes években ő szentelte a legtöbb tíz szótágú verssort Tito elvtársnak, az el nem kötelezettek mozgalmának és a munkásszövetkezetekről szóló törvénynek.

Amikor az 1977-es év elején, a Szarajevó közeli repülőszerencsétlenségben meghalt Džemal Bijedić, a Szövetségi Végrehajtó Tanács elnöke, jugoszláv kormányfő, a televíziós dokumentációban fellelhető teljes komolyzenei anyagot bemutató, ilyenkor szokásos egész estés potpourrit félbeszakították egy hihetetlen felvétellel. Később évekig nyomoztam, tudakozódtam ez után a felvétel után, de végül megtudtam, hogy letörölték, így hát a csodáról csupán a hosszú emlékezetű tévénezők tanúskodhatnak: minden előzetes bejelentés nélkül, a ki tudja melyik évi BEMUS-on felvett Mozart *Requiem*-je után a tévékészülékeink képernyőjén megjelent Kosta Plakalović harci népviseletben, ölében hatfáklyás, ötágú csillagos AVNOJ-címerrel díszített guszlával.

Kis híján tizenegy éves voltam akkor, emlékezetem nem lehet hiteles, de azt a siratóéneket, amelyben a dalnok – még a helyszínelők eredményei közzététele előtt, s még mielőtt a tévéhíradóban pontos információ elhangzott volna a történetekről – megénekelte, részletesen leírta Džemal elvtárs és neje, Razija szörnyű halálát, a mai napig a legintenzívebb és legmegindítóbb nézői, olvasói és hallgatói élményeim között őrzöm.

Ez a guszlás ugyanahhoz a világhoz tartozott, mint azok az emberek, akik a dedikált malacokat ajándékozták apámnak.

Még az is lehetséges, hogy legalább egyszer az életében ő is volt a páciense, s akkor bizonyára malacot ajándékozott neki. És persze, művészte szóbeli mivolta dacára, dedikálta is.

Ez a dedikáció egyértelműen egyfajta tisztelgés volt a város előtt.

Bizonyítéka annak, hogy a Romanija térségéből származók is ugyanahhoz a világhoz tartoznak, tudnak finomak és figyelmesek lenni, s tisztelik a városi szokásokat.

De hol láthattak ezek városban dedikált malacot?

Talán az állatorvosi felügyelőség pecsétjeit, melyek a hetvenes években már megjelentek a leölt állatok combján s lapockáján, egyfajta dedikációként, ajánlásként értelmezték?

Vagy pedig szintén nem lehetetlen, hogy valahol meglátták, ahogyan egy író – aki nyilvánvalóan városi ivadék – dedikál egy könyvet – s nincs is a könyvnel semmi, ami városibb –, és ekkor eldöntötték, ugyanígy cselekszenek: aláírásukkal megjelölik azt, ami városi szemmel nézve a legértékesebb önáluk, és ami valamiképpen identitásuk fontos jellemzője?

Apám egy cseppet sem törte a fejét, hogy vajon mi okból írják fel malacbőrre az ő nevét a hálás páciensek, még ha kedves ajánlás formájában is. Az volt neki csak a fontos, hogy senki se zavarja meg a nyugalomát kék borítékkal, senki ne rombolja az önmagáról és önnön küldetéséről alkotott hatalmas, nemes illúzióját.

XXII.

Fiatal orvosként, még az ötvenes évek derekán, elfogadott egy tiszteletdíjas állást Sokolac és Pale térségében.

Teltek az évek, a nemzedékek váltották egymást, ő egyre előrébb haladt a szakmájában, egyre feljebb került a szarajevói Koševo kórház birodalmának ranglétráján, specializációkat végzett el, néha külföldre is ment különféle ösztöndíjakkal, főleg Lengyelországba, azokban a jeges és felkavaró gomulikai időkben – de ez, akár Wajda filmművészete, cseppet sem érintette meg, mert ő Varsóban a génekkel meg az ember és az emberiség legapróbb összetevőivel foglalkozott. Végül a terjeszkedő boszniai főváros felsőbb köreinek igen tekintélyes tagjává vált, de minden második kedden és csütörtökön, miután elvégezte kórházi kötelezettségeit, meg hétvégén is, ha szükséges volt (és szinte mindig szükséges volt), továbbra is eljárt Pale és Sokolac vidékére, meglátogatta a pácienseket a környező falvakban, elutazott Mokro, Vučija Luka, Knežina településekre, és kezelte a szív-, a tüdő-, a vesebetegeket és a többieket is, szinte az összes betegséget gyógyította, ami az általános orvosok hatásköri leírásában szerepel egy orosz realista regényben.

Könnyű lenne apám életének ezen epizódjánál elragadtatni magunkat, s egy élmunkás korszak romantikus megéneklésével folytatni a történetet.

Ámbár a Pale és Sokolac térségébe való utazásai mögött, melyekkel pontosan élete felén hagyott csak fel, több volt a neurózis, mint a munkakedv. Nem tudta, hogyan lépjen egy nap ezek elé az emberek elé, s közölje velük: többé nem lesz az ő doktoruk.

Nem találta problematikusnak azt, ami az orvosok többségének problémát jelentett, s ami bizonyára tárgyilagos szemmel nézve igenis problematikus: hogy reggel matematikailag összetett és bonyolult hematookológiai betegségekből gyógyítsa ki az embereket, délután pedig vízelhajtókat ír-

jon fel nekik a dagadó lábuk miatt vagy gyermekek gyulladásban levő tor-
kát nézegesse.

Így dolgozott hát, én pedig gyakran visszaidézem nem mindennapi
életvitelét, amikor a szerkesztőségben fiatal újságírók cikkeinek szerkesz-
tésével szórakozom, bár nem ez a munkám, senki sem kéri ezt tőlem, és
semelyik rangombeli jegyzetíró vagy újságíró nem foglalkozik ilyesmivel.

Azt képzelem, hogy ez afféle jellemvonásbeli hasonlóság kettőnk kö-
zött.

Ettől függetlenül is, apám életrajzának romanijai szakasza érzelmi
értelemben erőteljesen meghatározott engem, vagy legalábbis rávezetett
arra, hogy többet gondolkodjak olyan dolgokról, amelyek egyébként talán
hidegen hagytak volna.

XXXII.

Egy apáról, mostohaanyáról és fiúról szóló bernhardi regényben az epi-
kus vázat az apai büntudatnak kellene szentelni.

Érzékeny lelkiismeretű ember volt, mindig bűnösnek érezte magát va-
lamiért, akkor is, amikor az anyja már nem élt, és akkor is, amikor – igaz,
későn – teljesen felülkerekedett önnön erkölcsi és érzelmi lényén.

Mosolya, mellyel Peter Sellersre emlékeztetett, a lelkiismeret-furda-
lás mosolya volt.

A katolikus közösségek morális procedúrája éppen a lelkiismeret-fur-
daláson alapszik, ennek termését kaszálják és ápolgatják évszázadok óta,
akár az angol gyepet. A bűn olyan, mint a víz, amellyel a füvet öntözik: a
közösség széthullana, ha a bűnök akár egy percre is megszűnnének, vagy
ha egyszerre csak a törvény szerint vagy az emberi szív törvényei szerint
büntetnék a bűnösöket.

Apám, valamiért folyton ezt kell ismételnem, ateista volt.

De katolikus ateista volt. A szenvedésében, az önmarcangolásában és a
képmutatásában mindenestül katolikus volt. Katolikus volt a csendes ret-
tegése is, hogy végül lesújt rá a szörnyű büntetés, mely ellen orvosi önfel-
áldozással védekezett – minden alkalommal, amikor az éjszaka közepén
felébresztették haldokló rokonai, ő azonnal kipattant az ágyból, feloldo-
zást nyerve ezáltal a bűnéért, hogy többé nem visz engem Trebevićre.

Kicsit sem volt kevésbé katolikus, mint amilyen az anyja volt vagy mint
Ivan Šarić, a rettenetes szarajevói érsek, aki ódákat írt Pavelić vezérhez, s
a zsidók meg a szerbek irtására úgy tekintett, mint sajnálatos történelmi
szükségyszerűsége, vagy mint Isten büntetésére Krisztus keresztre feszíté-
séért és az egyházszakadásért. Leszámítva, hogy apám, apai nagyanyám-
mal és az ő érsekével ellentétben, nem tudta maga mellett Istent.

Az, ahogyan az apja, az én nagyapám megtagadta őt, valami különleges módon határozta meg a velem való viszonyát.

Ezt újfent nem tudom másként elmondani vagy megmagyarázni, csak a megíratlan bernhardi regényemből vett hasonlattal.

Ebben a regényben az apának a fiú iránti viszonya tükörképe az ő apja iránta való viszonyának.

Itt minden egyforma és ismétlődik is, minden érzés és minden félelem, kivéve a büntetéstől és a lelkiismeret-furdalástól való félelmet.

Szem előtt tartva s lélekben őrizve saját apjának a bűnét, tudatában annak, hogy mind az isteni, mind az emberi törvények szerint örök, pokoli szenvedés vár rá bűneiért való vezeklésképp, az apa jobban bánik a fiúval, s mégis megismétli ugyanazt a matricát.

Az egyik történet nem különbözik a másiktól, a büntudat az ismétlődés tudatából ered. A gyermek iránti szeretet helyett az embert mindössze a bűntől való félelem vezérli.

Önboncolgatás

Utólagos elmélkedések Miljenko Jergović *Otac* című könyvéről.
Rende, Belgrád, 2010

Miljenko Jergović termékeny horvát író, publicista és kritikus öt évvel ezelőtt megjelent, *Otac* című könyve a műfaj-poétikai besorolás értelmében „kilóg” a szerző korábbi és későbbi műveinek sorából. Jergovićot ugyanis a délszláv kritika elsősorban regény-, illetve novellaíróként tartja számon. Ezekben az értelmezésekben már-már közhellyé látszanak szilárdulni azoknak az olvasatoknak a lenyomatai, amelyek alapján a szerzőt a nagy történelmi traumák életszerű, kiváló epikai készséggel és lendülettel ábrázolni tudó írók közé szokás sorolni, akik az Ivo Andrić-i regénypoétika mai, (poszt)posztmodernizált változatát próbálják továbbvinni. A *Ruta Tannenbaum* (2007) vagy a *Rod* (2013) című regények, valamint a *Mama Leone* (2005) című elbeszéléskötet valóban alátámasztják a kritika ez irányú alapállását.

Az *Otac* viszont másmilyen szöveg, mindeddig az egyetlen olyan Jergović-könyv, amely teljes mértékben *non-fiction*, és amely rövidített önéletrajzként, kordokumentumként, naplóként, vallomásként, emlékiratként, esszéként, intim kitárulkozásként, kíméletlen írói önboncolgatásként egyaránt olvasható. Régi közhely, hogy nem illik vájkálni a szerző magánéletében, hogy nemhogy nem udvarias, hanem az értelmezés szempontjából nem is ajánlatos, mi több, károsnak bizonyulhat egy könyv megírásának okait, külső körülményeit firtatni, a szerző életében végbement események, traumák hatásának tulajdonítani egy mű keletkezését. Mégis, ennek a könyvnek az esetében direkt összefüggés van egy fontos esemény – a szerző, Miljenko Jergović édesapjának halála, illetve halálának híre – és a könyv megírása között. Miután ugyanis megtudta, hogy édesapja meghalt, Jergović nekilátott az *Otac* című könyv megírásának, és pár hét alatt el is készült vele.

Tájainkon viszonylag nagy hagyománya van az úgynevezett „aparegényeknek”, az olyan műveknek, amelyekben a (fiktív) apafigurának fontos, erősen szimbolikus szerepe van. Ilyen értelemben az egyik legfontosabb délszláv irodalmi apafigura Eduard Sam, Andi Sam apja, akit Danilo Kiš saját, eltűnt (minden bizonnyal Auschwitzban elgázosított) apjáról, Kohn Eduárdról mintázott. Ez az apafigura különböző formákban és inkarnációkban, szólamokban és hanghordozásokkal végigvonul Kiš családi ciklusán, illetve a trilógiaként is olvasható *Kert*, *hamu*, *Fövennyóra* és *Korai bánat* című könyveken. De még az sem lenne túl nagy melléfogás, ha Kiš egyik legkedvesebb magyar szerzőjének, Kosztolányi Dezsőnek az *Aranyáskönyv* című regényét is az aparegény egy (burkolt) változatának tekintenénk.

A fent említett irodalmi apafigurákat egyfajta narrátori misztifikáció, enigmatizmus jellemzi (a vulgáris freudi értelmezés ezekben az esetekben a gátlásos, gyenge fiú sikertelen leszámolását hajlamos látni az erős, diktatorikus, mindentudó, szigorú apafigurával). Jergović apaesszéje, nyilvánvalóan tudatosan, az apafigura irodalmi „éterizálását”, felmagasztosítását látszik felszámolni, bár néhány rejtély, amely minden (irodalmi) apafigurát jellemezni szokott, természetesen itt is megoldatlanul marad.

A férfi felmenő illetén történő profanizációjához minden körülmény adottnak látszik. Miljenko Jergović apja nem egy erős apafigura, nem ijesztő, nem túl kreatív, de nem is egy botrányhős, nem agresszív, nem alkoholista, bármiféle lázadásnak egészen a legújabb háború kitöréséig semmi jelét nem mutatja. Ő egy egyszerű, bár a páciensek és a polgárok körében nagy tekintélynek örvendő, kötelességeinek szorgalmasan eleget tevő, „szófogadó” polgára volt a szocialista Jugoszláviának. Leukémiára specializált szakorvosként dolgozott a szarajevói kórházban. A karriernek azonban nagy ára volt: a kis Miljenko ugyanis elvált szülők fiaként nőtt fel a hetvenes–nyolcvanas évek Szarajevójában, a (Radina Vučetić belgrádi történész könyvcímével élve) *Coca-Cola szocializmus* korának talán egy kissé atipikusan magába forduló gyermekeként.

A gyermek, később kamasz fiú, hetente kétszer találkozott az apjával, leggyakrabban a kórház parkjában. Viszonyuk a tájainkon tipikus apa-fiú viszonyt tükrözi: inkább a szakmáról vagy a politikáról társalogtak, a mélyebb, lényegre törő családi vagy intim kérdések válaszai kimondatlanok maradtak, azoktól általában játékos, ám bivalyerős ölelésekkel határolódott el.

Mert hiszen sok titkolnivalója volt, mint ahogy úgy általában a szocialista Jugoszláviában rengeteg volt az eltitkolt, elfojtott, ki nem beszélt dolog, a második világháborúban elkövetett rémtettek elkövetői és elszenvedői egyaránt hallgattak a múlttól. A második, titói Jugoszlávia alapjaiba

szinte bele volt kódolva az effajta hallgatás, a közelmúltról való hallgatás *omertája*. A lázadó, kamasz Miljenko Jergović (e könyv egyik hőse), mivel nem örökölte apja természettudományok iránti fogékonyságát, a humán tudományok, még konkrétan a történelem, az archívumok tanulmányozása felé fordul. Döbbenettel és egész életre szóló dilemmával tölti el az a hirtelen felismerés, hogy apai nagyanyja tevékenyen részt vett a szerbek és zsidók üldözésében a második világháborús Szarajevóban, amely akkor az úgynevezett Független Horvát Állam jurisdictiója alá került. A testvériség–egység szellemében nevelkedő ifjú számára sokkoló lehetett az a hirtelen jött ismeret, hogy hívő, katolikus nagyanyja usztasa volt, és hogy Argentínában még él két nagynénje, akik usztasaként szintén a partizánok megtorlásai elől menekültek el.

S bár a jaspersi értelemben vett kollektív bűnről, az úgynevezett *magnum crimen*ről szóló elméletek helytállónak látszanak, az „öröklődő bűn” tézisé, miszerint a régen az elődei által elkövetett bűnök őt magát, konkrétan Miljenko Jergovićot is terhelik, némiképp túlzottnak, erőltetettnek látom.

Tény azonban az, hogy az *Otac* című kötetet *egy családdregény végeként* is lehet értelmezni, hiszen az, aki először megírta (akár így, dióhéjban is) a valaha igen népes Jergović család történetét, az maga szakított ennek a családnak a hagyományával. Ez a szakítás persze már a címbe foglalt apával megkezdődött: itt a könyv egyik legmeggrázóbb, ép ésszel legnehezebben felfogható és értelmezhető jelenetét idézhetnénk be, amikor az usztasapárti Štefanija nagymama, a nagy katolikus hívő, 1945-ben a partizánoktól visszajött, majdnem halálán lévő, tífuszban szenvedő fiát – a narrátor édesapját – nem hajlandó egy pohár vízzel sem kiszolgálni, mert abban a hitben él, hogy erőszakosan besorozott partizán fia lőtte az Ausztria felé menekülő usztasákat. Annyira következetes tehát a nagymama hitében és nemzeti érzelmeiben, hogy inkább hagyja elpusztulni fiát (aki szerencsére a végén mégis felépült, hiszen ha nem így lett volna, akkor nemhogy ez a könyv, de még a szerzője sem születik meg soha), minthogy elárulja elveit.

Azzal, hogy Jergović elbeszéli ezeket a féltve őrzött családi titkokat, azzal, hogy az olvasóközönség (kárörvendő) szeme elé tárja ezeket a tényeket, önmagát sem kímélve, vagyis azzal, hogy az elmúlt évek, évtizedek során a regényeiben, kritikáiban, publicisztikai írásaiban már igen markánsan megfogalmazott, egyértelműen antiklerikális, antinacionalista, háborúellenes attitűdjét itt még jobban megerősíti, egyszersmind privát szinten is szakít, méghozzá látványosan és radikálisan, az egykori családi, vallási és nemzeti értékrenddel. Jergović egy keményen mainstream-ellenes világlátást ismertet, és ebben az értelemben ez a nem-fikcionális könyv

erősen elkötelezett mű, amely az erkölcsi dilemmákkal, illetve a délszláv szekrényekben már réges-rég jelen lévő csontvázakkal való őszinte és felősségteljes szembenézést sürgeti. Talán ez lehet az egyik oka annak, hogy Jergović nem örvend nagy népszerűségnek a kortárs délszláv irodalmi közéletben.

Kínos kérdéseket felvető, lassú folyású, elmélkedve olvasandó könyvvel találja magát majd szembe az, aki úgy dönt, hogy kezébe veszi ezt a sok értelemben rendhagyó Jergović-művet. A szerbül nem tudó magyar befogadók előtt tudtommal most először jelenik meg belőle egy-egy reprezentatív részlet Orovec Krisztina fordításában. Reméljük, előbb-utóbb az egész könyv is olvasható lesz magyarul. Az idő nem sürget túlságosan, hiszen egy időtálló, nemcsak az aktuális szituációra reflektáló műről van szó.

Irodalomtörténeti szerep és identitás¹

Szenteleky Kornél, „a Vajdaság Kazinczyja”

A magyar vajdasági irodalom² legnagyobb hatású szervezőjét, Szenteleky Kornélt már életében is „a Vajdaság Kazinczyja”-ként emlegették. Annak közelebbi vizsgálata, hogy az itt megjelenő szerep milyen irodalmi személyiséget és milyen közösségen, illetve társadalmon belüli működést is jelent, meglátásom szerint további izgalmas felvetésekhez is elvezethet.

Ez a párhuzam mindenekelőtt azt a gondolkodásmódot mutatja, miszerint a határon túli magyar irodalomtörténeteket sok esetben a magyarországi irodalomtörténet felől igyekeztek felépíteni. A jelenség, ugyancsak részben Kazinczy alakján keresztül, a nyugati emigráns magyar irodalom történetében is megfigyelhető. „Elég arra utalni, hogy a nyugati magyar lírikus helyzetét úgy jellemezték, hogy az »már-már ismét Csokonai korában él«³, míg Czigány Lórántnak Cs. Szabóról szóló 1980-as esszéje *A mi Kazinczyink* címet viselte⁴, Borbándi Gyulát pedig »az emigráció Osvát Ernőjeként is emlegették.«⁵»⁶ Idézett tanulmányában Hites Sándor

¹ Jelen dolgozat egy nagyobb tanulmány része.

² Az eddig vett „vajdasági magyar irodalom” megnevezéssel szemben a „magyar vajdasági irodalom” indokoltságáról lásd SZARVAS Melinda, *Az elnevezés kötelező*. In *Világunk határai*. Szerk. FARAGÓ-SZABÓ István, GYÖNGYÖSI Megyer, TÓTH Olivér István, TAKÓ Ferenc, Eötvös Collegium Filozófiai Műhely, Budapest, 2014, 53–68.

³ CZIGÁNY Lóránt, „*A mi Kazinczyink: A 75 éves Cs. Szabó László*”. In *Párbeszéd Magyarországgal: Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*. Szerk. POMOGÁTS Béla, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1991, 362–369.

⁴ HITES Sándor, *A száműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében: 1975: A hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciája a nyugati magyar irodalomról*. In Villanyspenot, <http://villanyspenot.hu/villanyspenot/#!/fejezetek/c7nTPEpOTYqo3MgsQvcWYQ> (Utolsó letöltés: 2015. 06. 01.)

⁵ Uo.

⁶ A megnevezés a trianoni döntés értelmében elcsatolt területeken létrejött irodalmi közegeket jelöli.

a párhuzamok mélyebb vizsgálata nélkül is megállapítja, hogy „a magyar nyelvű irodalom innen nézve megkettőződött: a magyarországi irodalomtörténet-írás saját múltját látta, saját eredetét élte újra az emigráció irodalmában. A nemzeti irodalom fejlődési sémái ugyanakkor olyan analogikus erővel bírtak, hogy szervezőelvi, reminiscenciái az emigráció önképét még akkor is meghatározták, mikor egyes képviselői éppen az önállóság mellett érveltek”.⁷

Az úgynevezett határon túli magyar irodalmakkal⁸ kapcsolatban is igen hasonló a helyzet. Irodalomtörténeti mozzanatok megidézése, illetve meghatározó személyek (be)azonosítása mellett egy-egy kisebbségi közegben született magyar mű mellé is sok esetben került magyarországi „megfelelő”. Ennek a kanonizációs eljárásnak (amellett, hogy az adott irodalmi produktum művészeti önállóságát zárójelbe tette) a határon túli mű magyarországi megismertetése és könnyebb elfogadtatása lehetett a célja, mégpedig oly módon, hogy az azonosítás révén ugyanabba az irodalmi hálózatba kívánták őket bekapcsolni. Csakhogy ez a mesterséges kontextusteremtés épp azért nem működhetett, mert az adott alkotás nem maga alakíthatta ki a saját közegét: hozzá nem kapcsolódtak újszerű értelmezések, hanem csupán a kisebbségi mű kapcsolódott egy magyarországi kötet hálózatába. Ez az eljárás a következőképpen nézett ki: „Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényét nevezték erdélyi *Rozsdatemetőnek*, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című regényét pedig erdélyi *Puszták népének*, illetve erdélyi *Húsz órának* is.”⁹

Nemcsak az erdélyi, de a vajdasági magyar irodalomból is hozható példa: Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényét a róla szóló első kritikában már a vajdasági *Rokonok*ként üdvözlötk. Varga Zoltán a *Híd*-ban megjelent elemzését gyerekkori olvasmányélményének elmesélésével kezdi, miszerint a *Rokonokat* olvasva rögtön megfogalmazódott benne az igény ennek a regénynek a vajdasági verziójára. A Gion-mű megjelenését követően azonban Varga mégsem végezte el az összehasonlítást, legalábbis mint ha sok hasonlóságot mégsem talált volna a két mű között: írásában felvilant szempontokat, de az összevetésekből valahogy mindig Móricz jön ki jobban, Giont pedig saját bevallása szerint nem szeretné bántani. Így az elemzése saját dugába dőlve ér véget, még mielőtt ténylegesen elkezdődne. Ahogy írja: „a két regény összehasonlítása [...] érdekes, csábító feladat,

⁷ GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret*. Nap Kiadó, Budapest, 2003, 98.

⁸ VARGA Zoltán, *Testvérünk, Joáb*. In *Híd*, 1970/5, 517.

⁹ SZILÁGYI Zsófia, *A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció?* In *Értelmisségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*. Szerk. BÍRÓ Annamária, BOKA László, Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad–Budapest, 2014, 308.

még ha kicsit talán kíméletlenségnek látszik is a *Testvérem, Joáb* szerzőjével szemben [...]. Gion regénye legfeljebb egyharmadát teszi ki a *Rokonok* terjedelmének, vagyis még egyenlő mérce mellett is képtelenség lenne tőle számon kérni Móricz regényének teljességét.”¹⁰ A határon túli irodalmi művek recepciójából kiderül, hogy ezek a párhuzamok nemigen segítették a magyarországi befogadást. És nem erősítették a szerzők irodalmi pozícióját sem, igaz, az alkotások egymás mellé állítása nem jelentette az írók egymáshoz történő hasonlítását is. Az persze ettől függetlenül nem volt ritka, hogy egy-egy személyiség mégis *mintává* vált.

A *minta* és a *szerep* különbsége leginkább abban ragadható meg, hogy míg az utóbbit, ahogy később majd látni lehet, egyik oldalról kiosztják, a másiktól felvállalják, s az identitást alapvetően formálja, addig a mintának követői vannak, vagyis inkább egyfajta ismétlődésre ad lehetőséget. Az irodalomtörténetben ismert minták hatását a pályakezds jelenségeit vizsgáló tanulmányában villantja fel Szilágyi Zsófia, amely gondolatmenetet érdemes lenne komolyan venni és továbbgondolni. Meglátása szerint az írói visszaemlékezésekben, interjúkban megkonstruálódó pályakezdsre gyakran „hatással vannak [...] az irodalomból és irodalomtankönyvekből ismerős, esetleg nem is reflektált szerepminták. A *Nyugat* első nemzedéke számára leginkább a Petőfi-féle, üstökös-szerű pályakezds mutatkozott meg effajta mintaként”.¹¹ Tanulmányában Móriczot idézi ennek érzékeltetésére: „S egy erős, fekete fiút láttam, kissé feltűnően széles kalapban s nagy galléros köpenyben, amint éppen továbbment s eltűnt a kollégium sarkán. / – Ki az? / – Az új Petőfi. / Megdöbrentem. Fájó irigységgel néztem újra a helyre, ahol már nem volt ott. Megelőztek?... – gondoltam magamban.”¹² Könnyű belátni, hogy Móricz aligha vihette volna azt a szerepet, amit Petőfi kialakított, helyette a pályakezds módja, ütemezése és hatása jelentette a követendő mintát. A szerep, ellentétben a mintával, nem személyhez kötött.

A „Kazinczy-szerep” – hogy lassan rátérjek e tanulmány tényleges témájára – elsősorban nem az irodalomszervezés folyamatára, hanem az irodalomszervező személyére és kulcspozíciójára irányítja a figyelmet, ugyanakkor a két korszak sajátosságait is érdekes párhuzamban láttatja. A 18. század Kazinczy fellépését követő évei és a trianoni döntés teremtette új helyzet egyaránt a kulturális és az irodalmi önállósodás és egységesülés időszakai

¹⁰ MÓRICZ Virág, *Apám regénye*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 25.

¹¹ Kende Ferencnek, 1932. 11. 04. In *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán, Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943

¹² Kende Ferencnek, 1933. 02. 18. In *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán, Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943

voltak. Szenteleky Kornél, akinek irodalomszervezői munkája leginkább levelezéséből rekonstruálható, a következőképpen fogalmazott 1932-ben egy Kende Ferencnek írt üzenetében: „Én sohasem törekedtem vezéri szerepre, az események, a körülmények állítottak élére annak a mozgalomnak, mely az irodalom önálló életéért folyik lankadatlan lelkesedéssel.”¹³ Ebből a levélrészletből úgy tűnik, az irodalomszervezői szerepet Szenteleky nem önként vállalta, hanem rá osztották, rá osztódott. Hogy feladatkörét Kazinczyéval azonosították, tudta ő maga is, ez szintén egy leveléből derül ki egyértelműen: „Én szívesen csinálom tovább a dolgaimat: a kritikát, a buzdítást, az útmutatást, a tervek és elgondolások vázolását, ezt a szívós, kazinczyiskodó szerepet, de ismétlem, nem hiúságból – munkám nagyobb részéről úgysem lehet tudomást szerezni –, hanem tisztán kötelességérzetből.”¹⁴ Szenteleky vehemens háritása, mellyel már-már áldozatvállalásként mutatja saját irodalomszervezői működését, némi kétkedéssel fogadható.

Az irodalomszervezőre háruló *szereposztó szerepet* azonban már tudatosan vállalta a vajdasági szerző. A Kazinczy által is vitt vezérszerep ugyanis egyértelműen hatalmi pozíciót, státust is jelentett, mely elsősorban a születő irodalomhoz való kritikai viszonyulásban mutatkozott meg, így tükrözi azokat a szempontokat, melyek mentén ez az új irodalom (a szervezője szándéka szerint) egyrészt szerveződhet, másrészt íródhat. E tanulmány elején említett esszéjében Czigány Lóránt a 18. századi irodalomszervezőről a következőképpen fogalmazott: „Az öreg Kazinczy azonban az utolsó leheletéig optimista volt, amikor írt; a legkisebb kedvező jelet is mindig kitörő lelkesedéssel ünnepelte.”¹⁵ Hasonló megengedő kritikai hozzáállás jellemezte Szentelekyt is, aki épp az irodalomszervezésre mint sajátos feladatra hivatkozva tartotta ezt a fajta szerkesztői és kritikai magatartást célravezetőbbnek a szigorú esztétikai mérce betart(tat)ásánál. Ahogy szintén egy levelében fogalmazott: „Az én irodalompolitikám az volt, hogy minden értéket összefogjak és az irodalomnak egy közös alapot teremtsék. A harc, a tagozódás, a táborokra szakadás szerintem csak egy többségi irodalomban engedhetők meg.”¹⁶ A Szenteleky Kornél által szerkesztett

¹³ CZIGÁNY Lóránt, „*Angol az útlevelem, de magyar a büszkeségem*”: A „Mikes” nevében Czigány Lóránt emlékezik a száz éve született Cs. Szabó Lászlóra. Mikes International, Hága–Hollandia, 2005, 66.

¹⁴ Kende Ferencnek, 1932. 11. 04. In Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán, Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943

¹⁵ Szenteleky Kornél és a dilettánsok viszonyáról részletesebben lásd: SZARVAS Melinda, *Nélkülözött profik, nélkülözhetetlen dilettánsok*. In *Híd*, 2015/2, 33–47.

¹⁶ 1928. október 10. Csuka Zoltánnak. In Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán, Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943

lapokat (pl. a *Vajdasági Írás*, a *Kalangya* vagy *A Mi Irodalmunk*) végignézve megállapítható, hogy sok olyan szerző is publikálási lehetőséget kapott, akik már saját korukban is dilettánsnak számíthattak.¹⁷ Ugyanakkor az irodalmár az épp csak szerveződni kezdődő vajdasági irodalom helyzetét jól mérve fel, az engedékenysége miatt a születő irodalom esztétikai értékét féltőkkel szemben is nyíltan vállalta koncepcióját, miszerint létfontosságú volt egy olyan íróbázis toborzása, akik közül idővel már a szigorúbb kritikai szemlélet szerint lehetett rostálni. 1928 októberében egy levelében Szenteleky a következőképpen fogalmazott: „kevesen vagyunk és ezért egy-két dilettánsnak mégis csak meg kell bocsájtanunk”.¹⁸ A Szenteleky halála után megjelentetett *Kalangya*-emlékszámában Avérry István ezt a kritikai hozzáállást a következőképpen jellemezte Kazinczy hasonló működését idézve: „Nálunk nem lehet elévült méretekkel mérni és abszolút mértékeket keresni, még a helyesírási hibákat is meg kell bocsátani, hiszen sokan az iskolában egyetlenegy magyar szót sem hallottak. [...] Ha Kazinczy Ferenc Gyulai Pál szigorával és hevességével csapkodott volna szét kortársai között, akkor talán jó időre tönkretette volna a magyar irodalom zsenge palántáit. A felelősség nagy.”¹⁹

Anélkül, hogy kiemelten említené Szenteleky Kornélt, Kazinczy magatartását elemezve Sinkó Ervin volt az, aki a vajdasági irodalomszervezőéhez kísértetiesen hasonló viszonyok közt láttatta a 18. századi irodalmárt. „Kazinczy szüntelenül »siet valakit a mellére szorítani, s áldja a napot, mely alkalmat adott rá« – írja Sinkó, aki ezzel magyarázza Kazinczynak elsősorban levelezésében megnyilvánuló áradóan túlsorduló kedvességét mindenki iránt, akiben ő, mert – bár setén-sután – verset fabrikál vagy fordításra vállalkozik, fegyvertársat remél.”²⁰ Sinkó 1961-ben megjelent *Magyar irodalom* című kötetében olvasható terjedelmes Kazinczy-tanulmányáról külön kritikák íródtak. Bán Imre a maga recenziójában meg is nevezi, hol érzi alaptalanul túlzónak Sinkó Kazinczy közegére vonatkozó leírásait. „Több helyen olvasunk arról, hogy Kazinczy jóformán társadalmi támasz nélkül, szinte légüres térben, szent öncsalással dolgozott:

¹⁷ AVÉRRY István, *Szenteleky hitvallása*. In *Kalangya*, 1933/10.

¹⁸ GEROLD László, *Sinkó Ervin Kazinczy-tanulmánya*. In *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 76.

¹⁹ BÁN Imre, *Sinkó Ervin: Magyar Irodalom*. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963/5, 628.

²⁰ GERGELY András, *Kazinczy a történelemben*. In *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010, 287.

nem volt polgárság, nem volt eszméit értő réteg, nem volt publikum, s így lényegében »nem létező magyaroknak« írt.²¹ Abban viszont Sinkónak van igaza, hogy a Kazinczy által vitt szerep kialakításához az ő közege ugyanolyan mértékben hozzájárult (sőt elválaszthatatlan tőle), mint az 1920-as évek vajdasági környezete Szentelekyéhez.

Az az irodalomszervezői pozícióval járó szerep, amelyet a vajdasági irodalmár kapott és vitt, Kazinczy életében mind az ő, mind a kortársai részéről tudatosan kialakított volt. Olyannyira, hogy a Szenteleky kapcsán Kazinczy-szerepnek nevezett konstrukció valójában egy még korábbira vezethető vissza: Gergely András *Kazinczy a történelemben* című tanulmánya „a magyar Goethe szerepére tudatosan készülő, eszméit nem-egyszer onnan kölcsönző Kazinczyt”²² állítja középpontba. 1996-os publikációjában Vörös Károly anélkül, hogy megnevezné a hasonló személyiségeket, szintén arról beszél, hogy „körültekintve [...] a tágabb kelet-közép-európai tájban, e magatartásnak nem egy párhuzamát – ugyanúgy, mint az e magatartást hordozó személyiséget is – megtaláljuk annak művelődéstörténetében: ugyanilyen (ha részben más elemekből is összetett, vagy színvonalában különböző) sokoldalúságot, nemzeti felelősségérzetet és hosszabb-rövidebb időn át nem is sikertelen ízlésirányítási monopolizációkat”.²³ Korábbi szerepeket továbbvive a felvilágosodás kori irodalmár működésének újabb szereppé alakítása már saját korában megkezdődött. Közrejátszott ebben egy másik érdekes szempont is, tudniillik Kazinczy irodalomszervezői oldalának hangsúlyozásával, főként halála után, gyengébb írói kvalitásairól próbálták elterelni a figyelmet. Gyulai Pál is „a Kazinczy-émlékbeszédében a leghatározottabban amellet foglalt állást, hogy Kazinczyban nem a költőt, nem az író, hanem a történelmi jelentőségű embert és szerepet kell ünnepelnünk – vagyis olyan író propagál, olyan írónak szervezi meg nagyszabású ünnepségét, akinek élvezeti olvasását maga sem tudja javasolni hallgató közönségének”.²⁴ Látható, hogy maga Kazinczy is egy korábbi ismert, kiemelt jelentőségű szerepet vitt, vagyis a Szenteleky irodalomszervezői működése kapcsán említhetőt nem a 18. századi nyelvújító alakította ki minden alapot nélkülözve, hanem ő

²¹ Vörös Károly, *Kazinczy és a magyar múlt*. In *Történelmi Szemle*, 1996/4, 331.

²² MARGÓCSY István, *Passió és üdörtörténet*. In *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások*. Szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László, Partium Kiadó – reciti, Nagyvárad–Budapest, 2014, 151.

²³ VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya, *G. H. Mead eredeti szerepfogalma és későbbi változásai*. In *Szociológiai Szemle*, 1994/4, 3–20. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9404varine.htm> (Utolsó letöltés: 2015. 06. 01.)

²⁴ Uo.

is, ahogy később a vajdasági irodalmár is, reprodukáló és újító is volt a saját maga szerepviselése során.

Ahhoz, hogy annak a szerepnek a működése érthetővé váljon, amelyet Kazinczy Ferenc és Szenteleky Kornél (f)elvállalt és vitt, fontos magának a *szerep* fogalmának is a közelebbi vizsgálata. A *szerep* alapvető funkciója, hogy „kifejezze azt, ahogyan az egyén a társas és szervezeti létben annak egészével s a különféle pozíciókat betöltő egyénnel, csoportokkal konfrontálódik”.²⁵ Meglátásom szerint két lépésben alakul ki egy szerep: egyrészt az egyén és azon közösség közötti interakciók révén, amelynek maga is tagja. Vagyis egy közösség működése során kirajzolódó státusok egy-egy *szerepelvárás*t, potenciális szerepet jelölnek ki. A másik szint az egyénnek a szerepelváráshoz való viszonyában jelenik meg, akár elfogadja, akár elutasítja azt. Vagyis a szerepelvárás és az egyén személyisége közti kölcsönhatás eredményeképpen jön létre maga a *szerep*. „Következésképpen az egyén nemcsak passzív szerepjátszó, hanem társszerzője is saját szerepének.”²⁶ Fontos azt is hozzátenni, hogy nemcsak a szerep alakul ki a játsszó személyiségének hatása alatt, de az egyén személyisége is változik a szerepnek köszönhetően. „A szerepelvárások a szélesebb kultúrában, illetve társadalomban gyökereznek, ám az egyénbe beépülve belső kényszerekké, részben morális imperatívuszokká, válnak.”²⁷ Szenteleky példáját tekintve tehát először a kölcsönös szerepelvárás született meg az ő és a vajdasági közeg közti interakciók révén. Szentelekyt kulturális (kapcsolat)hálózata és személyes kvalitásai mutatták alkalmasnak a megfogalmazott szerepelvárásra, melyet elfogadva kialakult a vajdasági irodalmi-kulturális közegen belül az általa betöltött irodalomszervezői, vezető szerep.

Az eddigiekből is érződik talán, hogy a szerepelvárásból az interakciók révén létrejövő szerep elválaszthatatlan az azt betöltő személyiségétől, egymásnak kölcsönösen a részei. A definíciók alapján a *szerep* – kialakulásában és változásában – az *identitás* jellemzőit idézi, amennyiben utóbbi az „individuum és a társadalmi környezet interakciója révén jön létre, tehát a társadalmi életben való részvétel terméke, pontosabban az individuum alkalmazkodása a társadalom normáihoz, értékeihez, szerep- és státuszkínálatához, illetve ezek szellemi elsajátítása”.²⁸ Arról természet-

²⁵ Uo.

²⁶ Peter STACHEL, *Identitás: A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái*. Ford. MESÉS Péter (német szövegrészek) és ERDŐSI Péter (angol szövegrészek). In *Regio*, 2007/4, 8.

²⁷ Uo. 10.

²⁸ Uo. 31. (Az idézett tanulmányt lásd: Rogers BRUBAKER–Frederick COOPER: *Beyond „Identity”*. In *Theory and Society*, 29 (2000), 1–47. http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/18_Beyond_Identity.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 06. 01.)

sen nincs szó, hogy a két fogalom egymással kicserélhető, azonos lenne. A nem statikus identitás egy-egy szerep hatására is változik. Az identitás változékonysága a transznacionális kapcsolatokat vizsgálva hangsúlyozódik az elmúlt időszak európai kutatásaiban, szemben az ezt a fogalmat körüljáró és újradefiniáló amerikai társadalomtudományi elemzésekkel, melyekben az *identitás* említett változékonysága, rugalmassága már jóval korábban megállapítást nyert. „Bizonyára nem tévedünk, ha ennek okát a bevándorló-társadalom specifikus előfeltételeiben keressük, amelyben az interakció-konvenciók figyelembe vétele a társadalom mindennapos biztonsága szempontjából bizalmi intézkedésként hatalmas jelentőséggel bír, az egyén pedig erős akkulturációs és azonosulási nyomásnak van kitéve.”¹

A legújabb a *szerep* és/vagy az *identitás* fogalmát érintő kutatások felhívják a figyelmet ezeknek a kifejezéseknek az inflálódására, vagyis jelentésük és értelmezésük felhígulására. Rogers Brubaker és Frederick Cooper nagy hatású *Beyond „identity”* című tanulmánya kísérletet is tesz az *identitás* fogalmának olyasfajta újraértelmezésére, amely valóban a definíció jelentését igyekszik árnyalni, nem pedig a meghatározás által lefedett jelenségre keres új szót. Identitás helyett identifikációról beszélnek, amely szintén a változást befolyásoló interakciókra és kölcsönhatásokra irányítja a figyelmet: „valaki valamivel vagy valakivel identifikálja magát, vagy ugyanígy identifikálják őt mások”.²

Az ebben a tanulmányban meghatározott, az egyén és közösség közötti interakción alapuló szerepfogalom Szenteleky Kornél (valamint Kazinczy Ferenc) személyi kultusza helyett egy olyan aktív működésen alapuló rendszerre irányítja a figyelmet, amelynek részletesebb feltárása nagyban hozzájárulhat az 1920-as évek végének és az 1930-as évek elejének magyar vajdasági viszonyainak pontos leírásához és megértéséhez. Ehhez járulhatnak hozzá egyrészt a korszakot érintő sajtótörténeti kutatások, valamint annak a szociális hálózatnak a felderítése, amely Szenteleky körül az ő irodalomszervezői munkája lévén alakult ki.

¹ Uo. 10.

² Uo. 31. (Az idézett tanulmányt lásd: Rogers BRUBAKER–Frederick COOPER: *Beyond „Identity”*. In *Theory and Society*, 29 (2000), 1–47. http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/Publications/18_Beyond_Identity.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 06. 01.)

Szöveg és kép a neoavantgárd jegyében

Juhász Erzsébet: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*¹

A magyar neoavantgárd irodalomról szóló tanulmányában Derék Pál arra hívja fel a figyelmet, hogy annak „jelentős része a határokon kívül keletkezett: a szomszédos országokban – elsősorban Jugoszláviában –, Franciaországban és más európai országokban, valamint a tengeren túl, az Egyesült Államokban és Kanadában. Hozzáteszem: ugyanabban a korban, azonos időhatárok között, magyarul.”² A neoavantgárd kezdetéről beszélni magyar irodalmi összefüggésekben elsősorban az *Új Symposion* kapcsán lehet. Ahogyan a 20. század elején megjelenő avantgárd irányzatok újító és mozgalmi szándékkal jelentkeztek, úgy törte meg a neoavantgárd a hatvanas években a nyugati társadalmi és művészeti modell nyújtotta lehetőségeket. Az *Új Symposion*ban az újító szándék egyrészt – ahogyan Bányai János fogalmazott – abban nyilvánult meg, hogy „szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre”³, másrészt – jugoszláviai magyar lap lévén – a délszláv művészeti irányzatok felé való nyitásban, a kölcsönös kapcsolatteremtés kezdeményezésében.⁴ További nívumként

¹ JUHÁSZ Erzsébet, *Fényben fénybe, sötétben sötétbe*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1975

² DERÉKY Pál, *A magyar neoavantgárd irodalom*. In *Né/ma. Tanulmányok a neoavantgárd köréből*. Szerk. DERÉKY Pál, MÜLLNER András. Ráció Kiadó, Budapest, 2004. <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/ne-ma-ne-ma/index.html> (Utolsó letöltés: 2015. június 11.)

³ BORI Imre, *Az Új Symposion*. In *Uő: A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007, 190.

⁴ A vidékiesség és a polgári konzervativizmus elleni lázadás, valamint a délszláv népek irodalma felé való orientáció igyekezetét az *Új Symposion* kapcsán szokás emlegetni. Szerbhorváth György a *Vajdasági lakoma* című művében rámutat, hogy ilyen irányú törekvések korábban is voltak kisebb-nagyobb sikerrel, mégpedig a *Híd* hasábjain (konkrétan Major Nándor főszerkesztése idején). Az *Új Symposion* e

határozható meg az intermedialitás beemelése az addig „szövegközpontú” irodalmi gondolkodásba. Az *Új Symposion* – írta Losoncz Alpár – „az a szellemi közösség, az a korai önigazgatás keretei között kipattant szellemi mozgalom, amely avantgárd költészetet, nyugtalanságot, a jelen iránti kételyt, jövőt, utópiát, antropológiai negativitást, változás iránti igényt, egy szóval a hatvanas években formálódó baloldali mozgalmak értékrendjét csempészte be a vidékiességtől fertőzött vajdasági levegőbe”.⁵ A hatvanas években induló irodalmi és művészeti lap több nemzedéket tömörített maga köré. Juhász Erzsébet az úgynevezett „második generáció” tagjaként kapcsolódott be az *Új Symposion* körül zajló szellemi életbe. Az 1975-ben megjelenő *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című kötetében a lapra is általánosan jellemző újítás, a hagyományokkal való szakítás gesztusa sejlik föl, valamint a neoavantgárd jegyek artikulációja érhető tetten.

A kötet elemzői közül legtöbben rátapintottak eme első könyv műfaji újítására, valamennyien a kanonizált novelláktól eltérő változatról írtak. Bányai János szerint Juhász Erzsébet „már első írásaiban igyekszik kilépni a hagyományosság keretei közül, és ezáltal kérdésessé teszi a novella definitív, stabil formáját”⁶, Túri Gábor pedig arra utal, hogy ezek a szövegek maguk teremtette műfajisággal rendelkeznek: „A megírás fölöslegességének s a jobb híján vállalt hazugság szükségszerűségének tudatával születtek meg Juhász Erzsébet novelláknak klasszikus értelemben semmiképp sem nevezhető szövegei. Maguk teremtette műfajuk: a leírás-gyakorlat.”⁷ E leírás-gyakorlatoknak nevezett szövegek terjedelmi, cselekménybeli, eseménybeli, nyelvi redukáltságuk, minimálisra csökkentett színterük, valamint tartalmi sűrítettségük okán valóban újként hatottak a hetvenes évek vajdasági magyar prózahagyományban. Szövegeivel tehát a műfajhatárokat tette relatívvá, szembeszállt a történetmondás közvetlen formáival, és az érzékek/érzékelések, valamint a tudatfolyamatok kidomborítását helyezte előtérbe. A juhászi szubjektumoknál az idegenségérzet immanens kategória. Az állandó létbizonytalanságból eredő és az

téren elért újítása abban nyilvánul meg, hogy radikálisabb programmal lépett fel, a mozgalom heve dinamikát biztosított a lapnak, és teret engedett a korabeli fiatal generációknak. A szerkesztőség felismerte, hogy a kétnyelvűség lehetővé teszi a két kulturális és nyelvi hagyomány találkozását, ezáltal pedig az „idegen” kultúra szellemi hatásainak integrálását a vajdasági magyar művekbe. Lásd SZERBHORVÁTH György, *Vajdasági lakoma*. Kalligram, Pozsony, 2005

⁵ Losoncz Alpár, *Kommentár? Adalék az Új Symposion szellemiségének értelmezéséhez*. In Uő: *Hiányvonalakozások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988, 170.

⁶ BÁNYAI János, *Az elbeszélés nehezégei*. In Uő: *Könyv és kritika II*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977, 236.

⁷ TÚRI Gábor, *Szerepek a lét visszáján*. In: *Híd*, 1976/3, 386.

asszimilálódási képtelenség kiváltotta kiábrándultság, a létbevetettség érzése a tudat idegenségével képződik le. Az idegenségalakzatok a töredezett narrációval, elhallgatásalakzatokkal, az érzékek kialakította motívumokkal jutnak kifejezésre.

Thomka Beáta azt emelte ki, hogy a kötet legszembetűnőbb vonása a köznapi beszédmód, a hétköznapi szituációkkal variáló szövegformálás.⁸ E nyelvi és szituációbeli puritanizmus velejárói a redukált szubjektumok. A jellem kibontása helyett a pillanatnyi tudatállapot válik meghatározó értékűvé. A kötet szövegei (két novella kivételével) egyes szám első személyben íródtak. Az én-elbeszélés monológyszerű közlésként közvetíti a megszólaló szubjektumok tudatfolyamatát. „Juhász Erzsébet a szándékolt naivság hangján szólal meg ezekben az írásokban, különös és furcsa élethelyzeteket szemel ki magának, s eközben mindig befelé tekint, a belső történés oly bonyodalmas szárait követi, a külső történetet pedig csak jelzésekre bízta.”⁹ A furcsa figurák és szituációk, a szokatlan élethelyzetek (pl. a *Narancsillat*, mindörökké ajtó mellé kuporodott Tinijének állandó, szinte beckettí Godot-ra várakozása és félelme a kinti zajoktól) – az én-narráció ellenében – a kívülről szemlélés pozícióját váltják ki, hiszen skizofrén voltuk miatt nem jöhet létre az öndefiníálódás. Annak ellenére, hogy a narrátor reflektál különböző élethelyzetekre, a narrációnak csak másodsorban konstruáló eleme e mikrorészletekben létrejövő cselekményesség – csupán háttérrel ad, mintegy kiegészítésként szolgál. A narrátori mozgások – elrejtés, megkettőződés, szövegenkénti alakváltozatok – által megrajzolt kép az, ami jelentéssel bír az értelmezés során. Az én-elbeszélők jellemmé fejlődésének lehetetlensége a motivikus-tematikus narrációt erősíti meg, a töredékes szerkesztési technikát teszi indokolttá. A *Narancsillat*, mindörökké kettős, skizofrén elbeszélői identitása, a lakásban ragadt szubjektum, aki folyamatosan kopogást hall („– Kopognak, hallod?”), elsősorban a külvilággal szembeni félelmével, idegenségével definiálható. A társadalomkritika a tudat terei által fogalmazódik meg. „Tudtam jól, hogy sohasem lázadt, hisz azt mi nem tehetjük” (15). A kimozdulás énen belüli gátja és az elnyomás gesztusa („Mert a félelem, hogy esetleg abbamarad a vízcsobogás, hogy egyik pillanatról a másikra tömérdek kinti zaj tódulhat a fülembé, sohasem engedett időt erre” [14]) az elidegenedés, a külvilág nyújtotta lehetőségek tudati elutasítása. Abban a két novellában – a *Honvágyban* (E/3.) és a *Nyomokban* (E/3.) – is, amelyben egyes szám harmadik szemé-

⁸ THOMKA Beáta, *Prózai mikrokozmoszok*. In Uő: *Narráció és reflexió*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980, 169–175.

⁹ BÁNYAI János, I. m., 236.

lyű az elbeszélés, jelen van a tudatállapot- és a közérzet-megjelenítés, valamint a töredékesség. E narrátori perspektíva beemeli az „elbeszélte tudat” mozzanatát, és így lebegtetett narráció jön létre. Egyrészt látszólag (!) eltávolodik az önnarrációtól, és harmadik személyben szólal meg, másrészt kiszélesíti a perspektívát az éntől az általános felé.

A társadalmi ellentmondások elleni „lázas” a szubjektumokon keresztül történő megjelenítése mellett az egyik legfontosabb filozófiai létkérdés, a halál „érzékelése” is megfogalmazódik. A fogalmak és érzetek merész társítása következményeként a testi és szellemi halál függetlené válik az időtől és a tértől, absztrahálódik, és az érzékszervekkel válik mérhetővé. „A halottakból nem marad más, csak narancsillat. Narancsillat, mindörökké” (16). A tér- és időbeliség teljesen szubjektív dimenzióba kerül, az „idő kisiklott sínjéről, eszeveszetten és iránytalanul száguld immár – mérhetetlenül” (35). A térbeli, időbeli, elbeszélői szövegbeli „furcsa hurkok” a nyelv teremtő játéka által képződnek, amely az avantgárd, illetve az avantgárd „hagyományára” építő neoavantgárdra is jellemző formabontó, szabad asszociációs írástechnikát idézik. Hasonló technika figyelhető meg később az *Egyszer-kétszer ananászt is* című novellában is, amikor az ananász a magány, az emberi kapcsolatokon kívül rekedt szubjektum „megotthonosodás”-vágyának jelölőjévé lép elő, tárgyiasul: „ha lenne valakim vennék sajtot vaját narancsot egyszer-kétszer ananászt is csak úgy fröcskölne a leve amikor beleharapunk” (44). A *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* szubjektumai esetében tehát nemcsak a társadalmon kívülség, hanem az emberi szerepeken és általánosan a léten kívülség is definiálódik. A tárgyiasítás eszközével Juhász Erzsébetnek sikerül a redukált narráció következtében létrejövő léthelyzetek esetében – ahogyan Thomka Beáta írta – a szükséges többletet megteremtenie az öncélú, esetleges megnyilatkozásokkal szemben.¹⁰

Az írás és olvasás mint „különjárat” a létben

Juhász Erzsébet opusában az írás és az olvasás gesztusa domináns teret foglal el. Már az első kötetben is szembevetőd, hogy a novellák szubjektumai gyakran kerülnek kapcsolatba az írás, az alkotás vagy az olvasás különböző módozataival, amelyek a kötet utolsó két darabjában konkretizálódnak szövegszerűen. A korábban jegykezelőként jegyeket „olvasó/író”, újságárusként újságot olvasó alakok, vagy a gépíró – folyamatos gépelésével – mintegy preszuppozíciónak tekinthető az írás és az olvasás létszükségletként való definiálása előtt.

A *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* utolsó előtti, *Leírás-gyakorlatok* című alkotása címében a borgesi tükröt idézi a szöveg önmagához való viszonyának a feltérképezésével. Leírás-gyakorlata e szöveg a textuális tér által történő énkeresésnek, az én vágyott világa megtalálásának. Az áhított világ pedig a könyvtárban, az olvasásban lelhető meg. „Amikor elfoglalja megszokott helyét az olvasóteremben, rendszerint az az érzése támad, hogy ki tudja, mióta fekszik már egy nagy halom rá zúdult könyv alatt [...]. Aztán munkához lát, figyelmesen olvas sokáig, hogy hosszú gyakorlásainak eredményeként előhívassa agyában az elolvasott anyag kópiáját” (116). Az olvasóterem/könyvtár hangulata válik a „megotthonosodás” terévé, ahonnan kilépve „az elolvasott anyag kópiája” az érzékelést „hamisítja” meg, szubjektív tartalommal tölti fel, lehetővé teszi az élet „olvashatóságát”. „Olyan jó így beszélni. Ennyire nem akarni semmit közölni, levenni kezemet a szavakról: legyenek szabadok, tudatomon kívül értelmesek, értelmetlenek, akármilyenek. [...] Úgy válogatom össze a dolgokat, érzeteket, gondolatokat, hogy ne fűzze őket egybe más, csak ennek a végtelenül magányos, tisztán önmagáért való kreatív jólétnek a hangulata. Tömörékké szóródott valóságom felett látomások perdülnek ki a láthatatlanból és a nemlétezőből...” (119). E kreatív, az érzetek szabad kapcsolása során létrejövő leírás-gyakorlat az értelmetlen betűvetésbe torkollik. A *Különjárat* című, utolsó novellában, ahol az érzékelés határozza meg az írhatóságot, a megnyilatkozás dadogássá válik, amelynek következtében elvétve olvasható csupán néhány ige és igés szerkezet, esetleg egy-egy teljes mondat (közük egy Pilinszky-allúzió: „A villanyt ne felejtse égve!” [125]). A szavakkal, mondatokkal való játék – ahogyan a bevezető sorokban olvashatjuk – a létezés „szabályos árapálymozgása” (122). Majd a zárósorokban az írás pontos meghatározása körvonalazódik: „Az írás nem több, mint különjárat életem olykor-olykor áthatolhatatlanná szűkülő szakaszán” (125). Az olvasást és az írást hangsúlyosabban későbbi köteteiben definiálja, azonban az idézett mozzanat képezi az alfáját annak a gondolkodásnak, amely az egész opus esszenciáját meghatározza. „Egyetlen válasz van rá – írja –: amíg olvasok és jegyzetelek, otthon vagyok, megvan minden ízében belakhatóan a hazám [...]. A haza legjobb meghatározása: a könyvtár.”¹¹ A leírás gyakorlata és az olvasás szükséglete szertartásossá válik, olyan rituálévá, amely menekülési lehetőséget biztosít a megszólaló én számára a jelenvalólétből, az egyedüli járható utat képezi a szerző által megrajzolt világban.

A Juhász-opusban, amely fokozott érzékenységet mutat a kisebbségi lét tematizálására, az ebből fakadó sorstalanság és örökös idegenségérzet

¹¹ JUHÁSZ Erzsébet, *Úttalan utaim*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998, 109–110.

identikus megformálására, az írás és az olvasás gesztusa, a művészetek tere válik a tudat számára egyedüli szigetté, amely a szellemi hanyatlás ellenében még otthont jelenthet, és ennek a megfogalmazása már a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című kötetben kezdetét veszi. A novellaszubjektumok közérzetét nem kifejezetten a kisebbségi sors kedvezőtlen adottságai táplálják, hanem inkább az az immanenssé váló hiány, amely a gyökerek keresését generálja a teljesen lehetetlen szituációkban. Az elégedetlenség és a hiányérzet általános közérzetté válik. Ebben az örökös átmenetiség-érzésben a könyvek, az alkotás az úton levés, az úton maradás lehetőségét kínálják, az örökös keresést, a folytonos megismerés végtelen tárházát.

A könyv mint médium

A neoavantgárd alkotások elemzése során az értelmezők a heterogenitás és az intermedialitás jegyeinek állandó jelenlétét emelik ki lényeges szövegszervező eljárásokként. Juhász Erzsébetnél szövegszinten, ahogyan arról már szó esett az eddigiek során, a történetstilánkok, az emlékmozzanatok és a tudat intenzív terei megszüntetik az időbeli és az ok-okozat linearitását, de sokszor még a szöveget, a textuális tér folyamatosságát is. A különművészek egyidejű jelenléte, valamint a különböző (kulturális) kódok az irodalom mediális terét hozzák működésbe. Minden olyan tudás, ismeret és információ, amely valamilyen utalás révén lép a szövegbe, és kapcsolatot tart fenn a textus és a kontextus között, a kulturális kód vizsgálódási körébe tartozik. Juhász Erzsébet elemzett kötetében ez a medialitás magában a szövegben, valamint a szöveg és a képanyag nyújtotta látvány köztesében határozható meg. A szöveg képi/látható, tipográfiai szerkezeti elemei befolyásolják az olvasást. A tipográfiailag hagyományostól való eltérés felerősíti a vizuális konnotációt, esztétikailag válik funkcionálissá, új struktúrát hoz létre az értelmezésben. A *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* kapcsán meg kell említeni a csupa kisbetűs szövegeket (pl. *Intérieur, cipővel, az Egyszer-kétszer ananászt is, Egyetlen dologtalan délelőtt* címűt), a sok egymást követő, teljesen váratlan helyeken felbukkanó pontos és véletlenszerű betűismétléses mozzanatok (pl. a *Nyomokban* és a *Leírás-gyakorlatok* címűben), illetve a központosítást nélkülöző tipográfia jelenlétét (pl. *Intérieur, cipővel, az Egyszer-kétszer ananászt is, Egyetlen dologtalan délelőtt* címűben). De idesorolhatjuk a prózában nem szokványos helyen létrejövő sortörést (pl. a *Csapdában*) is. Ezek a beavatkozások az írás/a szöveg vizualitását hozzák működésbe, lényegében megfosztják a szöveget a jelentéstől, és ezáltal bővítik is: a szöveghelyek ezekben a pillanatokban

nem olvashatók, hanem láthatóvá válnak. A betűk, számok, írásjelek és a szavak áramlása marad, amely áramlás a (tipográfiai) határok felszámolását hivatott közvetíteni.

A *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* kötet tárgyi esztétikumát, amely el különül a mű esztétikumától, külön kell elemezni. A könyv fedőlapját és képanyagát Csernik Attila készítette. A vizsgált kötet kapcsán nem beszélhetünk arról, hogy a Csernik-alkotások csupán a novellák illusztrációs anyagaként funkcionálnának, hanem a kép és a textus hatnak is egymásra, tágitják értelmezési határaikat. E pillanatnyi érintkezések során felépülő textuális-vizuális szerkezet a befogadás során nyer értelmet. E meg látást támasztja alá a képzőművész Csernik Attila 2005-ös *Hét Nap*-beli nyilatkozata is: „A feleségem, az irodalmár Juhász Erzsébet nagy szerepet játszott ebben. Előtte is felhasználtam szövegeket a képhez, de nem ilyen formában. Bizonyos értelemben a kettőnk együttélése határozta meg a stílusomat, így kerültem a betű bővületébe, hogy aztán később annak vizuális értékeit keressen. A betűnek azt a részét akartam mindig megmutatni, amit az ember rendszerint nem vesz észre, mert magától értetődően a tartalmi töltete alapján ítéli meg. Amit én csinálok, az végül is egy elirodalmasított műfaj, azaz sem az irodalomhoz, sem a képzőművészethez nem tartozik szorosan, illetve mindkettőhöz tartozik.”¹² Csernik Attila, a neoavantgárd művészetszemlélet egyik vajdasági képviselője alkotásai legnagyobb részében a betűről mint konkrét szövegektől függetleníthető jelentésről, illetve jelentéseggyüttesről gondolkodik, annak vizuális értékei érdeklik, a tartalmiak nem. A betű tipográfiai értékétől megfosztott képzőművészeti motívummá lényegül, ezzel pedig felszámol minden addigi betű/szövegértelmezést. A betűk önálló materialitása, a szövegiség felszámolására tett kísérlet képezi a novellák és a képek közötti közös értelmezhetőségi pontot. Ahogyan Juhász Erzsébet redukciós eszközeivel, az írásjelek elhagyásával vagy megsokszorozásával, a szokatlan sortörésekkel és az „oda nem illő” betűk és számok beszúrásával vizuálisan is megtöri az addigi lineáris olvashatóságot, úgy számolják fel Csernik Attila betűobjektjei az olvashatóságot általában. Abban a jelentésben fut össze kettejük gondolkodása, hogy a betű, vagyis a jel és az olvashatóság, vagyis a tartalom nem magától értetődően kapcsolódik össze. Ezáltal egy olyan értelmezési sík jön létre, amelyben a betű metamorfózisa követhető nyomon, és amely az eltávolítás gesztusát hivatott megteremteni. Az írás artikulálatlan dadogássá válik Csernik betűkompozíciói által. Betűinek iden-

¹² FARKAS Zsuzsa, *Betűtánc. Beszélgetés Csernik Attila Fórum-díjas képzőművészünnkel*. In *Hét Nap*, 2005. 08. 24.

tikus formája van, és gyakori az ismétlődésük is. Domináns betűformája az *e*. A képzőművész felhívja a figyelmet arra – a már idézett *Hét Nap*-interjúban –, hogy az *e* betű ugyan meghatározza életét, de „[a]zt viszont tudni kell, hogy ha az *e* mellé teszek egy *t*-t vagy más, akkor is csak a vizuális kapcsolatot keresem a kettő között, nem a tartalmat, tulajdonképpen egy vizuális felületet alakítok ki, ami betűkből áll, s még akkor is ezen van a hangsúly, ha valami értelme van a szövegnek”. A fedőlapot az úgynevezett vaknyomásos technika – az *e* mélyebbre préselt –, valamint a betűkkel és szavakkal történő játék jellemzi. A dadaista képköltészetet idézi a szerző nevét fentről lefelé felépítő technika¹³, vagy a fülön látható *ex libris* és a fejezetek címét tartalmazó oldalak kidolgozottsága is. „A szöveg térszerkezetének nem-lineáris elrendezése, a betűtestek mérete és típusa, a rövid fejezetekre, periódusokra való bontás, az egyszavas sorokra való tördeltség is mind a látványra törekvő szövegformálás eszközei.”¹⁴ Juhász Erzsébet kötetének anyagi reprezentációként, irodalmi tárgyként való értelmezése – a szöveg és a képzőművészeti alkotásokkal együtt – eszmei összefüggést teremt a neoavantgárd intermedialitás-igénye és a szöveges olvasás között.

13

j
ju
juhá
juhász
erzsébet
juhász
erzsébet

¹⁴ FARAGÓ Kornélia, *Az íráskép tere*. In Uő: *Térirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001, 33.

Irodalomtudomány és irodalmi muzeológia¹

Wilhelm Dilthey arról beszélt 1889-ben, hogy fontos az írói kézirat-anyag (*Handschrift*), a levél, a terv, a feljegyzés, ugyanis általuk tekinthetünk bele az írói műhelytitkokba. Azt is lényegesnek tartotta, hogy ezen gyűjtemények feldolgozása természettudományos módszerrel történjen. Az írói hagyatékok megőrzésére az irodalmi levéltár intézményét javasolta, a szétszóródott hagyatékok kapcsán pedig egy központosított nyilván-tartást képzelt el, amely egyesíti a hagyatékokat.²

Dilthey ezt a nyilvántartást százhuszonhat évvel ezelőtt ajánlotta. A vajdasági magyar irodalomnak és irodalomtörténetnek a rekvizitumai különböző levéltári, könyvtári, múzeumi, felsőoktatási intézménybeli hagyatékokban, intézetekben, magángyűjtőknél, leszármazottaknál találhatók. Mivel nincs elfogadott szabály arra vonatkozóan, melyik intézménynek lenne a hatásköre az írói hagyatékok gyűjtése, az intézményvezetők leleményességén, az elhunyt végakarátán vagy a leszármazottak döntésén múlik, hova kerül egy-egy gyűjtemény.

Az irodalmi muzeológia tudományát magyarországi minta alapján lenne jó meghonosítanunk, hiszen az ottani kiállításrendezői gyakorlat, az újítások, a medialitás, az interaktivitás beemelése, a vizuális kultúra szakembereinek nyoma a kiállításon néhány esetben világszínvonalú irodalmi tárlatokat hoz létre.

¹ Elhangzott a KULTOK IV. *Irodalom és interdiszciplinaritás* konferenciáján 2015. április 10-én Debrecenben.

² Csapodiné Gárdonyi Klára szövege tárja elének magyarul Wilhelm Dilthey *Archive für Literatur* című munkájának részleteit. In CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA 1960. A kéziratgyűjtemények új típusai. = *Magyar Könyvszemle*, 2. sz. 196–201. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00240/pdf/MKSZ_EPA00021_1960_76_02_194-203.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. április 3.)

A horvát múzeumi tevékenységgel foglalkozó folyóirat, a *Muzeologija* 2007-ben egy egész számot szentelt a múzeumi irodalmi törekvéseknek. Egy 2006-os nemzetközi tanácskozásnak – *Múzeum és irodalom* témában – volt ez a folyóiratbéli lecsapódása. Horvát, bosnyák, bosznia-hercegovinai, szlovén, magyar és orosz kollégák számoltak be irodalmi emlékházairól, dokumentációs tevékenységükről. A tanulmányok az irodalmi örökség muzealizációjáról, a szavak művészetéről, az irodalom vizualizációjáról adtak hírt különféle szemszögből. Szerbiából sajnos egy megszólítottja sem volt a tanácskozásnak. Ez vajon az érdektelenséget mutatja az országban végbemenő múzeumi irodalmi reprezentáció felé, vagy valóban szinte alig foglalkoznak országunkban ezzel a tudományággal? A szerbiai irodalmi muzeológiai viszonylatokról nem alkotnék még végső konklúziót, a vajdasági magyar irodalmi muzeológia kapcsán viszont egy-két dolgot megállapíthatok. Tudomásom szerint ahhoz, hogy ma Szerbiában egy irodalomtanár végzettségű egyén (legyen az a szerb vagy bármely kisebbségi nyelv irodalmának tanára) múzeumban állást szerezhessen, múzeumpedagógusként vagy múzeumi könyvtárosként kell elhelyezkednie. Mindkét pozícióban esélye van tehát arra, hogy hivatalos munkaköre mellett kezdeményezéseket tegyen az irodalmi muzeológia meghonosodására és szárba szökkenésére. Léteznek vajdasági magyar irodalmi kiállítások, irodalmi emlékházak és -szobák. A Topolyához köthető írókról általam készített kamarakiállítás – a lehetőségek szűkössége miatt – nem minden tekintetben tudja felvenni a versenyt a hasonló jellegű magyarországi kiállításokkal. Néhány hónappal ezelőtt egy Balaton-parti konferencián³ beszéltem ezen irodalmi kamarakiállításom tárgyainak múzeumba kerüléséről, azaz autentikussá válásáról, az installálást követő látogatói kommunikációról, a kiállítás narratológiájáról és szemiológiájáról, melyet Christian Metz szakterminológiájával⁴ írtam körül. Annak a bemutatásnak kritikai felhangja is volt, hiszen érzékelhető volt, hogy egy kis és kezdetleges kiállításról van szó, de az alkalmazott elméletek azért voltak szerencsések, mert rájöttem, igenis fontos az elméletek aktivizálása az irodalmi muzeológiai gondolkodásban. Széles körű az az elgondolás, amelyre Palkó Gábor is felhívta a fi-

3 „Fókuszban a pedagógus mesterség”. A köznevelés és a felsőoktatás együttműködésének elmélyítése a pedagógusképzés megújításáért. II. Nemzetközi inter- és multidiszciplináris konferencia. Szervező: Pannon Egyetem. 2014. október 17. Vonyarcvashegy, Magyarország.

⁴ METZ, Christian, *Élvezetteli olvasatok. Adalékok az irodalmi kiállítás szemiológiájához és narratológiájához*. Ford. Török Dalma. In *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Szerk. PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum–Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 255–272.

gyelmet⁵, hogy ne csak a gyakorlati háttérét ismerjük meg valaminek, hanem az elméletét is. Nemcsak az irodalomtudományi elméletek tanulmányozása a fontos, melyekkel egyetemi tanulmányaim alatt találkoztam, és amelyeket azóta a doktori iskolában gyakorlok, hanem a muzeológia, a levéltári ismeretek, a környezetpszichológia, a városantropológia, a tér- és építészetelméletek is termékenyen hasznosíthatók.

Érdekes módon nyomta rá a bélyegét a múzeumi munkám hat éve az irodalmi érdeklődésemre. Amikor pár évvel ezelőtt meghívást kaptam az egyik helyi általános iskolába, hogy vezessek író-olvasó találkozókát a felsősöknek, felmerült bennem, hogyan tudok majd a tanulók előtt és szűkebb szakmai vonatkozásban úgy megnyilvánulni, hogy továbbra is autentikus maradjak. Miben nyilvánul meg az irodalomtudomány, -történet és a muzeológia korrelációja? A diákok előtt továbbra is annak kell maradnom, aki tárgyakon, történeteken keresztül interaktívan, játékosan tanítja őket közösségünk múltjára, jelenére, a beszélgetés színvonalát illetően viszont tükrözőnöm kell a végzettségemet. A legjobb megoldásnak tűnt kimenni a múzeumból az iskola falai közé a beszélgetéseket vezetni, de megtartva a tárgyhűséget, a vizualitással való variálhatóságot, a játékoságot és az interaktivitást. Az írókat megkértem, küldjék el a beszélgetés előtt a kedvenc fényképeiket, melyekre felfűzöm a beszélgetést és közben prezentálok a fotókat, továbbá arra is kértem őket, hozzák el kedvenc tárgyaikat.

Kíváncsi voltam, hogyan reagálnak az írók a fényképkérésre és a tárgyak elhozatalára vonatkozó megkeresésemre, de kellemes meglepetések értek, mert széles körű érdeklődés és együttműködési szándék övezte a tervemet. A gyermekek az írók kedvenc tárgyain és a kivetített fényképeken látható történeteken keresztül közeledhettek az író személyéhez – és ezt fontosnak tartom, noha világos, hogy ez az eljárás – legalábbis György Péter szerint⁶ – nem feltétlenül hozza közelebb a kultusz nimbuszától távolabb álló embereket az író életművéhez. Közvetlen eredményként lehet azonban azt elkönyvelni, hogy a gyermekek megismerkedtek az életművek szövegeivel, s ezekről rögtönzött beszélgetéseket is szerveztünk. A szakirodalom megerősített abban, hogy ezek az akciók is az irodalmi muzeológia meghonosodását segítik, és támpontot adtak ahhoz, hogyan

⁵ PALKÓ Gábor, *Irodalom és/vagy múzeum az internet korában*. In *Irodalomismeret*, 2011/1. http://www.irodalomismeret.hu/files/2011_1/irodalmi_muzeologia/palko_gabor.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. április 2.)

⁶ GYÖRGY Péter, *A kultusz (hűlt) helye – az irodalom (történet) múzeuma*. In Szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYÖK Bernadett, *Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010, 73–89.

lehet fényképekről, tárgyakról úgy beszélni, hogy közben az irodalomtörténet, jelen esetben a kortárs irodalom se szoruljon háttérbe.

Egy szabadkai muzeológus kolléga adta az ötletet még a munkába állásom elején, hogy készítsek kiállítást a Topolyához köthető írókról, költőkről. Annyira ismeretlen volt számomra az irodalmi muzeológia területe, hogy elképzelni sem tudtam, ezt miként valósíthatnám meg, hogyan tudnám térben elképzelni az irodalmat, ezért egy-két évre félre is tettem a témát. Addig múzeumi irodalmi foglalkozásokat tartottam különböző korosztályú gyermekeknek, köztük halmozottan sérülteknek is. Rájöttem arra, milyen lehetőségei vannak egy múzeumpedagógusnak az iskolán kívüli irodalomoktatásban, hogy amit az iskolában tantervekkel, szoros teremhez kötöttséggel szorítanak meg, az mind kitágul a múzeumban, és nemcsak amiatt, mert a gyermekek örülnek, amikor végre kiléphetnek az iskola falai közül, hanem azért is, mert ez egy transzdiszciplináris műfaj, társadalomtudományt, művészetet hívhatunk segítségül az irodalom és az irodalomtörténet prezentálása kapcsán. Ezen keresztül lehetőségünk nyílik arra, hogy egy népballadát tanulva drámapedagógiai módszerrel el is játsszuk azt, képzőművészeti illusztrációkat készítsünk róla, hogy az írói életrajzokat megpróbáljuk átültetni a mai CV keretei közé, szavakat, mondatokat tanulunk vizualizálni a téma szakértője segítségével. Ezek nagy élmények a gyermekeknek a siker- és jegyorientált iskolai oktatással szemben, hiszen itt a legviszazahúzódóbb tanuló is lehet ügyes, a legrosszabb pedig a népballada királyfija. E foglalkozások révén a gyermekek közvetlenebbül viszonyulnak a múzeum tereihez, és a rideg, üres termek helyett étellel teli és virulens helyként élték meg a múzeumbelsőt.

Az irodalmi muzeológiához éppen ezek a foglalkozások vittek még közelebb. Amikor készültem rájuk elméleti és gyakorlati szempontból, a Petőfi Irodalmi Múzeumba jártam több alkalommal is, hogy múzeumpedagógiai szakkönyveket, irodalmi témájú foglalkoztató füzeteket nézhessek át. Közben megtekintettem a kiállításokat, valamint azt is, hogyan zajlik egy múzeumpedagógiai foglalkozás. Később egy kiállításrendezői képzés vitt még közelebb a témához, amely kapcsán órákat töltöttünk a PIM-ben, megismerve az utat a hagyatéktól a kiállításig. Az éppen aktuális időszaki és állandó kiállítások rendezői a tárlatokat végigmagyarázva és a kulisszák mögé navigálva velünk igyekeztek megértetni az irodalmi örökség kommunikációs lehetőségeit, rendezői technikákat.

A múzeumi munkám során később megtapasztaltam azokat az elméleti vonatkozásokat is, amelyeket Szilágyi Márton is említ a gyűjtés és az archiválás kapcsán. Szerinte megmutatkozik az, hogy milyen irodalomszemlélettel és uralkodó kánonnal rendelkezik az az egyén, aki az archivá-

lást vagy a gyűjtést végzi.⁷ Lehetőségem volt a Topolyán született Juhász Erzsébet író, irodalomtörténész levelezését összegyűjteni szerbiai és magyarországi intézményekből, magánszemélyektől. A gyűjtemény még nem végleges, a napokban is bővült, és az akkori irodalomszemléletem nyoma mutatkozik meg a levélfeldolgozáson és -archiváláson. Az, hogy hogyan dolgoztam fel a több lehetőség közül, és a nyilvánossággal mely leveleket ismerttettem meg.

A következő lépcsőfok az első irodalmi kiállításom gondolata volt. Most az anyaggyűjtés folyamatában vagyok. A 75 évvel ezelőtt született és 35 éve elhunyt topolyai író, néprajzkutató, Tóth Ferenc kiállítását szeretném elkészíteni ebben az évben. Amikor egy évvel ezelőtt összeállt a koncepció, elkészült a szöveg a kiállításrendezési tervről, és éppen adtam volna le a *Híd* folyóiratnak, jött a hír, hogy az író családjának a szabadkai házába villám csapott, tűz keletkezett, és az oltás folyamán a víz sok kéziratot, könyvet, dokumentációt megsemmisített. E sajnálatos hír miatt változtattam a gyűjtési koncepción, hiszen sejtettem, abban a házban nem sok minden maradt. Igazán ezáltal vált teljes körű gyűjtéssé az akció, hiszen nem korlátozódhattam a család lehetséges jóindulatára és kölcsönzési hajlamára, hanem ki kellett terjeszteni a gyűjtést egész Vajdaságra és Magyarországra, hiszen a hagyatékba nemcsak az tartozik, ami a halál pillanatában az író tulajdona volt, hanem az is, ami az évek során elkerült tőle.⁸ A szakirodalom már azzal is foglalkozik, hogy a gyűjteménygyarapításnál vajon úgy kell-e gyűjteni, mint évtizedekkel ezelőtt, azaz az írók enteriőrjeit, tárgyi világát, ruházatát, vagy pedig át kell a dokumentálás alapfeladatát gondolni.⁹ Most a gyűjtés végén járok. Az alkotó csupán negyven évig élt, és ez párhuzamban áll az összegyűjtött anyag nagyságával. Személyes tárgy, egykori enteriőr szinte egyáltalán nincs, pedig Baudrillard nyomán tudjuk, hogy a régi tárgyban folytatódnak az idő jelei, kulturális jelzései¹⁰; levélből, fotóból, hanganyagból sikerült többet gyűjteni. A gyűjtést lassan lezárva ismét előtérbe fog kerülni az a kérdés, milyen irodalomszemlélettel rendelkezem, milyen narratívára tudom felfűzni a kiállítást, hogyan

⁷ SZILÁGYI Márton, *Kultusz kutatás és irodalmi muzeológia*. In Szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYOK Bernadett, *Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010, 90–97.

⁸ RATZKY Rita, *Az irodalmi múzeum lehetőségei a Petőfi-kutatás gazdagítására*. In Szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYOK Bernadett, *Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010, 140–163.

⁹ SZILÁGYI Márton, *Kultusz kutatás és irodalmi muzeológia*, 90–97.

¹⁰ Jean BAUDRILLARD, *A tárgyak rendszere*. Ford. Albert Sándor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

tudom a kiállítás által megalkotott víziót szöveggé alakítani úgy, hogy az ideális közönséget vegyem figyelembe¹¹, milyen összefüggéseket helyezek majd előtérbe, melyek azok a pontok az író és néprajzkutató munkásságában, amelyekről mindenképpen szólni kell, megtalálom-e ezeket. És ami igazán nagy falat ezután, mindennek megtalálni azt a köntöst, installációt, grafikust, pénzeszközt, korszerűséget, kultúrelméleti áramlatot, amellyel egy olyan környezetbe ültetődik a mondanivaló, mely megtekintésre sarkall, amely köntös segíti a szöveg működését az erős vizualitással. Hogy a luhmanni megértésfogalmat kölcsönözzem most: a megértésünk tárgyát környezetével együtt szemléljük és értjük meg, beleértve abba magunkat is.¹² Még az is kérdés, a többnyelvű környezetünkben hogyan tudom felhívni a figyelmét egy vajdasági magyar íróról, néprajzkutatóról szóló kiállítással egy olyan embernek, aki nemcsak, hogy teljesen kívül áll a kultúszon, de nem igazán ismeri ezt a kultúrát. Ezért riadok el sokszor az irodalmi muzeológiától a mi kisebbségi és egyre fogyó létünkben, mert mind gyakrabban merül fel a kérdés, hogy fogatkozásunkkal ki lesz majd kíváncsi a vajdasági magyar irodalom rekvizitumaira, emlékházaira, -szobáira, -kiállításaira. Erre a választ éppen e konferenciára készülve találtam meg: *Az irodalom emlékezete* című irodalmi muzeológiáról szóló tanulmánykötet egyik szövege arról értekezik, hogy az írói emlékházak a nagy rengetegben „lélekszikkra”, és „koszorút alkotnak a fantáziában és a nyelvben való meditatív elmélyülésből és csodálatból, amelynek mi vagyunk a haszonélvezői”.¹³

Most, ebben a néhány hónapban, a gyűjtés során tisztázódott bennem végleg, mennyire szükséges lenne egy központ, ahova összegyűjtenénk az írói hagyatékokat, és mindent, ami munkásságukkal, életükkel kapcsolatos, vagy pedig egy központi adatbázis felépítése, amelybe kutatók egységesítenék, hol és mely intézmények őrzik a kéziratokat, személyes tárgyakat. Egy olyan központi nyilvántartás, melyről Dilthey is beszélt.

¹¹ SZILÁGYI Márton, *Kultusz kutatás és irodalmi muzeológia*, 90–97.

¹² Idézi: PALKÓ Gábor, *Irodalom és/vagy múzeum az internet korában*. 85.

¹³ Joseph Anton KRUSE, *Költői emlékhelyek – irodalmi múzeumok és emlékhelyek bűvöletében*. (Ford. Török Dalma) In Szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SÜLYÖK Bernadett, *Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010, 47–54.

Vajdasági Skizo

Lénárd Róbert: *Skizopolisz*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2015

Lénárd Róbert első gyűjteményes kötetében a vajdasági *couleur locale* módozatait helyezi tipikusan közép-kelet-európai kontextusba. A négy drámát összeolvasva a befogadó előtt megjelenik a fiatal kisebbségi szükségképpen kisszerű, tragikomikus sorsa. Bármennyire különbözzenek ugyanis a karakterek és a szituációk, összeköti, azaz fogva tartja és determinálja őket a traumatizáló imaginárius tér.

Skizopolisz sokkal inkább állapot, mint hely. Mégpedig olyan, mint ha a Deleuze–Guattari szerzőpáros freudi civilizációfelfogás elleni, kapitalizmusról szóló elméletének iskolapéldája lenne.¹ A benne élő emberek megfelelnek a *szervek nélküli test* paradigmájának, mivel organizáció nélküli absztrakt gépekként működnek. A vágy élteti őket. Koruk nomádjai-ként reterritORIZÁLNI akarják azokat a területeket, amelyeket az általuk idealizált, közhelyesen boldognak titulált többség elfoglalt tőlük. Az elérhetlenségük okán kiüresedő vágyak miatti szorongás viszont tudathasadáshoz vezet. A szereplők szinte kivétel nélkül a nyugtalanság, érzelmi tompultság, koncentrációs zavarok, hallucinációk, bizarr motoros aktivitások tünetegyüttesét produkálják. A szindróma megfeleltethető az alapvető posztmodern létállapotnak, amit a teoretikusok a skizofréniával azonosítanak. A szubjektum idegensége önmaga számára, a megtöbbszöröződő identitás okozta problémák minden idevalósi számára rémisztően ismerősek. Nehéz bevallani, de Skizopoliszban otthon vagyunk.

A liminalitásélmények közül a sok szempontú (nemzeti, nemi, szexuális irányultságbeli stb.) kirekesztés hálás téma a színházban. Nemcsak a kollektív emlékezetből előhívott, otthonosnak számító minoritárius tapasztalatok miatt lehet apellálni a közönség fokozott érdeklődésére, ha-

¹ Vö. DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix: *Hogyan készítsünk magunknak szervek nélküli testet?* (ford. Szabó Attila). In *Theatron*, 2007/ősz–tél.

nem a nézőtérén együttesen átélhető felszabadulásérzet miatt is. A dráma közösségi forma, ezért fontos, hogy a katarzis lehetősége – még ha csak a színpadon is – Skizopolisz minden polgára számára adottá váljon. Hogy erre valóban van igény, azt az 1983-as születésű, drámaírással 2009 óta foglalkozó rendező darabjainak sikerei is alátámasztják: 2012-ben a szabadkai Népszínház Magyar Társulata mutatta be a *Virrasztókat* Hernyák György értelmezésében, a 2013-as POSZT-on a Színházi Dramaturgok Céhe a *Skizopoliszt* minősítette a Nyílt Fórum favoritjának, 2014-ben pedig a nyíregyházi Mórincz Zsigmond Színházban tartották a Tasnádi Csaba rendezte *Tetkó* premierjét.

A könyv szövegeit a bennük megképződő, a kitörés lehetetlenségének mementójául szolgáló téren kívül a rendkívül expresszív lénárdi nyelvezet kapcsolja össze. Ez az igencsak kifinomult nyelvhasználat azonban néhány alkalommal önmaga paródiájává silányul. Amikor például a *Virrasztók*ban a műveletlensége miatt állandóan csúfolt Dominik magabiztosan kokottozza le a vécénénit, az egész figurája hiteltelenné válik. A különböző háttérű karakterek gyakran egymással megegyező módon fejezik ki magukat, és mivel nincs egyéni hangjuk, a dialógusaik egybefolynak. A nyelvi szempontból legautentikusabb szereplő a *Skizopolisz* webkamerás szexoldalat fenntartó taxisofőre, Ede, akiben mintha Jancsó Miklós filmsorozatának egyik clownja, Kapa köszönne vissza.

Ha már a kikacsintásoknál tartunk: mind a négy drámában fellelhető valamilyen bölcsészcsemege. A *Virrasztók* hemzsege a Rilke- és Shakespeare-idézetektől, bonyolult kapcsolati hálója pedig a középkori viszonyokat tükrözi. A Bensedin-függő takarítófiú az eredeti neve, a Tamás helyett Trisztánnak hívatja magát, sőt egyszer „az aszexualitás vitézeként” is hivatkoznak rá, szíve hölgyének, a restitulajdonos Ajsának ugyanis sokkal inkább a lelke, főként az inszomniás látomásai izgatják, semmint a teste. Ezekből lehet aztán – trubadúr módjára – dalszövegeket írni, hogy Londonban ünnepelt sztár lehessen általuk. Kapcsolatuknak nem az vet véget, hogy Ajsa az újonc pénztárossal csalja meg a lovagját, hanem hogy Trisztán talál magának egy másik múzsát Mása, a Párizsból szökött egykori prostituált személyében. Noha az égi és földi szerelem határvonalai lassan elmosódnak, Trisztán „megtamásosodik”, ez a történet sem olyasféle keserédes happy enddel fejeződik be, mint amilyenre a gyakorlott olvasó számítana egy vasútállomás éjszakai monotoniját figyelve. Az epilógus mégis kissé erőltetett: polaroidfelvételeket meglevenítve láthatjuk, mi történik a szereplőkkel a jövőben, akárcsak a hollywoodi romantikus vígjátékokban.

A keletkezési sorrendben következő *Csontvacsora* műfajmegjelölése *Satyricon tizenkét képben*, és Fellini Petronius-adaptációjára nem csupán

mozaikosságával, töredékes szerkezetével, hanem társadalomkritikai élével is emlékeztet. Egyébként utalások tekintetében ez a legtelítettebb darab, és éppen ez teszi túlzottan modorossá, erőszakoltan filozofikussá, ezáltal pedig a kötet leggyengébb részévé. Tele van *Zabhegyező*-allúziókkal. Holden Caulfielddel ellentétben azonban Patrik esetében kiderül, hova tűnnek el a kacsák télen, ha befagy a park tavának vize: megeszik őket a hajléktalanok. A főszereplő emiatt az illúzióvesztés miatt, áttételesen a HIV-pozitív tesztje által felismert emberi kannibalizmus okán van folyamatos mozgásra, lényegében menekülésre kárhozthatva.

A *Skizopolisz* című dráma alcíme szerint maskarádé, és valóban, mindenki valaki más jelmezét viseli benne. A szegény fiú le sem veszi a zakót, zárkózott jellemének totálisan ellentmondva internetes oldalakon maszturbál, és noha klausztrófóbiás, liftekben és vécékben kénytelen vetkőzni. A gazdag kamasz szakadtan öltözködik, és hiába van mersze szexszel zsarolni a tanárnőjét, a rémálmai hatására megszeppent gyerekké változik, aki menthetetlenül beleszeret az őt istápoló pedagógusba. A Pókháló Barbie-nak gúnyolt irodalomtanárnő titokban erotikus regényeket fabrikál tonnaszámba. A kukkolással az idejét elűtő, régimódi ruhákat hordó, csipkébe burkolózó szomszédasszonyról pedig kiderül, hogy fiatalkorában igazi hippiként nudista volt. A város Szabadkára emlékeztető díszletei a darab végére összeomlanak, ugyanúgy, mint a szereplők megkérdőjelezhetetlen értékekbe vetett hite.

A *Tetkó* egy soha el nem készült sárga rózsás tetoválás sztorija. A beteljesületlenségtől megcsömörlött falusiak rátámadnak a számukra érthetetlen szabadságban élő lunaparkosokra. Felégetik azt az erkölcsi fertőt, amiben szerintük a vándorcigányok fetrengenek, de a legnagyobb meglepetésükre a látszólag feddhetetlen rendőrtiszt továbbáll a megbélyegzettekkel. A homoszexualitását ezzel nyíltan felvállaló, vágyait beváltó fiatalember lesz ezáltal a kötet első olyan szereplője, akinek sikerül kiépnie Skizopolisz falai közül. Ez a gesztus tehát a bizonyíték számunkra, skizopolisziak számára, hogy van élet a falakon túl is.

És ami mögötte van

Hász Róbert: *Ígértföld*. Forum, Újvidék, 2015

Jóslatot vált valóra legújabb regényében Hász Róbert, pontosabban egy jóslat bekövetkezése utáni jövőképet fest, még pontosabban: Alois Irlmaier jövőndölésének két részlete közé ékelve művét – az antiutópia műfájának bizonyos vonásait is magán viselő – utópiaregényt ad az olvasó kezébe. A közbeékelés a szöveg szintjén is megtörténik, ugyanis az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában 2015-ben megjelent *Ígértföld* első fejezete előtt Pio atya egy jóslatát idézi a szerző, majd beemeli Alois Irlmaier prófécijának egy apokaliptikus hangulatot idéző részletét, a regény végére pedig ennek a bőség eljövételére vonatkozó szakaszát helyezi, még ha a cselekményszál nem is feltétlenül ide fut ki.

A nagyjából hét évtized múlva „várható” regénybeli jövőben az Irlmaier-jövőndölés egyes jelenségei történelmi tényként, az emberek, illetve az emberiség sorsát a világháborúknál is nagyobb mértékben megváltoztató mozzanatok formájában jelennek meg, így olyan világkép tárul az olvasó elé, amely bizonyos szempontból akár ellentettje is lehet mindennapjaink valóságának. A szöveg jelenének társadalmi és politikai viszonyai a szereplők párbeszédeiből bontakoznak ki, viszont míg a *Júliával az út* című regényében jó alapot ad a párbeszeden át történő múltismertetésnek a szerző, addig az *Ígértföld* ilyen célzatú párbeszédei helyenként a természetellenesség felé húznak. Másfelől ez azzal indokolható, hogy a Nagy Összeomlás rendkívül erős traumaként van jelen a regényben, így a szereplők megszólalásaikkor a vártnál gyakrabban tematizálják, s kétségkívül ily módon a cselekményszál előrefutásával párhuzamosan sikerül a regény jelenét ismertetni. Ennek eredményeként az olvasó az egyes megszólalásokból, illetve jelenetleírásokból – mint mozaikkockákból – építheti fel a regényvalóval kapcsolatos ismeretanyagát.

A *Végvár* szerzője legújabb regényének középpontjában is egy falakkal körbevett, a külvilágtól elzárt terület áll, az *Ígértföld* enklávéja azonban a

jóslat utáni valóságban nem töltökezik természetfeletti tartalmakkal, racionalis tettek és döntések teremtik meg elszigeteltségét. S ahogy a *Végvár* című regény közvetve, áttételesen az egykori Jugoszlávia széthullásának miliójéhez kötődik, az *Ígéretföld* a kisebbségi létélményhez kapcsolható, illetve abból merít, hiszen az enkláve lakói valójában a Nagy Összeomlás túlélő hollandok, akik Magyarország területén találtak új hazára. Ellenében azokkal a holland telepeseikkel, akik más országokban telepedtek le, az enklávéban élők nem olvadtak be az őket körülvevő társadalomba, a magyar államvezetéssel kötött kompromisszum értelmében megtarthatták hagyományaikat. „Mi nem vagyunk olyanok, mint a külvilág a falakon túl...” (28) – mutat rá az enklávébeliek vezetője egyebek mellett arra is, hogy a Nagy Összeomlás hatására nem csak kihalt a világ lakosságának fele, hanem az életben maradók visszajutottak a társadalmi és technikai fejlettség egy kezdetlegesebb szintjére, a hollandok pedig a hagyományokkal ezt a szintet is nagyrészt megtartották, nem engedtek át falaikon semmit az újraépülő világ hatásaiból. A hollandok „ígéretföldjét” szegélyező kétméteres betonfal a két kapu ellenére is szinte teljesen elzárt teret teremt, amelyből csak a falon kívüli földek megművelése céljából juthatnak ki a hollandok, így az integrálódásuk is meg van akadályozva. A kontraktus értelmében kötelesek elsajátítani a magyar nyelvet, viszont a magyarokkal folytatott párbeszédnek több helyen is a holland nyelvhez ragaszkodásukat bizonyítják, a kétnyelvű szóváltás pedig a szöveg meghatározó jellemzőjévé válik.

A regény a bezártság problematikáját dolgozza fel – „Minden nemzet falak mögött él. Csak a mi falunk látszik is” (26) –, s olyan kérdéseket feszeget, hogy vajon fel- és kiszabadíthatóak-e azok, akik jól érzik magukat bezárva, s vajon a szinte diktatorikus szigor mellett mennyiben alakul ki az emberekben a külső világ iránti vágy, egyáltalán kialakulhat-e, ha nem ismerik azt, ami iránt vágyakozhatnak. A Nagy Összeomlás után újjáépülő világnak egy olyan pillanatát ragadja meg és tárja az olvasó elé Hász Róbert, amikor a társadalom tagjai a viszonyok konszolidálódását követően a túl szigorú szabályok ellen lépnek fel, éljenek akár az elzáró betonsávon kívül vagy belül: ez a szituáció a szabályok kijátszását vagy éppen megdöntését tolja előtérbe. A kötet kiválóan illusztrálja a váratlanul adódó helyzetekkel élni tudó, illetve azokat kihasználó emberek sorsfordulását, szembeállítva azzal, hogyan válhatnak nemzetek kiszolgáltatottá a tényezők sajnálatos, negatív összjátéka miatt. Hász Róbert több helyen is a kötetmegjelenés valóidejének szinte szatirikus, drasztikus ellentétes képét adja, például amikor a németeket és a skandinávokat taszítja a létminimum alatt tengődő vendégmunkások sorsába, akiknek egyedül a bérelt földek

megmunkálása adhat vajmi kereseti lehetőséget, vagy amikor a Magyarországon élő cigány társadalmat a legtehetősebbek közé emeli, ők ugyanis ki tudták használni a kínálkozó kereskedelmi potenciált. Ilyen meglepő jelensége a regényvalóságnak, hogy – mintha száznyolcvan fokos fordulatot tett volna a migráció hulláma – az emberek a Mediterrán Unió, illetve a felvirágzó Athén felé vándorolnak a jobb jövő érdekében, ezt a hullámot pedig az ott élők igyekeznek megfékezni. Ebben a kizökkent világban, az elnéptelenedett Alföldön, a Tiszától mintegy tíz kilométerre, egy elemeire hullott társadalom darabjából létrejövő holland enkláve lesz a betonfalak közé zárt múlt, ahol riksák járkák az utcákat, a tereken a régi házára emlékeztető, de az attól való elszakítottságban szinte értelmét veszítő emlékművek (hajó, malom) sorakoznak, ahol az embereknek még a viselkedését, kinézetét is központilag határozzák meg, s ahol – a múlt hibáira hivatkozva – a társadalom érdekeit helyezik előtérbe az egyénével szemben. Az emberiség egésze a külső hatások miatt visszalépett a civilizációs fejlettségben, a holland enkláve pedig ezt az állapotot konzerválja. Ebben az elszigetelt térben, ahová ugyan beköltözhetnek a kinn élők, de ahonnan az enkláve lakói nem juthatnak ki, egészen más élet folyik, mint a falakon kívül, a legmarkánsabb jelenségek azonban itt is feltűnnek: a Családnak nevezett titkosszolgálat a falon belüli történetek igazi irányítója, felüti a fejét a korrupció, lázadást előkészítő szerveződések alakulnak, s az uralkodó elit túlzott meggazdagodására is egyértelmű jelek utalnak.

Az *Ígéretföld* azt a feszült helyzetet írja le, amelyben a különböző irányultságú erők az elzárt egységet bontani és bomlasztani kezdik: a betonfalakon kezd átszűrődni a külvilág, amelynek törekvései visszafogottabb vagy erőteljesebb mértékben, de a fal megbontására irányulnak, s az olvasó azzal a helyzettel szembesül, amikor a hermetikusan elzárt rendszer a különböző feszültségek hatására képtelen megtartani egységét. Jelzésértékű, hogy a fal megbontását, ugyancsak területnövelés céljából, de a belső hatalom is sürgeti, tehát egészen egyértelművé válik, hogy a fal által körbekerített terület nem elegendő mindahhoz, ami ezen a ponton koncentrálódik: emiatt a külső romboló hatások is sokkal erőteljesebben csapódhatnak le rá.

A regényben folyamatos hangsúly esik „az előtérben levők” és „a háttérben maradók” kettősségére, illetve bizonyos esetekben határozott ellentétükre. A legszembetűnőbb ilyen opposíció, hogy a kötet a címbe is emelt enkláve regénye, viszont két személy történetén keresztül nyílik fel a benti zárt világ, a körülöttük zajló események viszik előre a cselekményt, s lényegében az ő mikrovilágukból látunk rá a társadalmi szintű jelenségekre, amelyek ehhez a cselekményszálhoz viszonyítva mögöttesként jelennek

meg. A szóban forgó főszereplők valójában összekötők, tehát a belső és a külső politikai hatalom közötti kapcsolatfenntartók, s egyben szimbolikusan is a falon való átjárhatóságot jelenítik meg, annak minden mellékzöngéjével. A regényben három olyan szereplő tűnik fel, akik az összekötői munkakör jelen idejű vagy egykori betöltői, s hármójuk élettörténetét vizsgálva egyrészt hasonlóságokat fedezhetünk fel, másrészt viszont az elzártság fokának kiváló mutatói is ezek a sorsok. Az éppen hivatalban levő összekötő és helyettese, valamint az enklávében élő, korábbi összekötő is holland nőbe szeretett bele, viszont ezeknek a kapcsolatoknak az alakulástörténete egészen eltérő. Forgács Tamás, a legidősebb férfi még kénytelen volt feladni a falon kívüli életét, beköltözött az enklávéba, Szalma László titokban tartotta szerelmi életét és közös gyermeküket, de reménykedett, hogy egyszer esetleg kijuttathatja kedvesét az enklávéból, Lakatos Lajos helyettes összekötő szerelme viszont a fal megbontásával képzelte el a jövőt. A két idősebb férfi esetében ennek lehetősége még jóformán fel sem merült, viszont Lakatos Lajos kiházasítási kérelmet nyújtott be, noha tudvalevő volt, hogy ezt az enkláve Nagytiszteletű Tanácsa nem hagyja jóvá, mert a döntés precedensértékű lenne – éppen ezért válhatott ez a bonyodalmak egyik kiváltójává. Az összekötők kedveseinek viselkedése, jelleme is tünetértékű, hiszen időrendileg lényegében a külső világ iránti egyre nagyobb fokú nyitottságot fedezhetünk fel esetükben.

A cselekményszál a két hivatalban levő férfival történő események mentén fut végig, ezek hátterében azonban olyan aktivitások folynak, amelyekről csak utólag szerezhetünk tudomást, miután kifejtették hatásukat. Az erre utaló különböző jelek, jelzések, a kiszámíthatatlan következményekkel járó cselekedetek – mint amilyen Szalma László korrupt viselkedése, illegális engedélykiadása – detektívregénybe illő módon készítik és vetítik előre azt az eseményt, amelyet az egyre feszültebbé váló hangulat szinte szükségszerűvé tesz. A cselekmény csúcspontjaként az ENSZ-misszió kirobbantja az enkláve falának egy részét, méghozzá a beavatott helyettes összekötő és kedvese segítségével, középutat keresve a bezártságot követelő vezetők meg az enkláve felszámolását sürgetők szélsőségesége között. Elvárásaik szerint így „[a] felesleges gőz kiszabadulhat” (152), tehát szabad elhatározásból távozhatnak vagy maradhatnak a hollandok, mindennek végkimenetele azonban bizonytalan marad, de – ha csak ideiglenesen is – megtörik a fal szigetelő szerepe.

Hász Róbert *Ígéretföld* című – számos esetben szimbolikus és metaforikus tartalmakkal kiegészülő – regénye a főszereplők személyes vágyainak beteljesülésével zárul. A megnyílt fal Szalma Lászlónak lehetőséget ad arra, hogy addig titkolt családjával folytassa életét, Lakatos Lajos pe-

dig szintén a külvilágban keresheti a boldogságot kedvesével. „Gyakorlatilag észrevétlen volt a résen való áthaladásuk, a kocsik kerekai éppen csak egy aprót döccentek a két világ határán” (159). A rés megnyílása pedig nemcsak a behatárolt területen hoz változásokat. Az elnéptelenedett Alföldet, a regény utolsó mozzanataként, jelképesen elhagyja az az idős ember, aki az egykor ott élő magyarság talán utolsó képviselője, s aki minden körülmény mellett és ellenére kitartott a természet által visszakövetelt területen, hozzátartozóinak sírjai felett őrt állva. Távozásával azonban „helyet biztosít” azoknak a hollandoknak, akik a fal árnyékát és béklyóit hátrahagyva keresnek letelepedési helyet, s van bennük elég erő a sivár táj újranépesítéséhez, további gyökeres változások mechanizmusainak elindításához. A felfokozott hangulat eszkalációját megjelenítő regény azt már csak sejteti, hogy a prófécia pozitív kicsengésű részlete is teljesülhet.

„Ússzál tovább, fiam, ha beledöglesz is!”

Totth Benedek: *Holtverseny*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014

Totth Benedek igazi írótehetség. Ezt láthattuk már a fordításait illetően is, kiválóan ültette át magyarra többek között Cormac McCarthy, Hunter S. Thompson, Aldous Huxley, Chuck Palahniuk és Neil Gaiman regényeit. Hatásuk nem maradt el, regénye magán viseli amerikai elődei-
nek jegyeit, hollywoodi akciófilmekbe illő, eltúlzott jelenetekkel kialakított viszont egy külön világot, amely nagyon mai, és akár mi is élhetnénk benne. Egy túlzásokkal megfestett, agresszióval, szexualitással, káromkodással teli magyar kisvárosba kerülünk, ahol négy kamasz fiú mindennapjaiba nyerhetünk betekintést. Totth Benedeknek, ahogy a vele készült interjúkban is elmondta, nem áll szándékában valós magyar kórképet rajzolni. Szándékosan van minden felnagyítva, hogy kellőképp szájba vágja az olvasót, ahogy Dragomán György ígéri a kötet hátoldalán.

Az első fejezetben megismerhetjük a regény négy főszereplőjét, a narrátort, két úszótársát, Kacsát és Zolikát, valamint a vízilabdázó Bóját. Ha le akarjuk egyszerűsíteni a mindennapjaikat, akkor azt mondhatjuk, hogy edzenek, iskolába járnak (amikor van kedvük), ismét edzenek, kikapcsolódásként pedig tépnek, szívnak, mindenféle partidrogot szednek és isznak. Ezek az örült bulik pedig egyre rosszabbul végződnek. Látszólag semmi sem érdekli őket igazán a sporton és a kábítószeren kívül. Bár a kritikusok előszeretettel tekintik a fiúk világát egyenlőnek a nihillel, a regény során mégis meggyőződhetünk arról, hogy hosszú távon mindnyájuknak komoly céljai vannak. Kacsá az alfafím, már a regény legelején is láthatjuk, ő vezeti az autót és dirigál a többieknek. Ahhoz, hogy egyensúlyban legyen az élete, neki kell lennie a legjobbban az úszócsapatban, minden jó csajnak az ő lábai előtt kell hevernie, és mindenkinek tartania kell tőle. Hatalmas befolyással bír, a szülei „kögazdagok”, háromszintes házban laknak, napozóterasszal, tenispályával, négypályás medencével, jakuzzival,

szaunával, sókabinnal, szoláriummal. Mindene megvan, amit csak szeretne, és büszke erre, ami abból is látható, hogy a szobájában látható helyre rakja azt a katalógust, amelyből a több százezer forintos bútorokat válogatta össze. Ő szerzi be a drogokat a többieknek is, így főleg érdekkapcsolat alakul ki közöttük barátság helyett. Érzelmileg nagyon fejletlen, nem érez bűntudatot, empátiát, fájdalmat. Az egyetlen érzelem, amit láthatunk nála, az a düh, az agresszió. Hasonlóképp hajtja a győzelem a narrátort is, azzal a különbséggel, hogy ő nem mindenáron akar a legjobb lenni. Számára a győzelem az adrenalinval függ össze, ami talán a boldogságot jelenti a számára. „Még a dobogón állok, de már leveszem az érmet. Nem érdekel ez a felhajtás, az adrenalin a lényeg” (176). Ami igazán motiválja úszás közben, hogy Kacsát akarja felülmúlni, őt akarja legyőzni, hiszen tudja, hogy sokkal jobb úszó nála. Bója is az első közé akar bekerülni, mivel ő az örökös második a bátyja árnyékában. Számára az egyetlen út a boldogsághoz, ha jobb lesz a kétszeres olimpikonnál, és ezzel be tudja bizonyítani mindenkinek, hogy igazán jó vízilabdázó. A kamasz fiúk csapatának pedig azért is fontos tagja, mivel ő tudja legolcsóbban beszerezni az orvosi igazolásokat.

A fiúk egy teljesen érzelemmentes világban szocializálódtak, ahol csak a bűn és az ok nélküli agresszió létezik. „Megkeresem a távirányítót, kapcsolatok. A washingtoni zsaruk szitává lőttek egy fazont, aki egy akkus csavarozóval a kezében kilépett a háza tornácára. Azt hitték, fegyver van nála. New Yorkban egy drogos csaj berakta a gyereket a mosógépbe a szennyessel, és ráküldött egy kilencvenfokos szárító programot. Bagdadban robbantottak. Mindenki meghalt” (35). Ezt a világot látják a tévében, rablást és verekedést az utcákon. Mérhetetlenül sok pornót néznek, amivel egyrészt a feszültséget próbálják levezetni, másrészt a szexualitás számukra összekapcsolódik az erőszakkal, hála a mindenféle kötözös pornónak, BDSM-nek, DP-nek. Számukra a szex is csak egy eszköz, amivel könnyíteni tudnak a rájuk nehezedő terheken, és a pillanatnyi élvezet hamis boldogsággal tölti el őket. Már ha egyáltalán boldogok lesznek. A könyv hasábjain mindössze kétszer jelenik meg ebben a formában ez a szó. Egyszer, amikor a Fehér Orrszarvúban pogózik a narrátor. „Valaki üvölni kezd, mintha belevágtak volna egy kést a hátába, de ahogy felnézek, látom, hogy semmi baja, csak boldog” (111–112). A másik szöveghely pedig az, amikor Bandibá, az edző a versenyen teljesített idő látán nem boldog. A fiúk nem tudják megragadni a boldogság fogalmát. Csak jól akarják érezni magukat.

A társadalom tehát nem segít az érzelmi szocializációban, de a család sem. Bár Kacs szülei együtt élnek, egyáltalán nem mutatnak példát a gyer-

rekeknek. Az anya életében a legfontosabb, hogy nagy mellei legyenek, jó alakja, és a sminkje is mindig rendben legyen. Az apa üzletember, valószínűleg a nem túl becsületes fajtából. „A földet kapargatom a körömöm alól, és azon agyalok, mekkora mázli, hogy nem ástunk ki valakit, amikor elföldeltük azt a szerencsétlen macskát. Kevés olyan pont van a kertben, amit nem látnak a térfelügyelő kamerák. Kacsa faterja meg elég gyakran keveredik vitába az üzleti partnereivel, akik aztán nyomtalanul eltűnnek” (105). A szülők közötti viszony is felszínes, érdekeken alapul. Zolika apja például „tiplizett”, húga erkölcstelen, ami Totth Benedek világában egyáltalán nem meglepő. Az anyjáról sem tudunk meg sokat azonkívül, hogy nem sokat törődik a fiával, ha nem az úszásról van szó. Csak napokkal a fiú eltűnése után kezdi el kerestetni a rendőrökkel. A narrátor is csonka családból származik, bár nehezen megállapítható, hogy az apja elhagyta őket vagy pedig meghalt. Egy szöveghely kivételével – „Mióta fater meghalt, anyám nem tud éjjel aludni” (34) – úgy beszél, mintha az édesapja saját akaratából hagyta volna el őket. A fiúk egyetlen apaképpel rendelkeznek, mégpedig az edzőjükével. Bár Bandibá alkoholista, veri őket, ha rosszul teljesítenek, mégis ő az egyetlen olyan ember a környezetükben, aki igazán törődik velük, és fontos a számára, hogy a fiúkkal minden rendben legyen. Habár tekintélyét igyekszik fenntartani látszólagos szívtelenségével, ennek ellenére, amikor a főszereplőt verseny után megüti Kacsa, Bandibá érezteti törődését a narrátorral. Mintha védekezne, hogy bár az ő oldalán áll, Kacsa befolyásával még ő sem tud szembeszállni. „Nem mondok semmit, nem is várja, aztán még egyszer elmorogja, hogy szedjem össze magam, meg a többi faszágot, a homlokát ráncolja, összevonja a szemöldökét, az arcomba bámul, és figyelmeztet, hogy találjak ki valami hihető magyarázatot, mire hazaérek, hátha az anyám kérdezősködni kezd. [...] Én meg csak bólogatok, mint a hülye, és közben azt érzem, hogy olyan furcsa bratyizós hangulatban van az öreg, még a vállamat is megveregeti, amikor búcsúzóul azt mondja, »most pedig mars haza, fiam, nehogy édesanyád aggódni kezdjen«” (192–193).

Visszatérve a karakterekre, Zolika már a kezdetektől fogva kilóg a csapatból. Magyarázhatjuk ezt azzal is, hogy a fiú a leggyengébb láncszem, akit a legkönnyebb feldühíteni, zavarba hozni és folyamatosan bántani, viszont ez részben zsákcába vezet. Zolika fizikailag egyáltalán nem gyenge, az edzéseken a legjobb formáját hozza, ő a váltó egyik legjobb embere. Kacsa ezért is szeretné mindenképp megalázni és kizáratni a versenyből, mert tudja, hogy jobb nála. „Korán elkezd hergelni magát, hogy amikor feláll a rajtköre, tényleg elhiggye, hogy mindenkit le tud nyomni, hogy mindenkit le *kell* nyomnia, minket is beleértve. Persze ezzel minden-

ki ugyanígy van, de Kacsá veszi a legkomolyabban a dolgot” (169). Kacsá kialakította a saját világát, ahol ő mindenki felett áll, és az úgynevezett barátai az alattvalói, akik mind csak eszközök céljai elérésében. Ez már önmagában ok lehet Zolika elleni agresszióját tekintve, hiszen a regény elején megpróbálja a fiút vízbe fojtani pusztán azért, mert jobbnak bizonyult nála. Bár elvicceli társaival az esetet, számos előreutalás történik a szövegben, ami Zolika halálát implikálja (Kacsá felkeni a falra, potencianövelőt tesz az italába verseny előtt, folyton provokálják egymást). Véleményem szerint van egy mélyebb oka is annak, hogy miért éppen Zolikát ölik meg Kacsáék, és miért nem a narrátort, aki teljesítményét tekintve szintén jobb Kacsánál, valamint az összes piszkos ügyükkel tisztában van, bár-mikor feljelenthetné őket. Zolika az egyetlen olyan szereplő, aki mélyebb érzelmeket tud táplálni mások iránt, a többi fiú viszont nem tudja felfogni és feldolgozni az emóciókat. Ez vezet a tragédiához. Zolika beleszeret Nikibe, Kacsá „barátnőjébe”. Indokolt az idézőjel, mert Kacsá nem táplál semmilyen érzelmet Niki iránt, csak a birtoklási vágy hajtja. Kacsá nemcsak Nikivel, hanem annak húgával, Vikivel is kavar. Meg voltaképp minden lánnyal, aki él és mozog. Azt viszont nem tűri el, ha valaki el akarja venni a tulajdonát. „Belerakja a közösbe”, bármelyik fiú együtt lehet vele, de az irányítás az övé marad. Bármikor, bárkitől megvonhatja az általa felajánlott dolgokat. Ezért jelent számára Zolika veszélyforrást, hiszen „Zolika is jóképű srác, ha nem lelkezne annyit, sokkal több csaja lehetne” (201). Kacsá belátja, hogy Zolika egyre jobban úszik nála, sármos és birtokában van egy olyan képességnek, amely Kacsában soha nem is lesz meg, ez pedig az érzelmek felismerése és feldolgozása. A lányok egyre jobban vágyanak az érzelmekre, tartozni szeretnének valakihez. Ezért borul ki Viki, amikor megtudja, hogy Kacsá (a gyilkosság után) moziba viszi a nővérét, hiszen olyat egy lánnyal sem tett addig. Kacsá még az emberáldozattól sem riad vissza, hogy demonstrálja hatalmát, megfélemlítse azokat, akik el akarnak távolodni tőle. Ezek a burkolt érzelmek leginkább egy-egy szóban, félmondatokban érhetők tetten, mégis nagy jelentőségük van a végki-menetel szempontjából.

Amit több kritikus is kifogásol a regénnyel kapcsolatban, az a nyelve-zete. Ezt is szándékos túlzásnak találhatjuk, de talán pontosabb, ha azt mondjuk, ez adja a könyv hitelességét. Ebben a világban másképp nem is lehetne megszólalni. Már az első mondatban felüti ezt az alpári hangne-met, amit a regény végéig fenn tud tartani. Ha csak egy pillanatra is ki-lengene, nem lenne hihető. A karakterek, némi túlzással, a mai fiatalok-ról mintázódtak, akik nem finomkodnak, ha egymás között beszélget-nek. Mivel a regény egy nagy belső monológnak is felfogható, amelyben a

protagonista-narrátor elmeséli azt, ami éppen történik velük, nem várható el, hogy választékosan, káromkodásmentesen szólaljon meg. Ám a karakter árnyaltságát mutatja az, hogy emellett nagyon tájékozott, választékosan is ki tudja fejezni magát. A tévében (ha nem vetítenek pornót) leginkább természet- és dokumentumfilmeket néz, így egyáltalán nem kell meglepődnünk azon, hogy egy akvárium előtt állva számtalan halfajtát fel tud ismerni. A narrátor igazán izgalmas és ambivalens személyiség. Ő is ugyanúgy benne van a „kavarásokban”, a balhékban, a drogfogyasztásban, mégis felismerhető benne a jóra való hajlam. Már a regény elején is ő az, aki mentőt hívna az elgázolt öregemberhez, és amikor Kacsát doppingoláson kapja, akkor sem jelenti fel. Nem félelemből, hanem tartásból. „Beköphetném Kacsát a cucc miatt, de az köcsögség lenne, és én nem vagyok köcsög” (191). Körülbelül a könyv felénél jön el a fordulópont, onnan kezdve a protagonista-narrátor valódi jelleme kezd a felszínre törni. Az ominózus jelenet előtt kiderül, hogy Zolika az egyik legjobb barátja. Erre a tényre egy nagyon rövid, de annál fontosabb utalás történik. A főszereplő megáll egykori iskolaigazgatójának háza előtt, és visszaemlékezik arra, hogy az mennyire szadista volt a diákokkal, milyen erőszakosan viselkedett velük. Totth Benedek nem véletlenül adta neki az ironikus Ember Lajos nevet, hiszen a történetek alapján mindennek lehet nevezni, csak a szó pozitív értelmében vett *ember*nek nem. Zolikát is és a narrátort is alaposan elveri egyszer, úgy, hogy a fiúk összevizezik magukat félelmükben. A közös megszágyenyülés az osztály előtt egy életre szóló kapocs a két fiú között, ezért is törődik sokat a narrátor Zolika életével, kettejük viszonyát mutatja be legjobban a többiekhez képest. Látszólag úgy tesz, mintha semmi sem érdekelné, de időről időre visszatér a fiúra, annak lelkivilágára. „Pár másodperc múlva leesik, hogy miért nem ismerem meg egyből: túl lassan megy. Zolika sosem szokott így menni. Egy nyugger mondjuk, örülne ennek a tempónak, de Zolikánál ez már vánorszorgás. Nem tudom, mi baja lehet” (121). „Kettővel előttünk ül, nem forgolódik, csak bámul kifelé az ablakon, még kajálni sem kajál. Mondjuk, leszárom. Tegnap egész nap utánam kajtatott a suliban, nyaggatott, hogy beszélni akar valamiről, de mindig leráztam, edzésre pedig nem jött, pedig akkor talán megkérdeztem volna, mit akar” (159). Amikor Zolika eltűnik, csak a narrátor kezd el azonnal keresni. Amikorra elérkezünk a kisállat-kereskedés jelenetéhez, érezhetjük, hogy az elbeszélőben felgyülemlett minden sérelem, elkezd a lelkiismerete dolgozni, és tudja, hogy valamit másképp kellene csinálni. Belefárad az egyforma napokba és éjszakákba, zavarja az a rendszer, amibe a csapattársai belekényszerítik, így az erőszakra erőszakkal válaszol. Az akvárium összetörése kicsiben a saját

világuk szétverését prezentálja. Azonosítja magukat a halakkal, akik cél-talanul, felelőtlenül csak úszkálnak a nagy semmiben, közben imponál-ni szeretnének a lányoknak, hogy a szexuális kapcsolatban feloldódjanak. „Egy darabig az unott fejű aranyhalat, díszmárnákat, guppikat, neon-halakat, gurámikat, dániókat és harcsákat figyelem. Meg a kedvencemet, a sziámi harcoshalat. Aztán, nem tudom, miért, de elkezdnek rohadtul idegesíteni ezek az ide-oda úszkáló, színes kis dögök, meg az akvárium, az egész állatkereskedés, minden. [...] A második téglá az ötszázliteres akvárium oldalát zúzza szét. A víz elárasztja az üzletet, az utcára is ki-folyik egy kevés, de a nagy része bent marad. A díshalak a hullámokon szörföznek, az uszonyukkal csapkodnak, ott ficákolnak a padlón. Nincs esélyük, hiába dobálják magukat a levegőbe, hiába vergődnek, hiába tá-tognak. Nekik itt nincs levegő. Megpróbálom kigondolni, mi járhat a fe-jükben, de elég nehéz, mert bármi történik, ezek mindig ugyanúgy bá-mulnak. Az előbb, amikor még az akváriumban úsztak, pont ugyanilyen arcot vágtak, mint most, a padlón meg a járdán, ugyanígy lélegeztek, csak persze akkor kaptak levegőt” (129–130). A tetthelyről való menekü-lés közben még kiszúrja a Zsolnay mintaboltot. „Legközelebb ezt fogom elintézni. Kibaszott porceláncsészék” (130). Bár családjának anyagi hely-zetéről nem tudunk meg sokat a történet folyamán, azt mégis gyaníthat-juk, hogy nem állnak olyan jól, mint Kacsá, Bója vagy Nikiék szülei. Így a rombolási vágy nem is a porcelánok ellen irányul, hanem a feltételezett birtokosai ellen.

Innentől kezdve pedig az elbeszélő kezdi magát kivonni a közös bal-hékból. Hiszen négyük barátsága pontosan azon az elven alapul, mint az úzásban a váltó arany szabálya: „Ha elcseszed a váltót, te cseszed el, de ha nyerünk, akkor együtt nyerünk” (175). Megelégteli Kacsá egyedural-mát, Zolika folytonos szívatását. Nem tudja tovább elviselni, hogy Kacsá a legjobbnak tartja magát, amikor neki van az egyik legrosszabb ideje a váltóban, közben pedig doppingol. Egyre erőszakosabb érzelmek töltik el, ha Kacsára gondol (az érem átvételénél lelökné a dobogóról, legszívesebben összeverekedne vele, a hazafelé úton változatos halálnemeket választ neki), de közvetlenül semmit sem tud tenni ellene, mivel a fiú befolyásos szülei miatt még egy eltiltást sem tudna elérni, ha elárulná a fiú tiltott szerekekkel való élését. Ezért minden edzés alatt érezteti Kacsával, hogy sokkal jobb úszó nála, a 4×200-as váltónál pedig (valószínűleg) készakarva ront, hogy ellenfele ne ünnepeltethesse magát. „Miután mindenki leszáll, Bandibá odahajol hozzám, és azt mondja, tudja, hogy direkt kúrtam el a váltót, amin azért kicsit meglepődöm, mert még én sem vagyok biztos benne, ak-kor meg ő honnan a francból tudhatná” (192).

A regény végére felpörögnek az események, és a protagonista-narrátornak rengeteg feldolgozhatatlan élményben van része. Bebizonyosodik, hogy Zolikát megölték, mégpedig az addig barátoknak hitt fiúk, neki is halálközeli élményben lesz része, hiszen őt is likvidálni szeretnék. Pár hét kórházi kezelés után visszaengedik a medencébe, a versenyzéshez. Ez az egyetlen dolog, ami megvédi az elbeszélőt a teljes örülettől. Az események előtt is a víz jelentette számára a menedéket, most viszont a folyamatos mozgásban levés. „Kipróbáltam a módszert edzésen: amikor a vízben bevillan Kacsá vigyorgó pofája, elkezdek idegből tempózni. [...] Amikor viszont Zolika néz vissza rám a medence aljáról, mindig leblokkolok” (244). Ahhoz, hogy ne gondoljon a borzalmakra, folyamatosan úsznia kell, nem szabad gondolkodnia. A cápákhoz hasonlítja magát. Ha levágják a cápák uszonyát, akkor azok lesüllyednek a tengerfenékre és megfulladnak. Édesapja is ezekről az állatokról jut eszébe, akinek szintén mozgásban kellett maradnia ahhoz, hogy ne haljon meg. A regény utolsó mondata vissza-utal az édesapára, aki a fiú álmában azt mondja: „Ússzál tovább, fiam, ha beledöglesz is!” (58.) Ebből a perspektívából pedig nagyon fontossá válik a regény elején található Joseph Conrad-mottó. Mintha a főszereplő szájából hallanánk az idézetet a történetek után: „Mert hiába gondoltak ők akármit, nem akartam a vízbe ölni magamat. Addig akartam úszni, míg a kimerültség végez velem – és ez a kettő mégsem ugyanaz” (5).

A *Holtverseny*ben egy nagyon jól megírt regényre ismerhetünk. Nincsenek felesleges mondatok, minden a helyén van. Számtalan popkulturális utalás található a szövegben, még a legjelentéktelenebbnek tűnő mondatoknak is súlya van. Mert ha ez a világ csak részben is, de megegyezik az-
zal, amelyben élünk, akkor valami sürgősen javításra szorul.

A pöttyöstől a pixelig, avagy a nagykorúsodó gyerekirodalom

Lovász Andrea: *Felnőtt gyerekirodalom*. Cerkabella Könyvkiadó, Budapest, 2015

Lovász Andrea a jelenkori magyar gyerekirodalom-elmélet és -kritika egyik legnagyobb szaktekintélye. Publikációiban kitüntetett helye van a meseelméletnek, *Jelen idejű holnemvolt*¹ című könyve megkerülhetetlen műfajelméleti munka. Igazi ismertségre a *Gyermekirodalom*² című kiadványról írt elhíresült kritikája révén tett szert. Precíz bírálata³ megsemmisítő alapossággal szedi ízekre a könyvet mind formai, mind tartalmi szempontból. Most megjelent, *Felnőtt gyerekirodalom* című könyve válogatást közöl az elmúlt tizenöt év kritikáiból és tanulmányaiból. A kötet műfaji sokszínűsége (*Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*) a befogadói réteg bővítésének lehetőségét hordozza. Hibriditása, majdnem lexikonsága nem teljes értékű leltárt sejtet, és ez a sokszínű „majdnemség” rányomja bélyegét a kötet egészére is. Ezzel a gyűjteménnyel az olvasó átfogó képet kaphat az elmúlt másfél évtized gyerekirodalmi mozgásairól, irányairól, bár a megcélzott olvasók egy részének („Minden felnőttnek, szülőnek, pedagógusnak ajánljuk.”) okozhat gondot a szövegek befogadása, hiszen bár Lovász Andrea nyelve sok helyen esszéisztikusnak tűnhet, ezzel együtt a korábbi értekező szövegek bonyolultsága is számos helyen vissza-visszaköszön (bár egy nem szakmabeli olvasó valószínűleg főként tájékozódásra használja a könyvet). Ezt a kettősséget a textusok eltérő keletkezési körülményei is fokozzák. Az írások ugyanis főként másodközlések, ám akad

¹ Lovász Andrea, *Jelen idejű holnemvolt*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 2007

² *Gyermekirodalom*. Szerk. KOMÁROMI Gabriella, Helikon Kiadó, Budapest, 1999

³ Lovász Andrea, *Gyermek-irodalom. Vázlat a Gyermekirodalom könyv kritikájához*. In *Új Forrás*, 2001/8. <http://www.jamk.hu/ujforras/010819.htm> (Letöltés dátuma: 2015. 05. 22.)

közöttük harmadközlés⁴ is, a kritikák legtöbbje az *Élet és Irodalom*ban és a *Bárkában*, míg a tanulmányok a *Bárka* mellett többek között az *Új Forrás*-ban, a *Csodaceruza* magazinban vagy a *Székelyföld* lapjain jelentek meg. A szöveg-újrahasznosítás a kötet összefoglaló jellege miatt nem különösebben problematikus, annyiban viszont mutatkoznak hiányosságai, hogy bár valamennyire összefésülték a szövegeket, eredeti megjelenésük helye nem csak a nyelvezetet, de a terjedelmet is befolyásolta: például az *ÉS Ex libris* rovatának kritikái alapvetően rövid terjedelműek, meglehet, nem lett volna hiábavaló ezek bővítése.

A könyv Lovász Andrea privát kánonja mentén épül fel, ahol a kiagyás is értékítéletet közvetít, így lehetséges az, hogy Varró Dániel (bár több Varró-mű borítója és adatai is megtalálhatóak benne) könyveinek bírálata kimaradt a kötetből. Arról nem vagyok meggyőződve, hogy például okáért Szabó T. Anna (akinek két verseskötetével is foglalkozik a kiadvány) versei értékesebbek lennének Varró szövegeinél, ám az igazán sajnálatos az, hogy a kötet nem tartalmazza a *Tiszatáj*-ban megjelent, verses formájú *Túl a Maszat-hegyen* kritikát⁵, amelyben Lovász Andrea kíméletlenül és szórakoztatóan szedi ízekre a művet. A fedőlap érdekessége, hogy bár három illusztrátor (Baranyai B. András, Kárpáti Tibor és Koncz Tímea) figuráinak montázsát tartalmazza, mégis harmonikus, együttélő világot alkot. Ezek után némileg csalódást okozott, hogy az illusztrációkról, illusztrátorokról meglehetősen kevés szó esik a könyvben.

Hiányérzete lehet az olvasónak a címadás okán is, hiszen reflektálatlan marad a gyermek-gyerek változatok közötti elmozdulás motivációja. Maga Lovász is a gyermekirodalom terminust alkalmazta korábbi munkáiban és előző könyvében is, azonban a 2010-ben megjelent, általa szerkesztett *Navigátor*-ban⁶ már a gyerekirodalom szó szerepel. 2011-ben a *Könyv és Nevelés* folyóiratban *Felnőtt gyerekirodalom* címen jelent meg tanulmánya⁷, ott olvasható a következő mondat: „Paradoxonnak tűnhet, de a játszó gyermekirodalom az igazán felnőtt gyerekirodalom” (42). Ezt követően a jelen könyvben címadó tanulmánnyá emelt szövegben is helyet kapott ez a mondat, de a két variáns közötti diszkrepancia tisztázása elma-

⁴ Pl. *A gyermekkor alkímiája* című szöveg a *Forrás* folyóiratban (2006/7–8.), majd a *Jelen idejű holnemvolt* utószavaként jelent meg, bizonyos részeit pedig önálló kritikaként/értelmezésként az új könyv is átvett, pl. SCHEER Katalin, *Nefelé. Kalandos történet kedves és kedvetlen gyerekeknek* (137–138).

⁵ Lovász Andrea, *A költészet kaptatóin*. *Tiszatáj*, 2004/8. 93–103.

⁶ *Navigátor. Kortárs gyerekirodalmi lexikon*. Szerk. Lovász Andrea. Cerkabella Könyvkiadó, Budapest, 2010

⁷ Lovász Andrea, *Felnőtt gyerekirodalom*, *Könyv és Nevelés*, 2011/2. 78–88.

radt. Kézenfekvő értelmezés lehet a szakító gesztus a korábbi, kritikával illetett *Gyermekirodalommal* szemben.

A címadás provokációja, hogy a felnőtt jelző alapján feltételezhetően létezik/létezett egy gyermek gyerekirodalom is, amely különbözik a felnőtt (komoly?) állapottól. A két stádium megléte a gyerekirodalomnak nevezett irodalmi közeg fejlődését feltételezi. Lovász Andreánál ugyan megjelenik a „professzionálisabb gyerekirodalmi szövegek létrejötte” kifejezés (29), de a folyamatok bemutatása az úgynevezett felnőtt és gyerekirodalom közötti határ elmosódására utal, ennek megfelelően annak buktatóira is felhívja a figyelmet.⁸ A felnőtttség ugyanakkor a gyerekirodalom elméleti diskurzusai felől erőteljes többlettudást, komolyabb viszonyulást sugalmaz.

A kötet lexikonszerűségét a lapszálon futó idézetek és kiadási adatokkal ellátott borítók erősítik. De pont ez a lexikonszerűség zavarja meg a lineáris olvasatot, amely – legyen az a szöveg mégoly tagolt is – egy tanulmány esetében kívánatos lenne, ugyanez a rövid kritikáknál talán kevésbé zavaró, még ha több oldalon futó citátumról is van szó, azonban a könyv formátumából eredő kis betűtípust megsínyli ezen idézetek olvashatósága is. A borítók szerepeltetése vizuális lábjegyzetként is funkcionál: Hans Heino Ewers könyvének adatai kikerülnek a lábjegyzetből, a borító képe a szöveg mellé ékelve azonban helyettesíti azokat, máshol viszont kissé kaotikus a szöveg és a kép viszonya.

A tanulmány- és kritikagyűjtemény a magyar gyerekirodalomban nem példa nélküli, gondolhatunk itt például a Bognár Tas⁹ vagy Boldizsár Ildikó¹⁰ írásait megjelentető könyvekre. Tanulságos egy teoretikus/kritikus szövegeit nagy dózissal olvasni: felismerni a visszatérő panelekből építkező struktúrákat, a szófordulatokat, a szókincset, a stílust. Lovász Andrea szövegeiből kirajzolódik egy konzekvensen végigvitt, erősen elméleti alappozású, kritikai-értelmezői attitűd. Befogadásesztétikai és hermeneutikai értelmezési stratégiák egészülnek ki az olvasásszociológia és a pedagógia szempontrendszerével. Lovász kritikái a szépirodalmi szövegek ese-

⁸ „Megfontolásra érdemes az egész kérdéskört érintő gondolat, miszerint a gyerekirodalom úgynevezett felszabadítása tulajdonképpen csak a felnőtt omnipotensztatusát erősíti, a felnőtt-gyerek különbséget szándékozik elmélyíteni, hiszen folyamatosan saját nemtudásával, tökéletlenségével szembesíti a gyerekolvasókat, így az irodalmát felnőttesíti ugyan, de ezzel együtt őt magát gyerekségében konzerálja” (44).

⁹ BOGNÁR Tas, *Gyermekpróza. Világ- és magyar irodalom*. Felsőoktatási tankönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 278.

¹⁰ BOLDIZSÁR Ildikó: *Mese-poétika. Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004

tében nem (mindig) a tévedhetetlen, magabiztos bíráló pozíciójából szólnak, sokkal gyakrabban él feltételes módú ítélettel. A problematikus gócpontokra inkább kérdésfelvetéssel hívja fel a figyelmet, mintsem kíméletlen ledorongolással, mindeközben nyíltan egyértelművé teszi kétségeit. Az olyan esztétikai kategóriák, mint az abszurd, a groteszk, a humor, fontos centrumai gondolatmenetének, ahogyan a zöld (környezetvédő) viszonyulás is, de a kritikus igazán azoknál a szövegeknél van elemében, amelyek egzisztenciális, metafizikai vagy ontológiai síkon is erőteljesen jelentések. Így lesz a Kiss Ottó¹¹ könyvéről írt értelmezése a *Felnőtt gyerekirodalom* egyik legsűrűbb szövegévé (érdekes kettősség, hogy mindeközben ez a fejezet magáról a gyereklíráról, annak folyamatairól nem fogalmaz meg olyan fontos megfigyeléseket, mint az epikai műveket tárgyaló részek). A kötet koherenciáját a tanulmányokban kiemelt fogalmak teremtik meg, ahogyan vissza-visszatérnek a kritikák szövegeiben. A már említett kategóriákon túl a nyelv kérdésköre (úgy is mint nyelvfilozófia), a játék, a kaland, a reflexivitás és az utalásrendszerek (intertextusok és popkulturális utalások) képezik értelmezésének fundamentumait.

Az első, a *Kortárs klasszikusok* című fejezet dichotomikus viszonyrendszerek mentén értelmezi a gyermekirodalomban történő mozgásokat. A klasszikus–modern ellentéppárra épülve pozicionálja a gyermekirodalomról való gondolkodás jelenleg uralkodó nézeteit (ebben a kontextusban a klasszikus az oktatásba beépült szövegeket jelentené). A normatív, alkalmazott irodalom (példabeszédek) és a gyakorlati szempontú, gyönyörködtető szövegek (tulajdonképpen azok, amiket a gyerekek önszántukból olvasnak) között fedez fel ütköző zónát. Ezt a szembenállást hivatott feloldani a klasszicizálódás folyamata. Kézenfekvő megoldás lehetne, azonban kissé utópisztikus elgondolásnak tűnik, hiszen a kiadókon felül nagyon komoly intézményrendszert és progresszív oktatáspolitikát igényel. A jelenlegi helyzet pedig, mint tudjuk, egyáltalán nem ilyen. Ezeket a buktatókat a tanulmányíró is felismeri.¹² Vázlatosan a gyereklíra és gyerekpróza legutóbbi periódusának poétikai alakulástörténetét is megrajzolja, kissé egyenletlenül sorolva a példákat, de még így is impozáns mennyiséggel operálva.¹³

¹¹ Kiss Ottó, *A nagypapa távcsőve*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2009, 120–123.

¹² Ezt mutatják a következő szövegidézetek is: „A tankönyvszerzők válogatása közel sem jelent abszolút értéket” (10), „Az utóbbi egy-két év változásai ugyanakkor korántsem ennyire lelkesítőek” (13), „és az egymást váltogató, kurrens oktatáspolitikáknak köszönhetően, úgy tűnik, ez a hasadásos állapot csak mélyül” (9).

¹³ Például a leprellők közül őt is név szerint említődik, míg az abszurdba és groteszkbe hajló felnőtt képeskönyvek közül egyet sem nevesít a tanulmány írója.

A kötet második bevezetőjében Lovász arról ír, hogy milyen egymást kioltó hatások érvényesülnek a gyerekségről való gondolkodásban. Egy újabb, oppozíciókra épített gondolatmenet vezet el minket a gyerekség irányába tanúsított pszichológiai, pedagógiai viszonyulások sokféleségéig. Az egymásnak ellentmondó vélekedések paradoxonjai mentén jutunk el a gyerekirodalom tartalmi, reflexiós, műfaji, etikai, filozófiai és nyelvi dimenzióinak kiszélesedéséig. A tanulmány írója szerint a gyerekkönyvek beszédmódjában beállt változások magukkal hozzák a gyerekkönyvek világának transzformációját, megjegyzi, hogy manapság a gyerekkönyv sokkal életszerűbb, „nem elhallgat, hanem átfogalmaz; lefordítja, tolmácsolja a gyerekeknek a mindennapokat” (29). Tulajdonképpen úgy válik gyerekkönyvvé, hogy közben profi irodalom lesz, és ez az öntudatra ébredő gyerekirodalom megszűnik gügyögni és takargatni a problémákat. Nem alkalmazott irodalomként funkcionálnak már ezek a szövegek, nem valamilyen tanítás szócsöveiként működnek, így szembe is kerülnek a gyerekeket mindenáron megóvni akaró pszichológiai és pedagógiai „védművekkel”, a gyerekek olvasmányai (itt főleg a szociotartalmú gyerekkönyvekről beszél) paradox módon mégis „beavatásként, gyakorló pályaként, tesztvezetésként, virtuális kalandparkként szolgálnak” (31).

Érdekes megfigyeléseket tesz a mesevilág (összekapcsolva a gyerekkönyvek világával) abszolút etikai rendjének fellazulásával kapcsolatban: az így megszűnő biztonságérzet megingat, és az érzelmi érettség magasabb fokát feltételezi egy ilyen mű. Ennek a folyamatnak az eredményeként a hősök és a kalandok mind fontosabb szerephez jutnak. Ezek a hősök gyakran gyerekfigurák, akiknek az alakja a gyerekirodalom demokratizálódásához járul hozzá, hiszen mind sebezhető, emberi karakterek. Az elveszett biztonságot Lovász az egzisztenciális, saját filozófiában látja helyettesíthetőnek, amely értelmezéseinek egyik fontos pontja lesz.

A mesék kora című fejezetben nem csupán műmesék kaptak helyet: átdolgozott népmesék (Parti Nagy Lajos: *A pecsenyehattyú és más mesék*, Závada Pál: *Harminchárom szlovák népmese*), tanmese (Kiss Ottó: *Szerintem mindenki maradjon otthon vasárnap délután*), rövidtörténet (Darvasi László: *Pálcika*), valamint a gyerekirodalom határán libegő szövegek (Schein Gábor: *Irijam és Jonibe*) is bekerültek a válogatásba. A műfajiság centrális kérdés Lovász Andrea kritikáiban, ennek lecsapódásaként olyan figyelemre méltó értelmezés olvasható ebben a fejezetben, amely Zágoni Balázs *Barni Berlinben* című művét gyerek-beatként határozza meg, vagy Dóka Péter *Lila királylányának* szereplőit görög tragédiák hőseihez hasonlítja (utóbbival könnyebb vitába szállni).

Az újrabangolás címet viselő, gyerekklírával foglalkozó rész a forma, rím meglévő hagyományai mellé az egyre divatosabb gyerekmonológgá alakuló szabadverset emeli ki. Lovász Andrea bevezetőjében elmarasztalja a tartalmat lebontó, csupán a formai bravúrokra épülő verstípusokat. Úgy véli, a halandzsászás és a badarság hiányérzetet teremthet a befogadóban. Ez az aggodalom némiképp feleslegesnek tűnik, hiszen a filozófia–gyerekfilozofálás analógiája mentén a halandzsát is a gyerekség mezőjében, annak természetes létmódjában érdemes elhelyezni.

Az utolsó előtti fejezet, az idősebb gyerekolvasók felé nyitó epikai műveket tartalmazza, amelyek értelmezési stratégiáiban a popkulturális utalásrendszer, a hősiesség és kalandok kapnak fokozott hangsúlyt. Lovász Andrea kitüntetett figyelmet szentel a *Csoda* és *Kósza* könyveknek, és a heideggeri filozófiától a kabarétréfákig feszülő értelmezési ívben tárgyalja azokat. Az, hogy a könyv írója a gyerekirodalom alatt két fogalom (gyerek- és ifjúsági irodalom) összevonását érti, csak az utolsó – nagyon fontos – fejezetben artikulálódik. A *YA* (*young adult*) irodalmat tárgyaló tanulmányának legnagyobb fogyatékosága a rövidsége, hiszen a téma kifejtése többet kívánna: a tanulmány írója is kimondja, hogy itt mennek végbe a leglátványosabb változások. Ebből a nézőpontból visszatekintve a kötet egésze kapcsán némi hiányérzet támadhat az olvasóban.

Vázlatos áttekintést nyújtva, általánosan beszél a *YA*-korpusz jelenségeiről, itt is felmutatva az egyik legfontosabb teoretikus problémát, vagyis az irodalmi szöveg létmódja, a megformáltság és tartalom, a tanító szándék és a különféle olvasatok bonyolult viszonyrendszerének arányait. Az irodalmiság felszámolását jelentő egyirányú olvasatok kiüresíthetik a szöveget, és fennáll a veszélye, hogy „komor példabeszédekké válnak”, írja. Ezen *YA*-művek esetében a téma és a korosztály pszichofiziológiai meghatározottságának korrelációja mintegy felszámolja a kánont is. Ennek hatására már nem a megformáltság tűnik elsődlegesnek, hanem a beleélés által működő referenciapontok. Ellenpéldaként Totth Benedek *Holtverseny*¹⁴ című könyvét említi, mintegy ezzel illusztrálva a könyv kinyilatkoztató zárómondatát, miszerint „[e]lsősorban a megírás milyensége és nem a tartalom avatja irodalomká e könyveket” (202).

A *Felnőtt gyerekirodalom* fontos dokumentuma a nagykorúsodó magyar gyerekirodalomnak, hiszen értékítéletei, egységes szempontrendszer szerint végigvitt értelmezései fontos viszonyítási pontként működtethetők. Mindezek mellett azon tanulmányai/kritikái az igazán hitelesek és kiemelkedőek, amelyek esetében az értelmezés mögött felsejlik a szöveg öröme is.

¹⁴ TOTTH Benedek, *Holtverseny*. Magvető Kiadó, Budapest, 2014

Kárókatonák a zentai színpadon

Zentai Magyar Kamaraszínház: *A kárókatonák még nem jöttek vissza*

Mikor először hallottam, hogy Gion Nándor *A kárókatonák még nem jöttek vissza* című regényét viszi színre a zentai társulat, valamiféle elégedettséget éreztem, ugyanis eddig nem azt láttam, hogy igazán megtalálták volna önmagukat a színpadon, úgy éreztem, hogy ez idáig nem letek még rá arra a drámára, amelyben igazán felszabadulhatnak, amely pontosan rájuk van szabva. Huszonéves színészekről van szó, akiket fiatalos szerep-körben szerettem volna látni. Jó volt az *Egérfogó*, jó volt *A fősvény* is, mégsem éreztem úgy, hogy ez az ő darabjuk lenne. Fiatalok, energikusak, kreatívak. Kell nekik egy jó dráma. S most jött ez a kárókatonás mű...

Egyfelvonásos. Kár is lenne feldarabolni. A mindössze 118 oldalas kis-regényt 1 óra 20 percre sűrítették. Elég is. Pont ennyi kell ahhoz, hogy megmutassa magát, s hasson a nézőre. Már ha tud hatni. S a zentaiak előadása tudott. Ennyi idő elég volt ahhoz, hogy a gyerekek „fel nőjenek”.

A zentai társulat két vendégszínésszel, Kálló Bélával és Varga Tamással kiegészülve vitte színre a Gion-darabot. A regény cselekményén alig változtattak, ahogyan Perényi Balázs rendező nyilatkozta, nem volt rá szükség, a dialógusok adták magukat. Persze, a műnemek közötti különbségekből kifolyólag azért kellett néhány változtatás.

Amikor belépünk a színházterembe, az öt gyerek egy emelvényen ül. Elcsendesedik a nézőtér, felerősödnek a hangok. Ami később a fő helyszín, a vágóhíd fala lesz, az most mozivászon. Az *Éhes ingovány* párbeszédeit halljuk, képet azonban nem látunk. Nem is kell. Aki ismeri a művet, az tudja, hogy mit nézünk. Burai J. (Dévai Zoltán) már a csapat része. Ott van velük, de azért még kicsit kilóg. A színpadon és a drámában az öt fiatal a helyesnek vélt utat keresi. Akármilyen közhelyesen is hangozik, ez az öt fiatal meg szeretné különböztetni a jót a rossztól. Valljuk be,

ez gyakran nehezebb, mint az ember gondolná, így nem ér minket meglepetés, amikor szembesülünk azzal, hogy nem mindig járnak sikerrel ezen az úton. A jó szándék vezette próbálkozás során meg-megbicsaklik a lábuk, a néző pedig látja, hogy a járt út mindkét szélét ingovány szegélyezi. A Gion-mű többről szól, mint egy nyári vakáció. *A kárókatónak* az élet metaforája, az élet pedig egyaránt magába foglalja a vidám és a szomorú perceket. Ugyanúgy a része egy barát elvesztése, egy szeretett személy halála, mint a boldogság magasztos pillanatainak átélése.

A Zentai Magyar Kamaraszínház kis színház, kevés pénzből gazdálkodik. Hét színész, két vendégszínész, néhány létra és jó adag kreativitás. Ennyiből kell színházat csinálni. Megjeleníteni a megjeleníthetlent. Hogy az, ami van, több legyen, mint valójában. Vagy egészen más. A létra nem is létra. Egyszer lelátó a moziban, másszor gerenda a vágóhídon, de néha ebből építik az égig érő tornyot Gergián portáján. Néha elég, néha kicsit kevés. Olykor jó lenne látni a falba vésett rajzokat és a kárókatónákat. De tudjuk, hogy ez lehetetlen. Tamás (Rutonić Róbert), Burai J. Aranka (Lőrinc Tímea), Hodonyczky Oszkár (Papp Arnold) és Virág Péter (Virág György) a Zentai Magyar Kamaraszínház színpadára varázsolnak egy csodálatos világot. Szeretjük őket, s szeretjük, ahogy a kárókatónákat szeretik.

A fiatalok a műben s a színpadon is az igazságot keresik, s egy helyet, ahol biztonságban vannak. Ez valamikor a vágóhíd, néha Gergián háza, máskor meg egy titkos hely, ahová csak ők ismerik az utat. Az ingovány. Zentán az ingovány a sorokban található. A színészek lejönnek a színpadról, s Kiss Anikó koreográfiájával jutnak az ingoványra. A sorok között vonaglanak a szereplők, szinte haláltáncot járnak a képzeletbeli ingoványon. Túl sok és erőltetett. Olykor fölösleges. Nagyon hosszú az út a színpadtól a harmadik sorig. Nem hihető. Ezzel szemben az a rész, mikor a gyerekek a falba „vésik” a rajzokat, s közben pörögnek-forognak a vágóhíd fala előtt, az a koreográfia nagyon is sokat hozzátesz a feszült helyzethez. A zene, a mozgás s a cselekmény jól egymásra talált, a szereplőknek szinte az egész teste rajzol a falakra. Ez az egyik legszebb jelenete az előadásnak. Ugyanilyen találó a vágóhíd fala is. Az első részben egy nagy kifeszített nejlontra festenek, amit a kocsmáros lemosat. Már az első jelenetnél felmerült bennem a kérdés, vajon a vésett rajzokat hogyan fogják kivitelezni. A megoldás bravúros. A falba vésős jelenetnél a nejlont leengedik, és felfestik rá ugyanazon festékekkel a már fenn említett koreográfiával a rajzokat. S itt jön a fenomenális csel! Mikor újra felhúzzák a falat, a rajzok nem a nézőkre, hanem a színpad hátsó felére néznek. Tehát valójában a „fal” hátuljára festik a rajzokat, s mikor jön másodszor is a kocsmáros, és lemosatja a fa-

lat, nem kell félni, bárhog is mossák, a rajzok nem jönnek le, hiszen a nejlon másik oldalán vannak.

A könyvhöz képest érdekes változtatás, hogy itt nem Sági testvérekkel, hanem Sági házaspárral találkozunk Nešić Máté és Nagyabonyi Emese személyében. De ez csöppet sem zavaró. Sőt! Erősíti a történetet a gonosz nő figurája. Sajnos nincs hosszú ideig Sági Erzsi a színpadon, talán érdemes lett volna több szöveggel erősíteni a karakterét. Ugyanez az erős hatás tapasztalható akkor is, mikor a nő halászásra kényszeríti a kárókatonákat. Velejéig gonosz Sági Erzsi, s ez a gonoszság meghökkentő.

A jelmez Rutonić Róbert munkája. Nem gondolta túl, egyszerű, s mégis jól illik a szereplőkhöz. Nem a ruhákon van a hangsúly, mégis összehangoltak a karakterekkel. Rövidnadrágok, pólók és tornacipők. A tizenévesek kedvenc viselete. Nyár van, a ruhák tekintetében mégis inkább az ős színei köszönnek vissza, jelezve, hogy a bohókás csapat ezen a nyáron már egy érettebb korba lép.

A történet főszereplői közül Dévai Zoltán Burai J.-je a legkidolgozottabb. Ő az, aki legjobban el tudja hitetni a fájdalmát és csalódottságát az emberekben. Aki szenvedélyesen akarja a jót, s ez a szenvedély hajtja az egész történetben. Ugyanakkor pont ezt a szenvedélyt hiányoltam a többi szereplőből. Dévai vinné a történetet, de egyedül nem tudja, olykor megakad. Tamás megtestesítője, Rutonić Róbert egy kicsit visszafogottabb, mint a regénybeli hős. Karakteréből hiányoltam a főnöki határozottságot.

Talán a legfélresikerültebb ezúttal Virág György Péterje lett. Kissé ügyefogyott mozdulatokkal s mimikával ruházták fel, ami zavaróan művi. Virág György jó színész, szint tudott volna vinni ebbe az „egyszerű” karakterbe, még akkor is, ha nem ő a főszereplő, kár, hogy ügyefogyottá tették.

Gergiánt Kálló Béla alakította. Célszerűbb lett volna egy idősebb színészt találni erre a szerepre. Bölcsöletei nem mindig voltak hihetőek, s a gyerekekkel való kapcsolatából is hiányoltam az érzelmeket.

A zene és a látvány, amely Szabó Ottó munkáját dicséri, sokat hozatett az előadáshoz. A hangulatot erősítették a képek és a hanghatások, csakúgy mint a mozgás. Magával ragadó az előadás, s habár valójában a házi olvasmány adaptációja, mégis teljesen más élményt nyújt. Maga a történet, a szöveg, a karakterek, a drámai feszültség kívánja a tragédia műfaját. Vannak hibák, van még hová fejlődnie a színháznak és a társulatnak, de már jó úton, a saját útjukon haladnak. Fiatalos és lendületes az előadás. Az összetartozás s a felnőtté válás metaforája, s a hité, hogy együtt minden lehetséges, hogy a kárókatonák lehet, sőt biztos, hogy visszatérnek, ha együtt várjuk őket.

A színházlét hívószavai

Erdély Perovics Andrea színésznővel, Kőrösi István színésszel
és Lénárd Róbert rendezővel Magó Attila beszélget

A valódi avantgárd mindig és mindenütt kisebbségi lét volt és lesz

Az alternatív színházi irányvonalak képviselőjeként ismerjük Erdély Perovics Andreát, a Metanoia Artopédia független színház tagját, de számára az irányzatoknál is fontosabb a hiteles színházi nyelv és emberi jelenlét, éppen ezért hagyta el Szabadkát.

Mikor és hogyan találkozott először a színészettel?

– Tizenévesen, és abban valamiért mindig biztos voltam, hogy a legtöbbet abból tanulhatok, ha színészként is jelen lehetek egy térben. Sajnos, így kerültem a színművészeti akadémiára.

Milyennek láttad a világot akkor, és milyennek ma?

– Ma sem látom másképpen, de talán valamivel pontosabban tudom ezt megfogalmazni, mint korábban, hiszen mostani szegedi egyetemi létem során szóban és írásban is rendszeresen referálnom kell. Szóval ugyanaz történik: gyári munkához, robothoz hasonlít. Kizárólag a sikerorientált előadásokért történik minden. A „szórakoztatás” vagy a szellem művelése ürügyén a valódi cél a nézőszám és a színház gazdasági mutatóinak növelése, és az intézmény presztíziséért – általában bevett klisék alapján – készülnek az úgynevezett „fesztiváldarabok” is, amelyek többnyire a kultúrpolitika és a szakma által már eleve leosztott díjakra ítélt, tét nélküli előadások maradnak. Mindehhez az is társulhat még, hogy a színház vezetősége éppen milyen politikai tömörülésnek vagy érdeknek szolgál vagy akar megfelelni. A színészberek mindezeknek ki vannak szolgáltatva, alkotótársak helyett végrehajtókká válnak, ha ezt hagyják. Kivételek mindeütt akadhatnak. Ha csak a színházi világra vonatkozik a kérdésed, akkor

azt elvileg meg is válaszoltam már. Ha nem, akkor az Shakespeare híres kijelentésével a „színház az egész világ”-ra is lefordítható, tovább hangsúlyozva a kivételeket, akik mindig erősítették, és sohasem fogadták el azokat a szabályokat, amelyek később már nem is merev dogmákként, hanem az embert torzító, teljesedést gátló tényezőkként határozták meg létezésünket. Akik a hiteles megnyilatkozás és jelenlét érdekében kockázatvállalásukkal létezésünket és emberségünket mindig is gazdagították.

Szerinted melyek azok a kritériumok, amelyek a színészt művésszé, a színjátszást művészetté teszik?

– Egy kérdéssel válaszolnék. Mi különbözteti meg a prostituált aktuását a szerelemtől és a szerelmi eggyé válástól? Ez a kérdés tulajdonképpen még a kupleráj szereplőit, a striciket és a prostituáltakat sem foglalkoztatja, a választ szerintem valahol másban, nem a színészekben és nem a prostituáltakban kell keresni.

Tartasz-e attól, hogy az idő előrehaladtával a színház élő művészete veszít értékéből?

– Igen, tartok attól, hogy az általában színháznak nevezett valami – a közmegegyezés által is jóváhagyott – tökéletesen halott, és sikeres iparágként funkcionál. Attól azonban nem, hogy ott, ahol nem is számítanak rá, elementaritása időről időre, újra és újra megmutatkozik. Valószínűleg ez sohasem volt másképpen.

Csökken-e a színház jelentősége? Rendelkezik-e még társadalomformáló erővel?

– A kockázatmentes színház éppen jelentéktelenségével dominál, kiépített bérletrendszereiben annyi a közélet, amennyi közönsége megtartásához kell, ebből következik, hogy nem társadalomformáló erő képvisel, hanem... Hadd ne határozzam meg, hogy a kivételektől eltekintve mit is. A valódi társadalomformáló erő mindig az általánosan elfogadottakon kívül jelenik meg, ez benne az ellentmondás és az elementaritás.

Hogyan határoznád meg a színész feladatát a társadalomban? Hogyan tekint a befogadó, a műértelmező a színészre?

– A társadalmat emberek alkotják. A színész is egy ilyen állatfajta, de általánosítani nem lehet. Az nagyon fontos kérdés, hogy hivatástudat vagy csak munka, illetve hogy a tehetség és hivatástudat az ember valódi belső értékeinek megőrzése, ápolása nélkül, hová tart, mit ad. Ebben az értelemben a színész, tehát a színházi ember egyik fő feladata lehetne emberségének kiteljesítése is. Az is kérdés, hogy megnyilatkozik-e szerepein kívül vagy sem. És vannak, akik azt játsszák, hogy közszereplők. A befogadó a színészre jó esetben úgy tekint, mint adóra, rossz esetben, mint adós-

ra. A műértelmező vagy a kritikus is ember, és ha emberségét valamilyen kicsinyes előny (vagy személyes sértettség vagy értetlenség vagy az érték-tudat hiánya vagy az ismeretlentől való félelem stb.) érdekében csorbítja, akkor könnyen lehet, hogy ő is csak adósként fordítja le azt, amit közvetítenie kellene a nagy nyilvánosság felé. Pl. egy megrendelt és jól megfizetett kritika azt is közvetítheti, hogy „a szar az méz, és Te csak nézz”.

Hogyan határoznád meg azokat a színművészeti irányvonalakat, amelyek között szívesen mozogsz? Az alternatív irányvonalak mellett el tudnád-e kép-zelni magad a „klasszikus” színház keretein belül?

– Minden olyan színházi és nem színházi térben örömmel vagyok jelen, ahol hiteles színház és emberi jelenlét valósul meg. Nem az irányvonal a lényeges szempont. Az alternatív, az avantgárd stb. irányvonal ugyan-csak lehet alibizés vagy kódosítás vagy valaminek az elkenése és kikerülése egy helyzetben. Minden irányvonallal visszaélték már ilyen értelemben.

Pontosan mivel foglalkozol Szegeden?

– A Metanoia Artopédia független színház tagja vagyok. Életem egyik legfontosabb és legnagyobb kihívását a *Jég-doktrínák-variációk a náci retorikára* című előadásban vállalt nemcsak színészi, hanem kutatói és asz-szisztensi feladat jelenti. Ugyanebben az előadásban dolgozhattam először együtt G. Erdélyi Herminával, akinek kivételesen erős színpadi jelenlétét már fiatalkoromban is nagy tisztelettel figyeltem, és ezt most személyesen is megtapasztalhattam. Új bemutatóra készülünk, amelyre július közepén a XXV. Thealter Fesztiválon kerül sor. A színház mellett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának filozófia-esztétika szakirányú hallgatója vagyok.

Miért mentél el?

– Ahonnan eljöttem, egyre inkább eszköznek éltem meg magam. Egy idő után a leterheltségtől még gondolkodni sem nagyon volt időm, csak az éppen aktuális dologmat tehettem, mert teljesíteni kellett, és ez egy idő után elviselhetetlenné, sőt nyomasztóvá vált számomra. Az elvárások, pontosabban a követelések mellett szinte lehetetlenné vált a fejlődés, egyre ritkábban éltem meg bármiféle felszabadultságot vagy a játék örömét. Az utolsó években már szinte nem is volt kedvem színpadra lépni – ekkor vált világossá, hogy onnan el kell jönnöm. Ha ehhez nem lett volna meg a bátorságom, ma talán egy megbízható, de kiüresedett, végrehajtó-színész lennék.

A társadalmi, közéleti körülményeket tekintve miben különbözik vagy hasonlít a vajdasági magyar és a magyarországi léthelyzet? Hol könnyebb érvényesülni?

– Ha jól értem a kérdéset, ilyen értelemben nincs különbség, mindenütt a szélsőséges megnyilvánulások erősödése tapasztalható. Soha nem az érvényesülés mozgatott, most sem. Ha nem így lenne, nem ezt az utat választottam volna. Nyugodt szívvel állíthatom, mert így tapasztalom, hogy Pero (Perovics Zoltán) és a Metanoia Artopédia útja, éppen mert nem szokványos és nem kitaposott út, tele van kockázattal, de felfedezéssel és felismeréssel is. Ez valószínűleg a legnagyobb ellenállás irányában tett erőfeszítés és közlekedés, de éppen ezért a színház ősi feladatát egy pillanatra sem téveszti szem elől, így a katarzis lehetőségét sem, amelynek, úgy hiszem, a mai ember igencsak híján van.

Amennyiben úgy gondolod, hogy ezt tapasztalod, a kisebbségi létet hogyan látod az egyik és a másik közegben?

– Hogy a félreértést elkerüljük, folytatom az előző gondolatmenettel, illetve ahhoz már csak annyit fűznék hozzá, hogy például a valódi avantgárd mindig és mindenütt kisebbségi lét volt és lesz.

Visszajönnél-e? Javasolnád-e másoknak, színésztársaidnak, hogy távozzanak innen?

– Jelenleg nem foglalkoztat ez a kérdés. Mindenki maga dönt arról, hogy miért és hol kíván élni. Az otthon mindig otthon marad, az itthon pedig itthon. Az emberség a fontos itt és ott is.

Lappangó diktatúrahangulat

Kőrösi Istvánt gyermekkora óta érdekelte a színház, mégis az újvidéki BTK Pszichológia Tanszékén kezdte meg egyetemi tanulmányait. A 99-es bombázások idején döntött úgy, hogy vált, és beiratkozott a Művészeti Akadémiára. Elmondta, hogy akkor csak az szeretett volna pályát változtatni és színész lenni, aki elég bolond volt hozzá. Az Újvidéki Színház színésze azt vallja, identitáskeresésünket a háborús konfliktusokkal kezdtük és a hittel fejeztük.

Mikor váltál pesszimistább, 1999-ben vagy ma?

– Ma. Annak ellenére, hogy 99-ben bombáztak bennünket, és nem tudtuk, hogy milyen irányba változik körülöttünk a világ, még hittünk abban, hogy egyszer mégiscsak jobb lesz. Mára már ez a remény meghalt bennem. Itt nem sok minden változott azóta sem. Néha azt gondolom, hogy ma rosszabb a helyzetünk, mint amilyen akkor volt. Egyfajta lappangó diktatúrának nevezném azt a közeget, amelyben élek, és már nem is látom a változást a jövőképemben. Az emberek belefásultak a harcba.

Konkrétan hogyan tapasztalod meg ezt a „lappangó diktatúrát”?

– Nem mondhatok ki dolgokat, mert megeshet, hogy nem kapsz szerepet vagy esetleg elveszítheted a munkádat is. Ha nyilvánosan felteszed a kérdést, hogy miért ázik be a színház, miközben a régió egyik legjobb társulata vagyunk, vagy miért kell attól félnünk, hogy rövidzárlat lesz egy-egy vizsgálódás alatt, akkor lehet, hogy annak következményei lennének. Az említett vizsgálódások alkalmával tehetséges fiatalok mutatják meg azt, amiben ők még reménykednek. Ennyit ér ez a társulat? Ha azonban az alapítói jogokról van szó, mindenki harcol értünk. Ezek voltak a negatív dolgok, azonban pozitívan is meg tudom közelíteni a helyzetet, hiszen a színház alapértékének a szókimondást tekintem, és nem lehetnénk ennyire szókimondóak, ha nem lenne egy rossz politikai közeg, amelyet kritizálni lehet és kell. Ha nem lenne ez a lappangó diktatúrahangulat, értelmét veszítené a színház, mert elveszítené az elementáris nyersanyagát.

Melyek azok a tényezők, amelyek miatt azt gondolod, hogy a változásban való hit elvesztette az értelmét?

– Az egyik legkomolyabb problémánknak az előbb is említett fásultságot tekintem. A másik pedig az abszurditás: az, hogy akik ellen harcoltunk az Otporral, ők képviselik a hatalmat ma is, csak más néven.

Ők azt mondják, hogy megváltoztak...

(Kőrösi István nevet.)

– Nem hiszek ebben. A hittel szemben viszont azt határozottan állíthatom, hogy egyre rosszabbul élünk.

Milyennek látod a jelenlegi körülmények között a közéletet?

– A közéletet ma már csak politikai tartalommal tudom elképzelni. Nem látom a kultúrát a közéletben.

A környezetet, alkotói tereket függetlennek tekinted?

– Egyelőre még igen. Úgy látom, hogy a politika ugyan beleszól a színházi életbe, de akik hozzánk kerültek – még ha politikai segítséggel is jutottak a helyükhöz –, nagyon ügyesen dolgoznak azon, hogy egy füg-

getlen színházat építsenek. A kulturális élet vezetőinek nincs könnyű dolguk, mert nagyon okosan kell sakkozniuk. Láttuk, hogy mi történt Szabadkán. Teljesen érthető, hogy a politika szeretne hatást gyakorolni a kulturális életre, hiszen ennek a közegnek alapvető igénye és létszükséglete a gondolatformálás szabadsága. Ezt a politikai szándékot van, ahol sikerül megvalósítani, és akadnak helyek, ahol nem. Ha a vajdasági magyar művészeti térre gondolok, még mindig úgy érzem, hogy nem rossz a helyzetünk. A szerb kulturális életben más a helyzet, az Atelje 212 esete az egyik legjobb példa erre.

Határozott és nagyon negatív véleményed van a politikai élet képviselőiről...

– Nem gondolom, hogy minden politikus a velejéig romlott lenne, de ahogyan belépnek a politikai közegbe, megrészesgíti őket a hatalom. Aból ered a dilettantizmusuk, hogy mindenáron olyan személyeket szeretnének megtartani bizonyos pozíciókon, akik maguk is dilettánsok, nem arra a posztra valók. Ebben a tekintetben nem csak a vajdasági magyar politikai térre gondolok. Figyelemmel kísérhetjük az újvidéki közvállalatokban végbemenő folyamatokat, azt, hogy a pártkáderek munkába állítását követően pont azokat a dolgozókat rúgják ki, akik a cég szakértői rétegét képezték.

Van-e még a színháznak véleményformáló ereje?

– Magának a művészetnek is a kérdésfeltevés a feladata. A színháznak van még ereje, ha megengedik neki, hogy megfogalmazza ezeket a kérdéseket. Egyelőre nálunk még ezt eltűrik, de nagy gond az, hogy gyakran teret engedünk az öncenzúrának is.

Hol látod a színész helyét a társadalomban?

– Különbözőképpen dolgozzuk fel a minket körülvevő dolgokat. Reménykeltő az, hogy a színészek összetartanak. Ezt láttuk Szabadkán is. Nem biztos, hogy mindenki azt tud velünk csinálni, amit akar.

Milyennek látod a magyar és a szerb színészek viszonyát és a két színházi élet kommunikációját?

– Nagyon örülök annak, hogy egyre inkább nyit a szerb közönség is felénk, és ugyanez a helyzet a magyar színházlátogatók és a szerb előadások vonatkozásában is. A két színházi alkotói tábor között pedig soha nem is volt probléma. Nagyon nagy különbségek vannak azonban a két színházi iskola, a két interpretációs hagyomány között, de ez egyáltalán nem baj. Most készült el a *Hegedűs a háztetőn* az Újvidéki Színház és a Szerb Nemzeti Színház koprodukciójában. A próbafolyamatok kiváló alkalmat bizto-

sítottak arra, hogy még jobban felfedezzük egymás értékeit és különbségeinket. Ránk, vajdasági magyar színészekre jól hatott a Balkán ösztönös és elemi energiája, de magyarságtudatunkból is tudunk táplálkozni.

Hogyan hat ez a közeg az identitásodra?

– Szerbiában egészen más dolog magyarnak lenni, mint Romániában, Szlovákiában vagy éppen Magyarországon. Dél-Bánátban nőttem fel, így elég jól megtapasztalhattam a vajdasági magyar lét különböző formái közötti különbségeket is. Születésem óta többnyelvű közegben élek szlovákokkal, románokkal, szerbekkel, más magyarokkal és macedónokkal is, ami egy zentai vagy szabadkai magyaréhoz képest egészen más látószöveget kölcsönöz nekem. Szülőfalumban, Torontálvásárhelyen békében élünk ezekkel a nemzeti közösségekkel. Mi ott a multietnikus társadalom mintaképei voltunk, és úgy érzem, hogy az ilyen életfeltételek miatt elfogadóbb lettem. Vajdasági magyarnak vallom magam, de mégis különbözöm azoktól a személyektől, akik egyfajta propagandát próbálnak csinálni a magyarságtudatukból. Nekem elég annyi, hogy tudok pár népdalt vagy mondókát, szeretem azt, hogy magyarul beszélhetek a munkahelyemen, hogy magyarokkal is barátkozhatok. Az a multietnikus közeg, amelyben felnőttem, szintén adott nekem egy identitást, egy elfogadásra való készséget. Ezért a vajdasági magyar kifejezésben a vajdasági rész egy nagyon fontos és hangsúlyos eleme az egyéniségemnek. Nem csak a vajdasági magyar identitástudatunkra gondolva, az lenne méltó és szép, ha szabadon tudnánk vállalni egyéniségünket, de lehet, hogy ez szinte sehol sem lehetséges teljes mértékben, itt meg biztosan nem. Melldöngetéssel próbálnak ránk kényszeríteni különféle társadalmi normákat. Erre példaként szolgálhat a magyarságtudatunk megélésének a módja, vagy az is, ha valaki férfi létére kifestett körömmel szeretne szabadon sétálni az utcán. A közeg mindig korlátozni fogja az individuum kibontakozását. Ismerek olyan személyeket, akikről azt gondoltam, hogy a másságuk ellenére szabadon tudják vállalni az identitásukat, de úgy látom, hogy ők is gyakran megtorpannak az egyéniségük vállalása közben.

Az egzisztenciális kérdések kapcsán már említetted, hogy nem látsz reményt a változásra. A tolerancia problémája szempontjából ugyanezt gondolod?

– Ha előre is tartunk, nagyon lassú léptekkel haladunk. Az ideális társadalom képzetét utópiaként élem meg, mert szerintem az egyén marandó hibái miatt az sohasem jöhet létre.

Az utolsó mondatod már a vallásos megfogalmazásokat tükrözi. Hiszel az egyházi tanításokban?

– Hiszek valamiben, ami mindennek fölött áll, de nem tudnám pontosan definiálni, hogy miben.

Bantu négerek Belgrád külvárosában

Lénárd Róbert rendező széles körű színházi tudással és határozott világszemlélettel rendelkezik. Mindenről egyértelmű véleménye van, amely nemritkán radikális irányvonalakat képvisel. Az identitás problematikája, a kirekesztés diskurzusa és a politikai struktúráról alkotott vélemény is alkotótevékenységének állandó építőeleme. Szerinte az egyik legalapvetőbb problémánk, hogy nem értjük a demokráciát.

Hogyan látod a közösség és a tér kapcsolatát?

– A közösség csak a térben létezhet, és e kettő folyamatos kölcsönhatásban van. Kénytelenek hatni egymásra. Arisztotelész hely- és cselekményelmélete jut eszembe. Az, hogy egyik sincs meg a másik nélkül. Az identitás már egy képlékenyebb dolog. Ha közösségi identitásról beszélünk, az identitást sokkal partikulárisabbnak képzelem el, minthogy azt tudjam mondani, hogy egy közösségnek van egy nagyon tiszta identitása. Mindenki másképpen tudja csak megélni a közösségi identitását, ez egészen szabályszerű. A közösségi identitás azért is bonyolult definíció, mert a közösség mindig elfelejti, hogy individuumokból áll. Általában a politikusok és a szociológusok szokták ezt a tényt mellőzni, vagy mások is, akik megpróbálnak egy közösségi identitást létrehozni. Ha meg akarsz fogni valamit, akkor nyilván leegyszerűsíted. És amikor leegyszerűsíted, akkor óhatatlanul és mindig az egyént hagyod ki a történetből. Van egy százfős csoport: bantu négerek Belgrád külvárosában. Nyilván mindegyik másképpen fogja fel a saját bantu négerségét, amiben a tér is nagy szerepet játszik. Identitástudatunknak is biztosan vannak archetipikusan fixált részei és közös elemei, de sohasem lehet egyértelmű választ adni ennek a fogalomnak a meghatározására. De lehet, hogy csak én gondolom ezt így. Az, aki sohasem tudott egy közösséggel sem száz százalékban azonosulni.

Miért nem? Ennek a térnek köszönhetően hogyan fejlődött pozitív vagy negatív irányba az identitásod?

– Van olyan tér, amely elnyomhatja az identitásod, de ugyanakkor létezik olyan környezet is, amely kinyithatja ugyanezt. Egy ötventagú futballhuligánokból álló csoportban nyilván sérülne az identitásom. De itt van Újvidék, amit én egy inspiratív közegként élek meg. Ez a város a maga félkozmpopolita hozzáállásával az utóbbi tizenkét évben pozitív irányba fejlesztette az identitásképet, de vannak olyan ismerőseim is, akikre a város ellenkező hatással volt. Számomra viszont ez egy nyitott közeg, mert itt minden van, csak kicsiben. Csak a dolgok relativizálásával tudok erről beszélni: képzeljük el, hogy az egyetem után, 2008-ban hazaköltözöm

Zentára... Bezárult volna előttem az egész színházi világ, amelyben ma élek, hiszen 2008-ban Zentán még nem létezett a mai értelemben vett profi színház társulattal. Zentán akkor még nem volt semmi. Ha a közegnél tartunk, fontos, hogy sok minden, például a nyelv is determinál. Nagyon függ a közegtől és az egyéntől is, hogy egy adott hely romboló vagy építő hatással lesz-e az identitására. Nem mindegy, hogy egy szabadelvű alternatív művész Moszkvában vagy New Yorkban él.

És Újvidéken?

– Itt egy nagyon jó művészközeg van. Az emberek akarnak valamit, de a közönség sem zárkózik el az alternatív irányvonalaktól. Viszont ezek a nézők is már egy csoportot képeznek a közösségen belül. Nem mintha a közönség ízlésvilága mértékadó módon kellene, hogy érdekeljen, hiszen az ízlés kétélű kard: mi ugyanúgy alakítjuk, mint amennyire a szolgálatába állunk.

A közeg lehetővé teszi-e az identitás kibontakoztatását?

– Ez is a tértől és a közösségtől függ. A vajdasági magyar közösség sem egységes. Ha Vajdaság egészére gondolok, minden itt élő nemzet-

tel együtt, ugyanez a helyzet. Sokféle egyéni szemléletmód bátorsággal vállalható. Például a rasszistát itt előbb el fogja fogadni a közösség, mint sok más identitást. Ha a melegekre gondolok, helye válogatja... Újvidékről nem beszélhetünk úgy, mint egy egészében elfogadó városról. Újvidék intellektuális rétegében elvétele létezik homofóbia, ha azonban a város egészét vizsgáljuk, ott már más a helyzet, és ugyanolyan magas fokú homofóbiával találkozunk, mint az egész országban. Ha elvonatkoztatunk a partikularitástól és egy nagy átlagot nézünk, akkor Vajdaságra is azt mondhatjuk, hogy egy homofób, rasszista és nem feltétlenül agyonművelt közeg. Ha most referendumot írnának ki a melegházasság témájára vagy valamilyen romaellenes rendelkezés meghozatalára, véleményem szerint diszkriminatív eredmények születnének, de ne felejtjük el azt sem, hogy a véleménynek van egy ugyanannyira jó és rossz tulajdonsága: az, hogy nem szilárd. A vélemény megváltoztatható. Ebben van az utolsó reményünk: az, hogy egy nap ez a hely egy elfogadó ország lesz.

Negatív vagy pozitív irányba tartunk?

– Nem tarthatunk negatív irányba, mivel ez senkinek sem érdeke. A politikumnak nem lehet érdeke az, hogy például a nemzeti kirekesztés, a homofóbia vagy esetleg a rasszizmus még nagyobb hatással legyen az emberekre. Az itteni politikum is Európa akar lenni, és Európának vannak szabályai. Az más dolog, hogy ez egy őszinte akarat vagy érdek, hogy felelősről vagy alulról jövő szándék-e.

Munkád során is gyakran foglalkozol a személyiség problematikájával. Hogyan körvonalaznád a színészekkel folytatott munkát?

– Nem láttam még olyan helyzetet, hogy egy társulattól mindenki elégedett lett volna egy adott rendezővel. Az Újvidéki Színház egy összetartó közeg. Bármit is gondol a színész egy adott rendezőről, nem tudok olyanról, hogy visszaadta volna a szerepet, mert nem tetszik neki a szereposztás, a rendező személyisége vagy annak instrukciói. Kétszáz méterre tőlünk a Szerb Nemzetiben ezt már simán megcsinálják. Nálunk ilyen nem történhet meg. Nem tudom, a színész vagy a rendező dolga-e a nehezebb. A rendező egyrészt felelősséggel tartozik, de pont ezért vállalja el ezt az egész életvitelt. A közösségnek felelősséggel tartozol, mert az ő pénzéből születik az előadás: nemcsak a néző pénzéből, hanem annak a pénzéből is, aki nem jár színházba. A rendezőnek elsősorban logisztikai dolga van. A színész viszont a hátán cipeli az előadás terhet az első próbától az utolsó előadásig. A bőrért viszi a vásárra, ahogy ezt mondani szokás.

Egyszisztenciális kérdés-e a színházlátogatás?

– Egyszer egy kolléganőmmel a jegyárakról beszélgettünk. Az volt a kérdés, hogy megengedhetnénk-e magunknak, hogy hetente egyszer elmenjünk színházba, ha a szakma képviselőiként nem vehetnénk többnyire minden előadáson részt, teljesen ingyen. A válasz: nem. Emiatt gazdasági vonatkozása, egyszisztenciális háttere is van a színházlátogatásnak. A kultúra mindig az utolsó helyen áll, ez teljesen természetes. A társadalom elszenvedett, és nem hibáztathatunk senkit sem azért, mert előbb vesz pelenkát mint színházjegyet. Vannak persze kivételek, de egy átlagos embernek nincs pénze színházlátogatásra. Hülyeség Berlinnel jönni, hogy ott mekkora a színházi élet. Ott az átlagembernek is van erre pénze.

De vannak olyan közösségek is, amelyek jól élnek, mégsem a magas szintű kultúra jut róluk eszünkbe...

– Amerikában is van kulturális élet, csak éppen kommercializálódott. Ha egyáltalán volt valaha is másmilyen. Ne feledjük, hogy ők a kapitalizmus ősatyái. Nyilván New Yorkban van egy rakás alternatív színház, de az átlagember nem oda fog elmenni, hanem a Broadwayra, ami egyébként egyáltalán nem olcsó. Ha Amerikában nem lenne hatalmas igény a kultúrára (persze erre a kommercializálódott kultúrára), akkor hogy a francba ment volna a *Macskák* negyven évig? Arra azonban ne térjünk ki, hogy személyesen mit gondolok a Broadwayről. Sokszor megkapjuk, hogy amennyiben mi is ilyen darabokat készítenénk, akkor a színház önfenntartó lenne. Nem lenne az. A Budapesti Operettszínház mindig telt házzal működik, mégsem önfenntartó, mint a Broadway. Az amerikaiaknak mások a hagyományaik. Van-e amerikai nemzeti színház? Nincs. Viszont a nemzetek elkülönülési, öndefiníciós törekvései miatt a XIX. század Európájában létrejöttek a nemzeti színházak. A nemzeti intézményeknek egy előnye van: hogy mindig állami intézmények. Nem jöhet be a pénz kérdése, ezért kevesebb esély van arra, hogy a profitorientáltságból adódóan elkommercializálódjon. Amerikában ezek a nemzeti törekvések nagyon nehezen történhetek volna meg, már csak azért is, mert az amerikai nemzet, főleg a romantika kérdéses korában, egy több nemzetből, mesterségen konstituált dolog.

Milyen közéleti problémákkal foglalkozol legszívesebben a színházban?

– Szívesen foglalkozom az identitással, a kirekesztés diskurzusaival és a politikával is, de az utóbbi alatt nem a pártpolitikát értem. Mélyen hiszek abban, hogy az egyénnek kell, hogy legyen véleménye arról, hogy mi történik körülötte. A politikai problémák körébe azt is beleértem, hogy mi

ért nincs felsöpörve az utca. Kötelességemnek érzem, hogy foglalkozzak azzal a közeggel, amelyben élek, és amely a megélhetést biztosítja nekem. A *Neusatzter Cabaret*-ban foglalkoztunk a futballhuligánok problémájával, az újvidéki Művelődési Központ cenzúragondjaival, a városvezetés működésképtelenségével, tehát sok mindennel, nyilvánvalóan viccesen. A Tanyaszínházban Burány-szövegekkel dolgoztam, ami látszólag egészen más volt mint a *Neusatzter Cabaret*, de később jöttem csak rá, hogy mennyire hasonlóak. Burány népmeseegyűjteményében megtalálható az a szöveg is, amelyben az anya és az apa fel akarják akasztani a gyereket, mert nincs mit enniük. Kell ebbe nekem belenyúlni? Nem hiszem, hogy a mese adatközlőjének határozott célja lett volna konkrét társadalmi leírást adni, mégis egy erős jelet küldött arra vonatkozóan, hogy a társadalomban mi nincs rendben. Ehhez kár hozzáfűzni bármit is.

A problémák megismétlődnek?

– A feldolgozott problémadiskurzusok mindig oda utalnak vissza, hogy az elemi gond a rendszer: a kapitalizmus, illetve az a struktúra, amely a kapitalizmus fogadására felállt, és így konstituálódik, ahogyan most. Alapvető problémánk, hogy nem értjük a demokráciát. Mindenki csak annyit fog fel belőle, hogy az egyénnek vannak jogai. Ez így van, de elfelejti, hogy kötelezettségei is vannak. A tolerancia is egy ilyen kötelesség. Nem kell szeretned a másságot, de el kell fogadnod! A kettő nem egyet jelent, mert senki sem kényszerít arra, hogy a Belgrád külvárosában élő bantu négerekkel barátkozz, de arra kötelez, hogy fogadd el őket. Nyilván nem létezhet ideális társadalom, de ezek még nagyon alapvető kritériumok. Az ideális társadalom tematikáját dolgozza fel a *Neusatzter Cabaret* is, ami egy Újvidék-utópia. Megpróbáltunk megalkotni egy ideális társadalmat. Természetesen óriási komédia lett belőle. A komikum magából a megvalósíthatatlanság lehetőségéből fakadt. De az, hogy az ideális közeg létrehozása egy megvalósíthatatlan törekvés, még nem jelenti azt, hogy fel kell hagynunk a próbálkozásokkal. Nem jártam még elég helyen ahhoz, hogy meg tudjam ítélni, vajon létezik-e olyan közeg, amely az ideális felé tart. Nyilván a hanyatló Nyugat számunkra egy fantasztikus hely.

Miért mondod azt, hogy hanyatló Nyugat?

– Az vicc volt. Állandósult szófordulat. Ne is írd le!

Nem te lennél az egyetlen, aki ezt komolyan gondolja...

– Nem hiszem, hogy jobban hanyatlik, mint bármi más. Mondjuk ki, hogy egész Európa hanyatlik? Mert Szerbia aztán fölfelé ível, tényleg. A Kelet aztán tartja magát. Oroszország is napról napra jobb hely. Egészen

más a probléma léptéke e két helyen. Németországot nem kell megtanítani a demokráciára, mert a németek úgy tűnik, értik ezt.

Elhagynád ezt a helyet?

– Itt ülök veled Újvidéken. Ez a válaszom. Szerintem már késő, de rá lehet még venni engem erre.

Jobb körülményekkel vagy itteni rosszabb körülményekkel?

– Itteni rosszabb körülményekkel. Csak annyi kellene, hogy blokkold a karrieremet. Akkor örökre eltűnnék innen. Nem hiszem, hogy azt játszanám, hogy elmennék innen tíz évre, majd egyszer csak visszajönnék. Egyébként Magyarországot nem tartom perspektívának ilyen tekintetben. Lehet, hogy mosogatnék valahol...

Színház nélkül el tudod képzelni magad?

– Nehezen. De ha itthon sem tudnám megvalósítani önmagam, akkor nem mindegy?